

विद्योदयग्रन्थमाला १—प्रथमं पुष्पम् ॥

॥ श्रीः ॥

श्रीमृङ्गेरी जगद्गुरुमहासंस्थानं श्रीशारदापीठम् ।

॥ श्रीमच्छङ्करदिग्विजयः ॥

मूलमात्रात्मकः ॥

Edited by

N. S. Ananthakrishna Sastri,
Vedantha Siromani,
Nurani, PALGHAT

All Rights reserved by the Editor.

*Published on the occasion of the Chaturmasya
of His Holiness at Kaladi on 1st September 1956*

by

THE SRINGERI MATH,
SRINGERI

॥ विषयानुक्रमणिका ॥

सर्गः	विषयः	पृष्ठम्
1	उपोद्धातः	1
2	आचार्यजन्मादिकथनम्	11
3	देवावतारः	19
4	कौमारचरितवर्णनम्	28
5	संन्यासग्रहणम्	41
6	आत्मविद्याप्रतिष्ठा	58
7	व्यासदर्शनादिचरितवर्णनम्	70
8	श्रीमदाचार्यमण्डनमिश्रसंवादः	81
9	श्रीमदाचार्यसरस्वतीसंवादः	93
10	राजदेहप्रवेशादिकथनम्	103
11	उग्रभैरववधः	114
12	हस्तामलकादीनां शिष्यत्वेन ग्रहणम्	121
13	ब्रह्मविद्याविचारः	129
14	पद्मपादतीर्थयात्रावर्णनम्	136
15	आचार्यकृतदिग्विजयवर्णनम्	152
16	श्रीमदाचार्याणां शारदापीठवासवर्णनम्	168

श्री जगद्गुरु श्रीशृङ्गगिरिसंस्थान-
श्रीमद्भिनवविद्यातीर्थस्वामिचरणाः ॥

॥ धीरस्तु ॥

श्रीगुरुचरणारविन्दाभ्यां नमः ॥

॥ प्रस्तावना ॥

अज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञानाञ्जनशलाकया ।

चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥

निश्चप्रचमिदं समेषामास्तिकमहाशयानाम्, यत्, करुणावरुणालयो
भगवांस्तरुणेन्दुशेखरः . समुद्दिधीर्धुरिमं मानवं लोकमुरीकृत्य मार्त्यं
शरीरमवातरत् पृथिव्यां श्रीशङ्करनाम्नेति । पञ्चम एव वयस्यवाप्तोपनयन-
संस्कारोऽसौ सकला अपि कला अनायासेनाचिरादधिगम्याष्टम एव
वयसि समधिगततुरीयाश्रमः स्वशेमुषीचातुरीविजिताखिलविद्वन्मण्डलो
भगवतो बालेन्दुमौलेः परमेश्वरस्यानितरसुलभां प्रसादस्य परां काष्ठा-
मधिरूढोऽथ च भगवतो द्वैपायनाच्चानन्यसुलभमाशीर्विशेषं चावाप्य
“भगवत्पादसंज्ञां, परमाचार्याभिधां” च समार्जयत्, इतीदं विस्मय-
मानन्दभरं चादधाति भारतीयानामखिलानामपि मानवानाम् ।

चिन्तामणिर्लोकसुखं सुरद्रुः स्वर्गसम्पदम् ।

प्रयच्छति गुरुः प्रीतो वैकुण्ठं योगिदुर्लभम् ॥

इति हि गुरोर्महिमोद्घुष्यते । भगवान् कपिलो हि देवहूत्यास्तपोमहिम्ना
भाग्यातिशयाच्चात्मजभावमुपेत्य तपोनिधिं जनकं कर्दमं तपश्चरणायानु-
मान्य परिव्राजकपदवीमधितिष्ठति तस्मिन् साध्वीकुलललामभूतायै
स्वजनन्यै परमामध्यात्मविद्यां गुरुमूर्तिः सन् उपादिक्षत् । प्राप्यच्च तां
योगिजनदुर्लभां वैकुण्ठपदवीमिति च श्रीमद्भागवतशास्त्रमवबोधयति ।
प्रकृते च भगवान् संयमिचक्रवर्ती श्रीशङ्करभगवत्पादो मातुश्चरमां
दशमात्मनो योगशक्त्याऽवगत्य तेनैव योगमहिम्ना विजययात्राप्रसङ्गेऽ-
भ्युषितात् श्रीशृङ्गगिरिक्षेत्रात् कालटीक्षेत्रमात्मनः प्रादुर्भावभूमिं मातुरा-
वसथं च प्रत्यागत्य भगवन्तं रमारमणमस्तौत्, अगमयच्च प्रसवित्री-
मात्मनोऽप्राकृतां पुनरावृत्तिरहितामकुण्ठां वैकुण्ठपदवीमित्यहो ! अनि-
र्वर्णनीयः सतीकुलतिलकीभूतायास्तत्तादृश्या चनितामणेस्तथाऽमोघ-
सङ्कल्पस्य भगवतः शङ्करस्य च प्रभावविशेषो न मनसो वचसोऽपि वा

गोचर इति । एवमनेके मानवाः पुनरावृत्तिरहितं मुक्तिसुखं प्रापिता इति करुणासागरस्य श्रीमच्छङ्करभगवत्पादमुनेर्वेदान्यता न तुलामोरहति ॥

“ज्ञानं महेश्वरादिच्छेत्, मोक्षमिच्छेज्जनार्दनात्” इति चाभियुक्तानां वाचमर्थवतीं बोधयन् श्रीशङ्करभगवत्पादोऽज्ञानोपहतान् जनानात्मविद्योपदेशेन निराकृताविद्याकानापादयन् सन्ततानुसन्धीयमाननारायणस्वरूपोऽभ्यस्यमानतन्नामधाराकश्च हरिहरयोः प्रसादमेवात्यन्तिकश्रेयःसाधनमखिलानप्यास्तिकान् विशेषेण बोधयति स्म । तत्तादृक्षस्य भगवतः श्रीशङ्करभगवत्पादस्य लीलाविशेषावबोधकोऽयं माधवीयोऽथवा विद्यारण्यकीयो ग्रन्थो द्रविड (तमिल्) भाषायामनूद्य मुद्राप्य प्रकाशितो विधेयतमेनानेन दासजनेन । आस्तिकजनतायाः पारायणस्य सुकरतामालोच्य मूलमात्रात्मकश्चायमन्यो भागः क्वचित् क्वचित् लघु-टिप्पणीसंवलितो मुद्रापणाय समभिलषितः ॥

सोऽयमभिलाषोऽकिञ्चनस्यास्य सज्जनविधेयस्य, यमनियमाद्यष्टाङ्गयोगानुष्ठानपारावारपारीणानां श्रीशृङ्गगिरिव्याख्या महासिंहासनमलंकुर्वतां सन्ततशारदावरिवस्यावशीकृतान्तःकरणानां परमहंसपरिव्राजकाचार्याणां श्रीमदभिनवविद्यातीर्थभारतीस्वामिचरणानां प्रसादप्रभावेणानुगृहीत इति धन्यधन्योऽयं समजनीति नासकृद्वचनेनाप्यात्मानं तोषयितुमलम् ॥

‘विद्योदयग्रन्थमाले’ति नामनिर्देशपूर्वकं मुद्राप्य प्रकाशं जिगमिषितेषु ग्रन्थेष्वयं ग्रन्थः प्राथमिकं प्रसूनपदं लभतामिति चानवरतानतिपूर्वकं प्रार्थयता सप्रश्रयं समर्प्यतेऽयमुपहारः ॥

श्री १००८-मतां विश्वजनीनाचरितानां श्रीचरणानां दुर्मुखनाम संवत्सरीय-चातुर्मास्यवतानुष्ठानबद्धदीक्षाणामादिभगवत्पाद—श्रीशङ्कराचार्याविर्भावभुवं कालटीक्षेत्रं निजचातुर्मास्यवतानुष्ठानाय पवित्रीकुर्वतां श्रीशृङ्गगिरिजगद्गुरुचरणारविन्दानां तत्तादृशचातुर्मास्यवतानुष्ठानकाल एव समर्प्यमाणोऽयमुपहारः प्रसादपरम्परा विश्वजनीनाः पुष्पात्त्विति च भूयोभूयोऽभ्यर्थये ॥

इति विधेयतमः

PALGHAT, }
25-8-1956 }

N. S. Ananthakrishna Sastry,

Retired Sanskrit Pandit.

पुमर्थाश्चत्वारः किमुत निगमा ऋक्प्रभृतयः
 प्रभेदा वा मुक्तेर्विमलतरसालोक्यमुखराः ।
 मुखान्याहो धातुश्चिरमिति विमृश्याथ विबुधा
 विदुः शिष्यान् हस्तामलकमुखराञ्छङ्करगुरोः ॥

[सर्ग १२—श्लोका ८७]

॥ श्रीः ॥

ओं तत्सद्ब्रह्मणे नमः

श्री गुरुचरणारविन्दाभ्यां नमः

ब्रह्मादिभ्यो ब्रह्मविद्यासम्प्रदायकर्तृभ्यो वंशर्षिभ्यो नमो गुरुभ्यः

श्रीविद्यारण्यविरचितः

॥ श्रीमच्छङ्करदिग्विजयः ॥

प्रथमः सर्गः

उपोद्धातः

प्रणम्य परमात्मानं श्रीविद्यातीर्थरूपिणम् ।

प्राचीनशङ्करजये सारः संगृह्यते स्फुटम् ॥

१

यद्वद्वटानां पटलो विशालो विलोक्यतेऽल्पे किल दर्पणेऽपि ।

तद्वन्मदीये लघुसंग्रहेऽस्मिन्नुद्दीक्ष्यतां शाङ्करवाक्यसारः ॥

२

यथाऽतिरुच्ये मधुरेऽपि रुच्युत्पादाय रुच्यान्तरयोजनाऽर्हा ।

तथेष्ट्यतां प्राक्कविहृद्यपद्येष्वेषाऽपि मत्पद्यनिवेशभङ्गी ॥

३

स्तुतोऽपि सम्यक्कविभिः पुराणैः कृत्याऽपि नस्तुष्यतु भाष्यकारः ।

क्षीराब्धिवासी सरसीरुहाक्षः क्षीरं पुनः किं चकमे न गोष्ठे ॥

४

पयोब्धिविवरीसुनिःसृतसुधाझरीमाधुरी-

धुरीणभणिताधरीकृतफणाधराधीशितुः ।

शिवङ्करसुशङ्कराभिधजगद्गुरोः प्रायशो

यशो हृदयशोधकं कलयितुं समीहामहे ॥

५

केमे शङ्करसद्गुरोर्गुणगणा दिग्जालकूलङ्कषाः
 कालोन्मीलितमालतीपरिमलावष्टंभमुष्टिधयाः ।
 काहं हन्त तथाऽपि सद्गुरुकृपापीयूषपारम्परी-
 मग्नोन्मग्नकटाक्षवीक्षणबलादस्ति प्रशस्ताऽर्हता ॥ ६

धन्यमन्यविवेकशून्यसुजनमन्याब्धिकन्यानटी-
 नृत्योन्मत्तनराधमाधमकथासंपर्ददुष्कर्दमैः ।
 दिग्धां मे गिरमद्य शङ्करगुरुक्रीडासमुद्यग्रशः-
 पारावारसमुच्चलज्जलझरैः संक्षालयामि स्फुटम् ॥ ७

बन्ध्यासूनुखरीविषाणसदृशक्षुद्रक्षितीन्द्रक्षमा-
 शौर्यौदार्यदयादिवर्णनकलादुर्वासनावासिताम् ।
 मद्वाणीमधिवासयामि यमिनस्त्रैलोक्यरङ्गस्थली-
 नृत्यत्कीर्तिनटीपटीरपटलीचूर्णैर्विकीर्णैः क्षितौ ॥ ८

पीयूषद्युतिखण्डमण्डनकृपारूपान्तरश्रीगुरु-
 प्रेमस्थेमसमर्हणार्हमधुरव्याहारसूनोत्करः ।
 प्रौढोऽयं नवकालिदासकवितासन्तानसंतानको
 दद्यादद्य समुद्यतः सुमनसामामोदपारम्परीम् ॥ ९

सामोदैरनुमोदिता मृगमदैरानन्दिता चन्दनै-
 र्मन्दारैरभिवन्दिता प्रियगिरा काश्मीरजैः स्मेरिता ।
 वागेषा नवकालिदासविदुषो दोषोज्झिता दुष्कवि-
 त्रातैर्निष्करुणैः क्रियेत विकृता धेनुस्तुरुष्कैरिव ॥ १०

यद्वा दीनदयालवः सहृदयाः सौजन्यकल्लोलिनी-
 दोलान्दोलनखेलनैकरसिकस्वान्ताः समन्तादमी ।
 सन्तः सन्ति परोक्तिमौक्तिकजुषः किं चिन्तयाऽनन्तया
 यद्वा तुष्यति शङ्करः परगुरुः कारुण्यरत्नाकरः ॥ ११

उपक्रम्य स्तोतुं कतिचन गुणाञ्छङ्करगुरोः
 प्रभग्नाः श्लोकार्थे कतिचन तदर्धार्धरचने ।

अहं तुष्टुषुस्तानहह कलये शीतकिरणं
कराभ्यामाहर्तुं व्यवसितमतेः साहसिकताम् ॥ १२

तथाऽप्युज्जृम्भन्ते मयि विपुलदुग्धाब्धिलहरी-
ललत्कल्लोलालीलसितपरिहासैकरसिकाः ।
अमी मूकान्वाचालयितुमपि शक्ता यतिपतेः
कटाक्षाः किं चित्रं भृशमघटिताभीष्टघटने ॥ १३

अस्मज्जिह्वाग्रसिंहासनमुपनयतु स्वोक्तिधारामुदारा-
मद्वैताचार्यपादस्तुतिकृतसुकृतोदारता शारदाम्बा ।
नृत्यन्मृत्युञ्जयोच्चैर्मुकुटतटकुटीनिःस्रवत्स्वःस्रवन्ती
कल्लोलोद्वेलकोलाहलमदलहरीखण्डिपाण्डित्यह्वयाम् ॥ १४

केदं शङ्करसद्गुरोः सुचरितं काहं वराकी कथं
निर्बध्नासि चिरार्जितं मम यशः किं मज्जयस्यम्बुधौ ।
इत्युक्त्वा चपलां पलायितवतीं वाचं नियुङ्क्त बलात्
प्रत्याहत्य गुणस्तुतौ कविगणश्चित्रं गुरोगौरवम् ॥ १५

रूक्षैकाक्षरवाङ्निघण्टुशरणैरौणादिकप्रत्यय-
प्रायैर्हन्त यङन्तदन्तुरतरैर्दुर्बोधदूरान्वयैः ।
क्रूराणां कवितावतां कतिपयैः कष्टेन कृष्टैः पदै-
र्हाहा स्याद्वशगा किरातविततेरेणीव वाणी मम ॥ १६

नेता यत्रोल्लसति भगवत्पादसंज्ञो महेशः
शान्तिर्यत्र प्रकचति रसः शेषवानुज्ज्वलाद्यैः ।
यत्राविद्याक्षतिरपि फलं तस्य काव्यस्य कर्ता
धन्यो व्यासाचलकविवरस्तत्कृतिज्ञाश्च धन्याः ॥ १७

तत्रादिम उपोद्धातो द्वितीये तु तदुद्भवः ।
तृतीये तत्तदमृतान्धोवतारनिरूपणम् ॥ १८

चतुर्थसर्गे तच्छ्रुद्धाष्टमप्राक्चरितं स्थितम् ।
पञ्चमे तद्योग्यसुखाश्रमप्राप्तिनिरूपणम् ॥ १९

महताऽनेहसा यैषा सम्प्रदायागता गता । तस्याः शुद्धात्मविद्यायाः षष्ठे सर्गे प्रतिष्ठितिः ॥	२०
तद्व्यासाचार्यसन्दर्शविचित्रं सप्तमे स्थितम् । स्थितोऽष्टमे मण्डनार्यसंवादो नवमे मुनेः ॥	२१
वाणीसाक्षिकसार्वज्ञनिर्वाहोपायचिन्तनम् । दशमे योगशक्त्या भूपतिकायप्रवेशनम् ॥	२२
बुद्ध्वा मीनध्वजकलास्तत्प्रसङ्गप्रपञ्चनम् । सर्ग एकादशे तूग्रभैरवाभिधनिर्जयः ॥	२३
द्वादशे हस्तधात्र्यार्यतोऽटकोभयसंश्रयः । वार्तिकान्तब्रह्मविद्याचालनं तु त्रयोदशे ॥	२४
चतुर्दशे पद्मपादतीर्थयात्रानिरूपणम् । सर्गे पञ्चदशे तूक्तं तदाशाजयकौतुकम् ॥	२५
षोडशे शारदापीठवासस्तस्य महात्मनः । इति षोडशभिः सर्गैर्व्युत्पाद्या शाङ्करी कथा ॥	२६
सैषा कलिमलच्छेत्री सकृच्छ्रुत्याऽपि कामदा । नानाप्रश्नोत्तरै रम्या विदामारभ्यते मुदे ॥	२७
एकदा देवता रूप्याचलस्थमुपतस्थिरे । देवदेवं तुषारांशुमिव पूर्वाचलस्थितम् ॥	२८
प्रसादानुमितस्वार्थसिद्धयः प्रणिपत्य तम् । मुकुलीकृतहस्ताब्जा विनयेन व्यजिज्ञपन् ॥	२९
विज्ञातमेव भगवन्विद्यते यद्धिताय नः । वञ्चयन्सुगतान् बुद्धवपुर्धारी जनार्दनः ॥	३०
तत्प्रणीतागमालम्बैर्बौद्धैर्दर्शनदूषकैः । व्यासेदानीं प्रभो धात्री रात्रिः संतमसैरिव ॥	३१

वर्णाश्रमसमाचारान्द्विषन्ति ब्रह्मविद्विषः ।	
ब्रुवन्त्याम्नायवचसां जीविकामात्रतां प्रभो ॥	३२
न सन्ध्यादीनि कर्माणि न्यासं वा न कदाचन ।	
करोति मनुजः कश्चित्सर्वे पाखण्डतां गताः ॥	३३
* श्रुते पिदधति श्रोत्रे क्रतुरित्यक्षरद्वये ।	
क्रियाः कथं प्रवर्तेरन् कथं क्रतुभुजो वयम् ॥	३४
शिवविष्णवागमपरैर्लिङ्गचक्रादिचिह्नितैः ।	
पाखण्डैः कर्म संन्यस्तं कारुण्यमिव दुर्जनैः ॥	३५
अनन्येनैव भावेन गच्छन्त्युत्तमपूरुषम् ।	
श्रुतिः साध्वी मदक्षीबैः का वा शाक्यैर्न दूषिता ॥	३६
सद्यः कृत्तद्विजशिरःपङ्कजार्चितभैरवैः ।	
न ध्वस्ता लोकमर्यादा का वा कापालिकाधमैः ॥	३७
अन्येऽपि बहवो मार्गाः सन्ति भूमौ सकण्टकाः ।	
जनैर्येषु पदं दत्त्वा दुरन्तं दुःखमाप्यते ॥	३८
तद्भवान् लोकरक्षार्थमुत्साद्य निखिलान् खलान् ।	
वर्त्म स्थापयतु श्रौतं जगद्येन सुखं व्रजेत् ॥	३९
इत्युक्तवोपरतान्देवानुवाच गिरिजाप्रियः ।	
मनोरथं पूरयिष्ये मानुष्यमवलम्ब्य वः ॥	४०

* सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः ।

अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥

देवान्भावयतानेन ते देवा भावयन्तु वः ।

परस्परं भावयन्तः श्रेयः परमवाप्त्यथ ॥

यज्ञो दानं तपः कर्म पावनानि मनीषिणाम् ।

क्षैविद्या मां सोमपाः पूतपापा यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गंति प्रार्थयन्ते ॥

ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलोकमश्नन्ति दिव्यान्दिवि देवभोगान् ॥

इत्यादीनी भगवद्गीतावचनानि यज्ञादीनामवश्यानुष्ठेयत्वमुपदिशन्ति ।

दुष्टाचारविनाशाय धर्मसंस्थापनाय च । भाष्यं कुर्वन्ब्रह्मसूत्रतात्पर्यार्थविनिर्णयम् ॥	४१
मोहनप्रकृतिद्वैतध्वान्तमध्याह्नभानुभिः । चतुर्भिः सहितः शिष्यैश्चतुरैर्हरिवद्भुजैः ॥	४२
यतीन्द्रः शङ्करो नाम्ना भविष्यामि महीतले । मद्वत्तथा भवन्तोऽपि मानुषीं तनुमाश्रिताः ॥	४३
तं मामनुसरिष्यन्ति सर्वे त्रिदिववासिनः । तदा मनोरथः पूर्णो भवतां स्यान्न संशयः ॥	४४
ब्रुवन्नेवं दिविषदः कटाक्षानन्यदुर्लभान् । *कुमारे निदधे भानुः किरणानिव पङ्कजे ॥	४५
क्षीरनीरनिधेर्वीचिसचिवान् प्राप्य तान् गुहः । कटाक्षान्मुमुदे रश्मीनुदन्वानैन्दवानिव ॥	४६
अवदन्नन्दनं स्कन्दममन्दं चन्द्रशेखरः । दन्तचन्द्रातपानन्दिवृन्दारकचक्रोरकः ॥	४७
शृणु सौम्य वचः श्रेयो जगदुद्धारगोचरम् । काण्डत्रयात्मके वेदे प्रोद्धृते स्याद् द्विजोद्धृतिः ॥	४८
तद्रक्षणे रक्षितं स्यात्सकलं जगतीतलम् । तदधीनत्वतो वर्णाश्रमधर्मततेस्ततः ॥	४९
इदानीमिदमुद्धार्यमिति वृत्तमतः पुरा । मम गूढाशयविदो विष्णुशेषौ समीपगौ ॥	५०
मध्यमं काण्डमुद्धर्तुमनुज्ञातौ मयैव तौ । अवतीर्याशतो भूमौ सङ्कर्षणपतञ्जली ॥	५१

*कुत्सितो मारः यस्मान्, सः कुमारः । अथवा कुत्सितान् मारयतीति कुमारः
इति ेधा कुमारशब्दनिर्वचनम् ॥

- मुनी भूत्वा मुदोपास्तियोगकाण्डकृतौ स्थितौ ।
अग्रिमं ज्ञानकाण्डं तूद्धरिष्यामीति देवताः ॥ ५२
- सम्प्रति प्रतिजाने स्म जानात्येव भवानपि ।
जैमिनीयनयाम्भोधेः शरत्पर्वशशी भव ॥ ५३
- विशिष्टं कर्मकाण्डं त्वमुद्धर ब्रह्मणः कृते ।
सुब्रह्मण्य इति ख्यातिं गमिष्यसि ततोऽधुना ॥ ५४
- नैगमीं कुरु मर्यादां वतीर्य महीतले ।
निर्जित्य सौगतान्सर्वानाम्नायार्थविरोधिनः ॥ ५५
- ब्रह्माऽपि ते सहायार्थं मण्डनो नाम भूसुरः ।
भविष्यति महेन्द्रोऽपि सुधन्वा नाम भूमिपः ॥ ५६
- तथेति प्रतिजग्राह विधेरपि विधायिनीम् ।
बुधानीकपतिर्वाणीं सुधाधारामिव प्रभोः ॥ ५७
- अथेन्द्रो नृपतिर्भूत्वा प्रजा धर्मेण पालयन् ।
दिवं चकार पृथिवीं स्वपुरीममरावतीम् ॥ ५८
- सर्वज्ञोऽप्यसतां शास्त्रे कृत्रिमश्रद्धयाऽन्वितः ।
प्रतीक्षमाणः क्रौञ्चारिं मेलयामास सौगतान् ॥ ५९
- ततः स तारकारातिरजनिष्ठ महीतले ।
भट्टपादाभिधा यस्य भूषा दिवसुदृशामभूत् ॥ ६०
- स्फुटयन्वेदतात्पर्यमभाज्जैमिनिसूत्रितम् ।
सहस्रांशुरिवानूह्यञ्जितं भासयञ्जगत् ॥ ६१
- राज्ञः सुधन्वनः प्राप नगरीं स जयन्दिशः ।
प्रत्युद्गम्य क्षितीन्द्रोऽपि विधिवत्तमपूजयत् ॥ ६२
- सोऽभिनन्द्याशिषा भूपमासीनः काञ्चनासने ।
तां सभां शोभयामास सुरभिर्द्यवनीमिव ॥ ६३

सभासमीपविटपिश्रितकोकिलकूजितम् ।	
श्रुत्वा जगाद् तद्व्याजाद्राजानं पण्डिताग्रणीः ॥	६४
मलिनैश्चेन्न सङ्गस्ते नीचैः काककुलैः पिक ।	
श्रुतिदूषकनिर्हार्दैः श्लाघनीयस्तदा भवेः ॥	६५
षडभिज्ञा निशम्येमां वाचं तात्पर्यगर्भिताम् ।	
नितरां चरणस्पृष्टा भुजङ्गा इव चुक्रुधुः ॥	६६
छित्त्वा युक्तिकुठारेण बुद्धसिद्धान्तशाखिनम् ।	
स तद्ग्रन्थेन्धनैश्चीर्णैः क्रोधज्वालामवर्धयत् ॥	६७
सा सभा वदनैस्तेषां रोषपाटलकान्तिभिः ।	
बभौ बालातपाताम्रैः सरसीव सरोरुहैः ॥	६८
उपन्यस्यत्सु साक्षेपं खण्डयत्सु परस्परम् ।	
तेषूदतिष्ठन्निर्घोषो भिन्दन्निव रसातलम् ॥	६९
अधः पेतुर्बुधेन्द्रेण क्षताः पक्षेषु तत्क्षणम् ।	
व्यूढर्कशतर्केण तथागतधराधराः ॥	७०
स सर्वज्ञपदं विज्ञोऽसहमान इव द्विषाम् ।	
चकार चित्रविन्यस्तानेतान्मौनविभूषितान् ॥	७१
ततः प्रक्षीणदर्पेषु बौद्धेषु वसुधाधिपम् ।	
बाधयन्बहुधा वेदवचांसि प्रशशंस सः ॥	७२
बभाषेऽथ धराधीशो विद्यायत्तौ जयाजयौ ।	
यः पतित्वा गिरेः शृङ्गादव्यग्रस्तन्मतं ध्रुवम् ॥	७३
तदाकर्ण्य सुखान्यन्ये परस्परमलोकयन् ।	
द्विजाग्र्यस्तु स्मरन्वेदानारुरोह गिरेः शिरः ॥	७४
यदि वेदाः प्रमाणं स्युर्भूयात्काचिन्न मे क्षतिः ।	
इति घोषयता तस्मान्न्यपाति सुमहात्मना ॥	७५

किमु दौहितदत्तेऽपि पुण्ये विलयमास्थिते ।
ययातिश्चयवते स्वर्गात्पुनरित्यूचिरे जनाः ॥ ७६

अपि लोकगुरुः शैलात्तूलपिण्ड इवापतत् ।
श्रुतिरात्मशरण्यानां व्यसनं नोच्छिनत्ति किम् ॥ ७७

श्रुत्वा तदद्भुतं कर्म द्विजा दिग्भ्यः समाययुः ।
घनघोषमिवाकर्ण्य निकुञ्जेभ्यः शिखावलाः ॥ ७८

दृष्ट्वा तमक्षतं राजा श्रद्धां श्रुतिषु सन्दधे ।
निनिन्द बहुधाऽऽत्मानं खलसंसर्गदूषितम् ॥ ७९

सौगतास्त्वब्रुवन्नेदं प्रमाणं मतिनिर्णये ।
मणिमन्त्रौषधैरेवं देहरक्षा भवेदिति ॥ ८०

दुर्विधैरन्यथा नीते प्रत्यक्षेऽर्थेऽपि पार्थिवः ।
भ्रुकुटाभीकरमुखः सन्ध्यामुग्रतरां व्यधात् ॥ ८१

पृच्छामि भवतः किञ्चिद्वक्तुं न प्रभवन्ति ये ।
यन्त्रोपलेषु सर्वास्तान्वातयिष्याम्यसंशयम् ॥ ८२

इति संश्रुत्य गोत्रेशो घटमाशीविषान्वितम् ।
आनीयात्र किमस्तीति पप्रच्छ द्विजसौगतान् ॥ ८३

वक्ष्यामहे वयं भूप श्वः प्रभातेऽस्य निर्णयम् ।
इति प्रसाद्य राजानं जग्मुर्भूसुरसौगताः ॥ ८४

पद्मा इव तपस्तेषुः कण्ठद्वयसपाथसि ।
द्युमणिं प्रति भूदेवाः सोऽपि प्रादुरभूत्ततः ॥ ८५

सन्दिश्य वचनीयांशमादित्येऽन्तर्हिते द्विजाः ।
आजग्मुरपि निश्चित्य सौगताः कलशस्थितम् ॥ ८६

ततस्ते सौगताः सर्वे भुजंगोऽस्तीत्यवादिषुः ।
भोगीशभोगशयनो भगवानिति भूसुराः ॥ ८७

- श्रुतभूसुरवाक्यस्य वदनं पृथिवीपतेः ।
कासारशोषणम्लानसारसश्रियमाददे ॥ ८८
- अथ प्रोवाच दिव्या वाक् सम्राजमशरीरिणी ।
तुदन्ती संशयं तस्य सर्वेषामेव शृण्वताम् ॥ ८९
- सत्यमेव महाराज ब्राह्मणा यद्वभाषिरे ।
मा कृथाः संशयं तत्र भव सत्यप्रतिश्रवः ॥ ९०
- श्रुत्वाऽशरीरिणीं वाणीं ददर्श वसुधाधिपः ।
मूर्तिं मधुद्विषः कुम्भे सुधामिव सुराधिपः ॥ ९१
- निरस्ताखिलसन्देहो विन्यस्तेतरदर्शनात् ।
व्यधादाज्ञां ततो राजा वधाय श्रुतिविद्विषाम् ॥ ९२
- आसेतोरातुषाराद्रेवौद्धानावृद्धबालकम् ।
न हन्ति यः स हन्तव्यो भृत्यानित्यन्वशान्नृपः ॥ ९३
- इष्टोऽपि दृष्टदोषश्चेद्वध्य एव महात्मनाम् ।
जननीमपि किं साक्षान्नावधीद्भृगुनन्दनः ॥ ९४
- स्कन्दानुसारिराजेन जैना धर्मद्विषो हताः ।
योगीन्द्रेणेव किं योगघ्ना विघ्नास्तत्त्वावलम्बिना ॥ ९५
- हतेषु तेषु दुष्टेषु परितस्तार कोविदः ।
श्रौतवर्त्म तमिस्त्रेषु नष्टेष्विव रविर्महः ॥ ९६
- कुमारिलमृगेन्द्रेण हतेषु जिनहस्तिषु ।
निष्प्रत्यूहमवर्धन्त श्रुतिशाखाः समन्ततः ॥ ९७
- प्रागित्थं ज्वनलभुवा प्रवर्तितेऽस्मिन् कर्माध्वन्यखिलविदा कुमारिलेन ।
उद्धर्तुं भुवनमिदं भवाब्धिमग्नं कारुण्याम्बुनिधिरियेष चन्द्रचूडः ॥ ९८
- इति श्रीमाधवीये तदुपोद्धातकथापरः ।
संक्षेपशङ्करजये सर्गोऽयं प्रथमोऽभवत् ॥

द्वितीयः सर्गः ॥ १ ॥

आचार्यजन्मादिकथनम् ॥

ततो महेशः किल केरलेषु श्रीमद्वृषाद्रौ करुणासमुद्रः ।
पूष्पाग्निदीपुण्यतटे स्वयंभूलिङ्गात्मनाऽनङ्गवगाविरासीत् ॥ १

तच्चोदितः कश्चन राजशेखरः स्वप्ने मुहुर्दृष्टदीयवैभवः ।
प्रासादमेकं परिकल्प्य सुप्रभं प्रावर्तयत्तस्य समर्पणं विभोः ॥ २

तस्येश्वरस्य प्रणतार्तिहर्तुः प्रसादतः प्राप्तनिरीतिभावः ।
कश्चित्तदभ्याशगतोऽग्रहारः कालव्यभिख्योऽस्ति महान्मनोज्ञः ॥ ३

रुश्चिद्विपश्चिदिह निश्चलधीर्विरेजे विद्याधिराज इति विश्रुतनामधेयः ।
हृद्रो घृषाद्रिनिलयोऽवतरीतुकामो यत्पुत्रमात्मपितरं समरोचयत्सः ॥ ४

पुत्रोऽभवत्तस्य पुरात्तपुण्यैः सुब्रह्मनेजाः शिवगुर्वभिख्यः ।
ज्ञाने शिवो यो वचने गुरुस्तस्यान्वर्थनामाऽकृत लब्धवर्णः ॥ ५

स ब्रह्मचारी गुरुगेहवासी तत्कर्यकारी विहितान्नभोजी ।
सायंप्रभातं च हुताशसेवी व्रतेन वेदं निजमध्यगीष्ट ॥ ६

क्रियाद्यनुष्ठानफलोऽर्थबोधः स नोपजायेत विना विचारम् ।
अधीत्य वेदानथ तद्विचारं चकार दुर्बोधतरो हि वेदः ॥ ७

वेदेष्वधीतेषु विचारितेऽर्थे शिष्यानुरागी गुरुराह तं स्म ।
अपाठि मत्तः सषडङ्गवेदो व्यचारि कालो बहुरत्यगात्ते ॥ ८

भक्तोऽपि गेहं व्रज संप्रति त्वं जनोऽपि ते दर्शनलालसः स्यात् ।
गत्वा कदाचित्स्वजनप्रमोदं विधेहि मा तात विलम्बयस्व ॥ ९

विधातुमिष्टं यदिहापराद्धे विजानता तत्पुरुषेण पूर्वम् ।
विधेयमेवं यदिह श्व इष्टं कर्तुं तदद्येति विनिश्चितोऽर्थः ॥ १०

कालोत्पबीजादिह यादृशं स्यात्सस्यं न तादृग्विपरीतकालात् ।
तथा विवाहादि कृतं स्वकाले फलाय कल्पेत न चेदृथा स्यात् ॥

आ जन्मनो गणयतो ननु तान्गताब्दान्माता पिता परिणयं तव कर्तुकामौ ।
पितोरियं प्रकृतिरेव पुरोपनीति यद्ध्यायतस्तनुभवस्य ततो विवाहम् ॥

तत्तत्कुलीनपितरः स्पृहयन्ति कामं तत्तत्कुलीनपुरुषस्य विवाहकर्म ।
पिण्डप्रदातृपुरुषस्य ससन्ततित्वे पिण्डाविलोपमुपरि स्फुटमीक्षमाणाः ॥

अर्थावबोधनफलो हि विचार एष तच्चापि चित्रबहुकर्मविधानहेतोः ।
अत्राधिकारमधिगच्छति सद्वितीयः कृत्वा विवाहमिति वेदविदां प्रवादः ॥

सत्यं गुरो न नियमोऽस्ति गुरोरधीतवेदो गृही भवति नान्यपदं प्रयाति ।
वैराग्यवान्त्रजति भिक्षुपदं विवेकी नो चेद्गृही भवति राजपदं तदेतत् ॥

श्रीनैष्ठिकाश्रममहं परिगृह्य यावज्जीवं वसामि तव पार्श्वगतश्चिरायुः ।
दण्डाजिनी सविनयो बुध जुह्वदग्नौ वेदं पठन् पठितविस्मृतिहानिमिच्छन् ॥

दारग्रहो भवति तावदयं सुखाय यावत्कृतोऽनुभवगोचरतां गतः स्यात् ।
पश्चाच्छनैर्विरसतामुपयाति सोऽयं किं निहुषे त्वमनुभूतिपदं महात्मन् ॥

यागोऽपि नाकफलदो विधिना कृतश्चेत्

प्रायः समग्रकरणं भुवि दुर्लभं तत् ।

दृष्ट्यादिवन्न हि फलं यदि कर्मणि स्यात्

दिष्ट्या यथोक्तविरहे फलदुर्विधत्वम् ॥

१८

निःस्वो भवेद्यदि गृही निरयी स नूनं

भोक्तुं न दातुमपि यः क्षमतेऽणुमात्रम् ।

पूर्णेपि पूर्तिमभिमन्तुमशक्नुवन्त्यो

मोहेन शं न मनुते खलु तत्र तत्र ॥

१९

यावत्सु सत्सु परिपूर्तिरथो अमीषां साधो गृहोपकरणेषु सदा विचारः ।

एकत्र संहतवतः स्थितपूर्वनाशस्तच्चापयाति पुनरप्यपरेण योगः ॥ २०

एवं गुरौ वदति तज्जनको निनीषुरागच्छदत्र तनयं स्वगृहं गृहेशः ।

तेनानुनीय बहुलं गुरवे प्रदाप्य यत्त्रान्निकेतनमनायि गृहीतविद्यः ॥ २१

गत्वा निकेतनमसौ जननीं ववन्दे साऽऽलिङ्ग्य तद्विरहजं परितापमौज्ज्वलत् ॥
प्रायेण चन्दनरसादपि शीतलं तद्यत्पुत्रगात्रपरिरम्भणनामधेयम् ॥ २२

श्रुत्वा गुरोः सदनतश्चिरमागतं तं तद्धन्धुरागमदथ त्वरितेक्षणाय ।
प्रत्युद्गमादिभिरसावपि बन्धुतायाः संभावनां व्यधित वित्तकुलानुरूपाम् ॥
वेदे पदक्रमजटादिषु तस्य बुद्धिं संवीक्ष्य तज्जनयिता बहुशोऽप्यपृच्छत् ।
यस्याभवत्प्रथितनाम वसुन्धरायां विद्याधिराज इति सङ्गतवाच्यमस्य ॥

भाट्टे नये गुरुमते कणभुञ्जतादौ

प्रश्नं चकार तनयस्य मतिं बुभुत्सुः ।

शिष्योऽप्युवाच नतपुर्वगुरुः समाधिं

पितोदितः स्मितमुखो हसिताम्बुजास्यः ॥ २५

वेदे च शास्त्रे च निरीक्ष्य बुद्धिं प्रश्नोत्तरादावपि नैपुणीं ताम् ।
दृष्ट्वा तुतोषातितरां पिताऽस्य स्वतः सुखा या किमु शास्त्रतो वाक् ॥

कन्यां प्रदातुमनसो बहवोऽपि विप्रास्तन्मन्दिरं प्रति ययुर्गुणपाशकृष्टाः ।
पूर्वं विवाहसमयादपि तस्य गेहं संबन्धवत्किल बभूव वरीतुकामैः ॥ २७

बह्वर्थदायिषु बहुष्वपि सत्सु देशे कन्याप्रदातृषु परीक्ष्य विशिष्टजन्म ।
कन्यामयाचत सुताय स विप्रवर्यो विप्रं विशिष्टकुलजं प्रथितानुभावः ॥

कन्यापितुर्वरपितुश्च विवाद आसीदित्थं तयोः कुलजुषोः प्रथितोरुभूत्योः ।
कार्यस्त्वया परिणयो गृहमेत्य पुत्रीमानीय सन्न तनयाय सुता प्रदेया ॥

सङ्कल्पिताद् द्विगुणमर्थमहं प्रदास्ये मद्देहमेत्य परिणीतिरियं कृता चेत् ।
अर्थं विना परिणयं द्विज कारयिष्ये पुत्रेण मे गृहगता यदि कन्यका स्यात् ॥

कश्चित्तु तस्याः पितरं बभाण मिथः समाहूय विशेषवादी ।

अस्मासु गेहं गतवत्स्वमुष्मै विगृह्य कन्यामपरः प्रदद्यात् ॥ ३१

तेनानुनीतो वरतातभाषितं द्विजोऽनुमेने वररूपमोहितः ।

दृष्टो गुणः संवरणाय कल्पते मन्त्रोऽभिजापाच्चिरकालभावितः ॥ ३२

विद्याधिराजमघपण्डितनामधेयौ संप्रत्ययं व्यतनुतामभिपूज्य दैवम् ।
सम्यङ्मुहूर्तमवलम्ब्य विचारणीया मौहूर्तिका इति परस्परमूचिवांसौ ॥

उद्वाह्य शास्त्रविधिना विहिते मुहूर्ते तौ संमुदं बहुमवापतुराप्तकामौ ।
तत्रागतो भृशममोदत बन्धुवर्गः किं भाषितेन बहुना मुदमाप वर्गः ॥

तौ दंपती सुवसनौ शुभदन्तपङ्कजी संभूषितौ विकसिताम्बुजरम्यवक्त्रौ ।
सत्रीडहासमुखवीक्षणसंपहृष्टौ देवाविवापतुरनुत्तमशर्म नित्यम् ॥ ३५

अग्नीनथाधित महोत्तरयागजातं कर्तुं विशेषकुशलैः सहितो द्विजेशः ।
तत्तत्फलं हि यदनाहितहव्यवाहः स्यादुत्तरेषु विहितेष्वपि नाधिकारी ॥

यागैरनेकैर्बहुवित्तासध्यैर्विजेतुकामो भुवनान्ययष्ट ।
व्यस्मारि देवैरमृतं तदाशैर्दिने दिने सेवितयज्ञभागैः ॥ ३७

संतर्पयन्तं पितृदेवमानुषांस्तत्तत्पदार्थैरभिवाञ्छितैः सह ।
विशिष्टवित्तैः सुमनोभिरश्रितं तं मेनिरे जङ्गमकल्पपादपम् ॥ ३८

परोपकारव्रतिनो दिने दिने व्रतेन वेदं पठतो महात्मनः ।
श्रुतिस्मृतिप्रोदितकर्म कुर्वतः समा व्यतीयुर्दिनमाससंमिताः ॥ ३९

रूपेषु मारः क्षमया वसुन्धरा विद्यासु वृद्धो धनिनां पुरःसरः ।
गर्वानभिज्ञो विनयी सदा नतः स नोपलेभे तनयाननं जरन् ॥ ४०

गावो हिरण्यं बहुसस्यमालिनी वसुन्धरा चित्रपदं निकेतनम् ।
संभावना बन्धुजनैश्च संगमो न पुत्रहीनं बहवोऽप्यमूमुहन् ॥ ४१

अस्यामजाता मम सन्ततिश्चेच्छरद्यवश्यं भवितोपरिष्ठात् ।
तत्राप्यजाता तत उत्तरस्यामेवं स कालं मनसा निनाय ॥ ४२

खिन्दन्मनाः शिवगुरुः कृतकार्यशेषो जायामचष्ट सुभगे किमतः परं नौ ।
साङ्गं वयोऽर्धमगमत्कुलजे न दृष्टं पुत्राननं यदिहलोवयमुदाहरन्ति ॥ ४३

एवं प्रिये गतवतोः सुतदर्शनं चेत्पञ्चत्वमैष्यदथ नौ शुभमापतिष्यत् ।
अस्याभ्युपायमनिशं भुवि वीक्षमाणो नेक्षे ततः पितृजनिर्विफला ममाभूत् ॥

भद्रे सुतेन रहितौ भुवि के वदन्ति नौ पुत्रपौत्रसरणिक्रमतः प्रसिद्धिः ।
लोके न पुष्पफलशून्यमुदाहरन्ति वृक्षं प्रवालप्रमये फलितं विशाय ॥

इतीरिते प्राह तदीयभार्या शिवाख्यकल्पद्रुममाश्रयावः ।
तत्सेवनान्नौ भविता सुनाथ फलं स्थिरं जङ्गमरूपमैशम् ॥ ४६

भक्तेऽपि तार्थपरिकल्पनकल्पवृक्षं देवं भजाव कमितः सकलार्थसिद्धयै ।
तत्रोपमन्युमहिमा परमं प्रमाणं नो देवतासु जडिमा जडिमा मनुष्ये ॥ ४७

इत्थं कलत्रोक्तिमनुत्तमां च श्रुत्वा सुतार्थी प्रणतैकवश्यम् ।
इयेष सन्तोषयितुं तपोभिः सोमार्धमूर्धानमुमार्धमीशम् ॥ ४८

तस्योपधाम किल संनिहिताऽऽपगैका
स्नात्वा सदाशिवमुपास्त जले स तस्याः ।
कन्दाशनः कतिचिदेव दिनानि पूर्वं
पश्चात्तदा स शिवपादयुगाब्जभृङ्गः ॥ ४९

जायाऽपि तस्य विमला नियमोपतापैश्चिक्लेश कायमनिशं शिवमर्चयन्ती ।
क्षेत्रे वृषस्य निवसन्तमजं स भर्तुः कालोऽत्यगादिति तयोस्तपतोरनेकः ॥

देवः कृपापरवशो द्विजवेषधारी प्रत्यक्षतां शिवगुरुं गत आत्तनिद्रम् ।
प्रोवाच भोः किमभिवाञ्छसि किं तपस्ते पुत्रार्थितेति वचनं स जगाद विप्रः ॥

देवोऽप्यपृच्छदथ तं द्विज विद्धि सत्यं सर्वज्ञमेकमपि सर्वगुणोपपन्नम् ।
पुत्रं ददान्यथ बहून्विपरीतकांस्ते भूर्यायुषस्तनुगुणानवदद् द्विजेशः ॥

पुत्रोऽस्तु मे बहुगुणः प्रथितानुभावः सर्वज्ञतापदमितीरित आबभाषे ।
दद्यामुदीरितपदं तनयं तपो मा पूर्णो भविष्यसि गृहं द्विज गच्छ दारैः ॥

आकर्णयन्निति बुबोध स विप्रवर्यस्तं चाब्रवीन्निजकलत्रमनिन्दितात्मा ।
स्वप्नं शशंस वनितामणिरस्य भार्या सत्यं भविष्यति तु नौ तनयो महात्मा ॥

तौ दम्पती शिवपरौ नियतौ स्मरन्तौ स्वमेक्षितं गृहगतौ बहुदक्षिणान्नैः ।
संतर्प्य विप्रनिकरं तदुदीरिताभिराशीर्भिरापतुरनल्पमुदं विशुद्धौ ॥ ५५

तस्मिन्दिने शिवगुरोरुपभोक्ष्यमाणे भक्ते प्रविष्टमभवत्किल शैवतेजः ।
 भुक्तानविप्रवचनादुपभुक्तशेषं सोऽभुङ्क्त साऽपि निजभर्तृपदाब्जभृङ्गी ॥
 गर्भं दधार शिवगर्भमसौ मृगाक्षी गर्भोऽप्यवर्धत शनैर्भवच्छरीरम् ।
 तेजोऽतिरेकविनिवारितदृष्टिपातविश्वं रवेर्दिवसमध्य इवोग्रतेजः ॥ ५७
 गर्भालसा भगवती गतिमान्द्यमीषदापेति नाद्भुतमिदं धरते शिवं या ।
 यो विष्टपानि विभृते हि चतुर्दशापि यस्यापि मूर्तय इमा वसुधाजलाद्याः ॥
 संव्याप्तवानपि शरीरमशेषमेव नोपास्तिमाविरसकावकृतात्र कांचित् ।
 यत्पूर्वमेव महसा दुरतिक्रमेण व्याप्तं शरीरमदसीयमनुष्य हेतोः ॥ ५९
 रम्याणि गन्धकुसुमान्यपि गर्धिमस्यै नाधातुमैशत भरात्किमु भूषणानि ।
 यद्यद्गुरुत्वपदमस्ति पदार्थजातं तत्तद्विधारणविधावलसा बभूव ॥ ६०
 तां दौहदं भृशमबाधत दुःशरारिः प्रायः परं किल न मुञ्चति मुञ्चतेऽपि ।
 आनीतदुर्लभमपोहति याचतेऽन्यत्तच्चाप्यपोह्य पुनरर्दति साऽन्यवस्तु ॥
 तां बन्धुताऽऽगमदुपश्रुतदोहदार्तिरादाय दुर्लभमनर्घ्यमपूर्ववस्तु ।
 आस्वाद्य बन्धुजनदत्तमसौ जहर्ष हा हन्त गर्भधरणं खलु दुःखहेतुः ॥
 मानुष्यधर्ममनुसृत्य मयेदमुक्तं काऽपि व्यथा शिवमहोभरणे न बध्वाः ।
 सर्वव्यथाव्यतिकरं परिहर्तुकामा देवं भजन्त इति तत्त्वविदां प्रवादः ॥
 उक्षणा निसर्गधवलेन महीयसा सा स्वात्मानमैक्षत समूढमुपात्तनिद्रा ।
 संगीयमानमपि गीतविशारदाढ्यैर्विद्याधरप्रभृतिभिर्विनयोपयातैः ॥ ६४

आकर्णयज्जय जयेति वरं दधाना

रक्षेति शब्दमवलोक्य मा दृशेति ।

आकर्ण्य नोत्थितवती पुनरुक्तशब्दं

सा विस्मिता किल शृणोति निरीक्षमाणा ॥ ६५

नमोत्तिकृत्यामपि खिद्यमाना किञ्चापि चञ्चत्तरमञ्चरोहे ।

जित्वा मुदाऽन्यानतिहृद्यविद्यासिंहासनेऽसौ स्थितिमीक्षते स्म ॥ ६६

समानता सात्त्विकवृत्तिभाजां विरागता वैषयिकप्रवृत्तौ ।

तस्याः स्त्रिया गर्भगपुत्रचित्रचरित्रशंसिन्यजनिष्ट चेष्टा ॥ ६७

तद्रोमवल्ली रुरुचे कुचाद्यावृण्वत्प्रभाधुन्युरुशैवलालिः ।

यत्नाच्छिशोरस्य कृते प्रशस्तो न्यस्तो विधात्रेव नवीनवेणुः ॥ ६८

पयोधरद्वंद्वमिषादष्टुष्याः पयःपित्रत्यर्थविधानयोग्यौ ।

कुम्भौ नवीनामृतपूरितौ द्वावम्भोजयोनिः कलयांबभूव ॥ ६९

द्वैतप्रवादं कुचकुम्भमध्ये मध्ये पुनर्माध्यमिकं मतं च ।

सुभ्रूमणेर्गर्भग एव सोऽर्भो द्रागर्हयामास महात्मगर्हम् ॥ ७०

लग्ने शुभे शुभयुते सुषुवे कुमारं श्रीपार्वतीव सुखिनी शुभवीक्षिते च ।

जाया सती शिवगुरोर्निजतुङ्गसंस्थे सूर्ये कुजे रविसुते च गुरौ च केन्द्रे ॥

दृष्ट्वा सुतं शिवगुरुः शिववारिराशौ

मग्नोऽपि शक्तिमनुसृत्य जले न्यमांक्षीत् ।

व्यश्राणयद्बहु धनं वसुधाश्च गाश्च

जन्मोक्तकर्मविधये द्विजपुंगवेभ्यः ॥ ७२

तस्मिन्दिने मृगकरीन्द्रतरक्षुसिंहसर्पासुमुख्यबहुजन्तुगणा द्विषन्तः ।

वैरं विहाय सह चेरुरतीव हृष्टाः कण्डूमपाकृषत साधुतया निघृष्टाः ॥

वृक्षा लताः कुसुमाराशिफलान्यमुञ्चन्नद्यः प्रसन्नसलिला निखिलास्तथैव ।

जाता मुहुर्जलधरोऽपि निजं विकारं भूभृद्गणादपि जलं सहसोत्पपात ॥

अद्वैतवादिविपरीतमतावलम्बिहस्ताग्रवर्तिवरपुस्तकमप्यकस्मात् ।

उच्चैः पपात जहसुः श्रुतिमस्तकानि श्रीव्यासचित्तकमलं विक्रचीबभूव ॥

सर्वाभिराशाभिरलं प्रसेदे वातैरभाव्यद्भुतदिव्यगन्धैः ।

प्रजज्वलेऽपि ज्वलनैस्तदानीं प्रदक्षिणीभूतविचित्रकीलैः ॥ ७६

सुमनोहरगन्धिनी सतां सुमनोवद्विमला शिवंकरी ।

सुमनोनिकरप्रचोदिता सुमनोवृष्टिरभूत्तदाऽद्भुतम् ॥ ७७

लोकत्रयी लोकदृशेव भास्वता महीधरेणेव मही सुमेरुणा ।
विद्या विनीत्येव सती सुतेन सा रराज तत्तादृशराजतेजसा ॥ ७८

सत्कारपूर्वमभियुक्तमुहूर्तवेदिविप्राः शशंसुरभिवीक्ष्य सुतस्य जन्म ।
सर्वज्ञ एव भविता रचयिष्यते च शास्त्रं स्वतन्त्रमथ वागधिपांश्च जेता ॥

कीर्तिं स्वकां भुवि विधास्यति यावदेषा
किं बोधितेन बहुना शिशुरेष पूर्णः ।
नापृच्छ जीवितमनेन च तैर्न चोक्तं
प्रायो विदन्नपि न वक्तव्यशुभं शुभज्ञः ॥ ८०

तज्ज्ञातिबन्धुसुहृदिष्टजनाङ्गनास्तास्तं सूतिकागृहनिविष्टमथो निदध्युः ।
सोपायनास्तमभिवीक्ष्य यथा निदाघे चन्द्रं मुदं ययुरतीव सरोजवत्तमम् ॥

तत्सूतिकागृहमवैक्षत न प्रदीपं तत्तेजसा यदवभातमभूत्क्षपायाम् ।
आश्चर्यमेतदजनिष्ट समस्तजन्तोस्तन्मन्दिरं वितिमिरं यदभूददीपम् ॥

यत्पश्यतां शिशुरसौ कुरुते शमय्यं तेनाकृतास्य जनकः किल शङ्करारुख्याम् ।
यद्वा चिराय किल शङ्करसंप्रसादाज्जातस्ततो व्यधित शङ्करनामधेयम् ॥

सर्वं विदन्सकलशक्तियुतोऽपि बालो मानुष्यजातिमनुसृत्य चचार तद्वत् ।
बालः शनैर्हसितुमारभत क्रमेण स्रुप्तं शशाक गमनाय पदाम्बुजाभ्याम् ॥

बालेऽथ मञ्चे किल शायितेऽस्मिन्सतां प्रसन्नं हृदयं बभूव ।
संवीक्षमाणे मणिगुच्छवर्यं विद्वन्मुखं हन्त विलीनमासीत् ॥ ८५

संताडयन्हन्त शनैः पदाभ्यां पर्यङ्कवर्यं कमनीयशय्यम् ।
बिभेद सद्यः शतधा समूहान्विभेदवादीन्द्रमनोरथानाम् ॥ ८६

द्वित्राणि वर्णानि वदत्यमुष्मिन्द्वैतिप्रवीरा दधुरेव मौनम् ।
मुदा चलत्यङ्घ्रिसरोरुहाभ्यां दिशः पलायन्त दशापि सद्यः ॥ ८७

उदचारयदर्भको गिरः पदचारानतनोदनन्तरम् ।
विकलोऽभवदादिमात्तयोः पिकलोकश्चरमान्मरालकः ॥ ८८

नवविद्रुमपल्लवास्तृतामिव काश्मीरपरागपाटलाम् ।

रचयन्नचलां पदत्विषा स चचारेन्दुनिभः शनैः शनैः ॥

८९

मूर्धनि हिमकरचिह्नं निटिले नयनाङ्कमंसयोः शूलम् ।

वपुषि स्फटिकसवर्णं प्राज्ञास्तं मेनिरे शंभुम् ॥

९०

राज्यश्रीरिव नयकोविदस्य राज्ञो विद्येव व्यसनददीयसो बुधस्य ।

शुभ्रांशोश्छविरिव शारदस्य पित्रोः संतोषैः सह ववृधे तदीयमूर्तिः ॥

नागेनोरसि चापरेण चरणे बालेन्दुना फालके

पाण्योश्चक्रगदाधनुर्दमरुकैर्मूर्ध्नि त्रिशूलेन च ।

तत्तस्याद्भुतमाकलय्य ललितं लेखाकृते लाञ्छितं

चित्रं गात्रममंस्त तत्र जनता नेत्रैर्निमेषोज्झितैः ॥

९२

सर्गे प्राथमिके प्रयाति विरतिं मार्गे स्थिते दौर्गते

स्वर्गे दुर्गमतामुपेयुषि भृशं दुर्गेऽपवर्गे सति ।

वर्गे देहभृतां निसर्गमलिने जातोपसर्गेऽखिले

सर्गे विश्वसृजस्तदीयवपुषा भर्गोऽवतीर्णो भुवि ॥

९३

इति श्रीमाधवीये तदवतारकथापरः ।

संक्षेपशङ्करजये सर्गः पूर्णो द्वितीयकः ॥

आदितः श्लोकाः 191

तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

देवावतारः ॥

इति बालमृगाङ्कशेखरे सति बालत्वमुपागते ततः ।

दिविषत्प्रवराः प्रजज्ञिरे भुवि षट्शास्त्रविदां सतां कुले ॥

१

कमलानिलयः कलानिधेर्विमलाख्यादजनिष्ट भूसुरात् ।

भुवि षड्मपदं वदन्ति यं सविपद्येन विवादिनां यशः ॥

२

पवमानोऽप्यजनि प्रभाकरात्सवनोन्मीलितकीर्तिमण्डलात् ।
गलहस्तितभेदवाचसौ किल हस्तामलकाभिधामधात् ॥ ३

पवमानदशांशतोऽजनि पुवमानाऽश्रुति यद्यशोम्बुधौ ।
धरणी मथिता विवादिवान्तरणी येन स तोटकाह्वयः ॥ ४

उदभावि शिलादसूनुना मदवद्वादिकदम्बनिग्रहैः ।
समुदश्रितकीर्तिशालिनं यमुदङ्कं ब्रुवते महीतले ॥ ५

विधिरास सुरेश्वरो गिरां निधिरानन्दगिरिव्यजायत ।
अरुणः समभूत्सनन्दनो वरुणोऽजायत चित्सुखाह्वयः ॥ ६

अपरेऽप्यभवन्दिबौकसः स्वपरेष्यापरविद्विषः प्रभोः ।
चरणं परिसेवितुं जगच्छरणं भूसुरपुङ्गवात्मजाः ॥ ७

चार्वाकदर्शनविधानसरोषधातृ-

शापेन गोष्पतिरभूद्भुवि मण्डनाख्यः ।

नन्दीश्वरः करुणयेश्वरचोदितः स-

न्नानन्दगिर्यभिधया व्यजनीति केचित् ॥ ८

अथावतीर्णस्य विधेः पुरन्ध्री साऽभूच्चदाख्योभयभारतीति ।
सरस्वती सा खलु वस्तुवृत्त्या लोकोऽपि तां वक्ति सरस्वतीति ॥ ९

पुरा किलाध्यैषत धातुरन्तिके सर्वज्ञकल्पा मुनयो निजं निजम् ।
वेदं तदा दुर्वसनोऽतिकोपनो वेदानधीयन्कचिदस्खलत्स्वरे ॥ १०

तदा जहासेन्दुमुखी सरस्वती यदङ्गमणोद्भवशब्दसन्ततिः ।
चुकोप तस्यै दहनानुकारिणा निरैक्षताक्षणा मुनिरुग्रशासनः ॥ ११

शशाप तां दुर्विनयेऽवनीतले जायस्व मर्त्येष्वविभेत्सरस्वती ।
प्रसादयामास निसर्गकोपनं तत्पादमूले पतिता विषादिनी ॥ १२

दृष्ट्वा विषण्णां मुनयः सरस्वतीं प्रसादयांचक्रुरिमं तमादरात् ।
कृतापराधा भगवन्क्षमस्व तां पितेव पुत्रं विहितागसं मुने ॥ १३

प्रसादितोऽभूदथ सम्प्रसन्नो वाण्या मुनीन्द्रैरपि शापमोक्षम् ।
ददौ यदा मानुषशङ्करस्य संदर्शनं स्याद्भवितास्यमर्त्या ॥ १४

सा शोणतीरेऽजनि विप्रकन्या सर्वार्थवित्सर्वगुणोपपन्ना ।
यस्या बभूवुः सहजाश्च विद्याः शिरोगतं के परिहर्तुमीशाः ॥ १५

सर्वाणि शास्त्राणि षडङ्गवेदान्काव्यादिकान्वेत्ति परं च सर्वम् ।
तन्नास्ति नो वेत्ति यदत्र बाला तस्मादभूच्चित्रपदं जनानाम् ॥ १६

सा विश्वरूपं गुणिनं गुणज्ञा मनोऽभिरामं द्विजपुङ्गवेभ्यः ।
शुश्राव तां चापि स विश्वरूपस्तस्मात्तयोर्दर्शनलालसाऽभूत् ॥ १७

अन्योन्यसंदर्शनलालसौ तौ चिन्ताप्रकर्षादधिगम्य निद्राम् ।
अवाप्य संदर्शनभाषणानि पुनः प्रबुद्धौ विरहाग्नितापौ ॥ १८

दिदृक्षमाणावपि नेक्षमाणावन्योन्यवार्ताहृतमानसौ तौ ।
यथोचिताहारविहारहीनौ तनौ तनुत्वं स्मरणादुपेतौ ॥ १९

दृष्ट्वा तदीयौ पितरौ कदाचिदपृच्छतां तौ परिकर्षिताङ्गौ ।
वपुः कृशं ते मनसोऽप्यगर्वौ न व्याधिमिक्षे न च हेतुमन्यम् ॥ २०

इष्टस्य हानेरनभीष्टयोगाद्भवन्ति दुःखानि शरीरभाजाम् ।
वीक्षे न तौ द्वावपि वीक्षमाणो विना निदानं नहि कार्यजन्म ॥ २१

न तेऽत्यगादुद्वहनस्य कालः परावमानो न च निःस्वता वा ।
कुटुम्बभारो मयि दुःसहोऽयं कुमारवृत्तेस्तव काऽत्र पीडा ॥ २२

न मूढभावः परितापहेतुः पराजितिर्वा तव तन्निदानम् ।
विद्वत्सु विस्पष्टतयाऽग्रपाठात्सुदुर्गमार्थादपि तर्कविद्भिः ॥ २३

आ जन्मनो विहितकर्मनिषेवणं ते

स्वप्नेऽपि नास्ति विहितेतरकर्मसेवा ।

तस्मान्न भेयमपि नारकयातनाभ्यः

किं ते सुखं प्रतिदिनं गतशोभमास्ते ॥

निर्बन्धतो बहुदिनं प्रतिपाद्यमानौ
 वक्तुं कृपाभरयुताविदमूचतुः स्म ।
 निर्बन्धतस्तव वदामि मनोगतं मे
 वाच्यं न वाच्यमिति यद्वितनोति लज्जाम् ॥ २५

शोणारूयपुंनदतटे वसतो द्विजस्य
 कन्या श्रुतिं गतवती द्विजपुङ्गवेभ्यः ।
 सर्वज्ञतापदमनुत्तमरूपवेषां
 तामुद्विषति मनो भगवन्मदीयम् ॥ २६

पुत्रेण सोऽतिविनयं गदितोऽन्वशाद् द्वौ
 विप्रौ वधूवरणकर्मणि सम्प्रवीणौ ।
 तावापतुर्द्विजगृहं द्विजसंदिदक्षू
 देशानतीत्य बहुलान्निजकार्यसिद्धयै ॥ २७

भूमृन्निकेतनगतः श्रुतविश्वशास्त्रः
 श्रीविश्वरूप इति यः प्रथितः पृथिव्याम् ।
 तत्पादपद्मरजसे स्पृहयामि नित्यं
 साहाय्यमत्र यदि तात भवान्विदध्यात् ॥ २८

पुत्र्या वचः पिबति कर्णपुटेन ताते
 श्रीविश्वरूपगुरुणा गुरुणा द्विजानाम् ।
 आजग्मतुः सुवसनौ विशदाभयष्टी
 संप्रेषितौ सुतवरोद्वहनक्रियायै ॥ २९

तावाच्यं स द्विजवरौ विहितोपचारैरायानकारणमथो शनकैरपृच्छत् ।
 श्रीविश्वरूपगुरुवाक्यत आगतौ स्व इत्युचतुर्वरणकर्मणि कन्यकायाः ॥
 संप्रेषितौ श्रुतवयःकुलवृत्तधर्मैः साधारणीं श्रुतवता स्वसुतस्य तेन ।
 याचावहे तव सुतां द्विज तस्य हेतोरन्योन्यसंघटनमेतु मणिद्वयं तत् ॥ ३१
 मह्यं तदुक्तमभिरोचत एव विप्रौ पृष्ट्वा वधूं मम पुनः करवाणि नित्यम् ।
 कन्याप्रदानमिदमायतते वधूषु नो चेदमूर्व्यसनसक्तिषु पीडयेयुः ॥ ३२

भार्यामपृच्छदथ किं करवाव भद्रे
 विप्रौ वरीतुमनसौ खलु राजगेहात् ।
 एतां सुतां सुतनिभा तव याऽस्ति कन्या
 ब्रूहि त्वमेकमनुमाय पुनर्न वाच्यम् ॥

३३

दूरे स्थितिः श्रुतवयःकुलवृत्तजातं न ज्ञायते तदपि किं प्रवदामि तुभ्यम् ।
 वित्तान्विताय कुलवृत्तसमन्विताय देया सुतेति विदितं श्रुतिलोकयोश्च ॥
 नैवं नियन्तुमनघे तव शक्यमेतत्तां रुविमणीं यदुकुलाय कुशस्थलीशे ।
 प्रादात्स भीष्मकनृपः खलु कुण्डिनेशस्तीर्थापदेशमटते त्वपरीक्षिताय ॥
 किं केन सङ्गतमिदं सति मा विचारीर्यो वैदिकीं सरणिमप्रहतां प्रयत्नात् ।
 प्रातिष्ठिपत्सुगतदुर्जयनिर्जयेन शिष्यं यमेनमशिषत्स च भट्टपादः ॥ ३६

किं वर्ण्यते सुदति यो भविता वरो नो
 विद्याधनं द्विजवरस्य न बाह्यवित्तम् ।
 याऽन्वेति सन्ततमनन्तदिगन्तभाजं
 यां राजचोरवनिता न च हर्तुमीशाः ॥

३७

वध्वर्जनावनपरिव्ययगानि तानि
 वित्तानि चित्तमनिशं परिखेदयन्ति ।
 चोरान्नपात्स्वजनतश्च भयं धनानां
 शर्मेति जातु न गुणः खलु बालिशस्य ॥

३८

केचिद्धनं निदधते भुवि नोपभोगं कुर्वन्ति लोभवशगा न विदन्ति केचित् ।
 अन्येन गोपितमथान्यजना हरन्ति तच्चेन्नदीपरिसरे जलमेव हर्तु ॥ ३९
 सर्वात्मना दुहितरो न गृहे विधेयास्ताश्चेत्पुरा परिणयाद्रज उद्भूतं स्यात् ।
 पश्येयुरात्मपितरौ बत पातयन्ति दुःखेषु घोरनरकेष्विति धर्मशास्त्रम् ॥

मा भूदयं मम सुता कलहः कुमारीं
 पृच्छाव सा वदति यं भविता वरोऽस्याः ।
 एवं विधाय समयं पितरौ कुमार्याः
 अभ्याशमीयतुरितो गदितेष्टकार्यौ ॥

४१

श्रीविश्वरूपगुरुणा प्रहितौ द्विजाती
 कन्यार्थिनौ सुतनु किं करवाव वाच्यम् ।
 तस्याः प्रमोदनिचयो न ममौ शरीरे
 रोमाञ्चपूरमिषतो बहिरुज्जगाम ॥

४२

तेनैव सा प्रतिवचः प्रददौ पितृभ्यां तेनैव तावपि तयोर्युगलाय सत्यम् ।
 आदाय विप्रमपरं पितृगेहतोऽस्यास्तौ जग्मतुर्द्विजवरौ स्वनिकेतनाय ॥

अस्माच्चतुर्दशदिने भविता दशम्यां
 जामित्रभादिशुभयोगयुतो मुहूर्तः ।
 एवं विलिख्य गणितादिषु कौशलास्या
 व्याख्यापराय दिशति स्म सरस्वती सा ॥

४४

तौ हृष्टपुष्टमनसौ विहितेष्टकार्यौ
 श्रीविश्वरूपगुरुमुत्तममैक्षिषाताम् ।
 सिद्धं समीहितमिति प्रथितानुभावो
 दृष्ट्वैव तन्मुखमसावथ निश्चिकाय ॥

४५

अन्यः स्वहस्तगतपत्रमदात्स पत्रं दृष्ट्वा जहास सुखवारिनिधौ ममज्ज ।
 विप्रान्यथोचितमपूजयदागतांस्तान्नत्वांऽशुकादिभिरयं बहुवित्तलभ्यैः ॥

पित्रानुशिष्टवसुधासुरशंसितेन विज्ञापितः सुखमवाप स विश्वरूपः ।
 कार्याण्यथाह पृथगात्मजनान्समेतान्वन्धुप्रियः परिणयोचितसाधनाय ॥

मौहूर्तिकैर्बहुभिरेत्य मुहूर्तकाले संदर्शिते द्विजवरैर्बहुविद्भिरिष्टैः ।
 माङ्गल्यवस्तुसहितोऽखिलभूषणाढ्यः स प्रापदक्षततनुः पृथुशोणतीरम् ॥

शोणस्य तीरमुपयातमुपाश्रृणोत्स जामातरं बहुविधं किल विष्णुमित्रः ।
 प्रत्युज्जगाम मुमुदे प्रियदर्शनेन प्रावीविशद् गृहममुं बहुवाद्यघोषैः ॥ ४९

दत्त्वाऽऽसनं मृदुवचः समुदीर्य तस्मै पाद्यं ददौ समधुपर्कमनर्घपात्रे ।
 अर्घ्यं ददावहमियं तनया गृहास्ते गावो हिरण्यमखिलं भवदीयमूचे ॥

अस्माकमद्य पवितं कुलमावृताः स्मः संदर्शनं परिणयव्यपदेशतोऽभूत् ।
नोचेद्भवान्बहुविदग्रसरः कचाहं भद्रेण भद्रमुपयाति पुमान्विपाकात् ॥

यद्यद्गृहेऽत्र भगवन्निह रोचते ते तत्तन्निवेद्यमखिलं भवदीयमेतत् ।
वक्ष्यामि सर्वमभिलाषपदं त्वदीयं युक्तं हि सन्ततमुपासितवृद्धपूगे ॥ ५२

एवं मिथः परिनिगद्य विशेषमृद्व्या वाचा युतौ मुदमवापतुरुत्तमां तौ ।
अन्ये च संमुमुदिरे प्रियसत्कथाभिः स्वेच्छाविहारहसनैरुभये विधेयाः ॥

कन्यावरौ प्रकृतिसिद्धसुरूपवेषौ दृष्टोभयेऽपि परिकर्म विलम्बमानाः ।
चक्रुर्विधेयमिति कर्तुमनीश्वरास्ते शोभाविशेषमपि मङ्गलवासरेऽस्मिन् ॥

एतत्प्रभाप्रतिहतात्मविभूतिभावादाकल्पजातमपि नातिशयं वितेने ।
लोकप्रसिद्धिमनुसृत्य विधेयबुद्ध्या भूषां व्यधुस्तदुभये न विशेषबुद्ध्या ॥

मौहूर्तिका बहुविदोऽपि मुहूर्तकालमप्राक्षुरक्षतधियं खिलतीं सखीभिः ।
पश्चात्तदुक्तशुभयोगयुते शुभांशे मौहूर्तिकाः स्वमतितो जगृहुर्मुहूर्तम् ॥ ५६

जग्राह पाणिकमलं हिममित्रसूनुः श्रीविष्णुमित्रदुहितुः करपल्लवेन ।
भेरीमृदङ्गपटहाध्ययनावनघोषैर्दिङ्मण्डले सुपरिमूर्च्छति दिव्यकाले ॥

यं यं पदार्थमभिकामयते पुमान्यस्तं तं प्रदाय समतूतुषतां तदीड्यौ ।
देवद्रुमाविवे महासुमनस्त्वयुक्तौ संभूषितौ सदसि चेतुरात्मलाभौ ॥ ५८

आधाय वह्निमथ तत्र जुहाव सम्य-

गृह्योक्तमार्गमनुसृत्य स विश्वरूपः ।

लाजाञ्जुहाव च वधूः परिजिघ्रति स्म

धूमं प्रदक्षिणमथाकृत सोऽपि चाग्निम् ॥

५९

होमावसानपरितोषितविप्रवर्यः प्रस्थापिताखिलसमागतबन्धुवर्गः ।

संरक्ष्य वह्निमनया सममग्निगेहे दीक्षाधरो दिनचतुष्कमुवास हृष्टः ॥ ६०

प्रतिष्ठमाने दयिते वरेऽस्मिन्नुपेत्य मातापितरौ वरायाः ।

आभाषिषातां शृणु सावधानो बालेव बाला न तु वेत्ति किञ्चित् ॥ ६१

बालैरियं क्रीडति कन्दुकाद्यैर्जातक्षुधा गेहमुपैति दुःखात् ।

एकेति बाला गृहकर्म नोक्ता संरक्षणीया निजपुत्रितुल्या ॥ ६२

बालेयमङ्ग वचनैर्मृदुभिर्विधेया कार्या न रूक्षवचनैर्न करोति रुष्टा ।

केचिन्मृदुक्तिवशगा विपरीतभावाः केचिद्विहातुमनलं प्रकृतिं जनो हि ॥

कश्चिद् द्विजातिरधिगम्य कदाचिदेनामुद्रीक्ष्य लक्षणमवोचदनिन्दितात्म ।

मानुष्यमात्रजननं निजदेवभावेत्यस्माच्च वो वचनमुग्रमयोज्यमस्याम् ॥

सर्वज्ञतालक्षणमस्ति पूर्णमेषा कदाचिद्वदतोः कथायाम् ।

तत्साक्षिभावं व्रजिताऽनवद्या संदिश्य नावेवमसौ जगाम ॥ ६५

श्वश्रूर्वराया वचनेन वाच्या स्नुषाभिरक्षाऽऽयतते हि तस्याम् ।

निक्षेपभूता तव सुन्दरीयं कार्या गृहे कर्म शनैः शनैस्ते ॥ ६६

बाल्येषु बाल्यात्सुलभोऽपराधः स नेक्षणीयो गृहिणीजनेन ।

वयं सुधीभूय हि सर्व एव पश्चाद्गुरुत्वं शनकैः प्रयाताः ॥ ६७

दृष्ट्वाऽभिधातुमनलं च मनोऽस्मदीयं

गेहाभिरक्षणविधौ न हि दृश्यतेऽन्यः ।

दृष्ट्वाऽभिधानफलमेव यथा भवेन्नो

ब्रूयात्तथेष्टजनता जननीं वरस्य ॥

६८

वत्से त्वमद्य गमिताऽसि दशामपूर्वा तद्रक्षणे निपुणधीर्भव सुभ्रु नित्यम् ।

कुर्यान्न बालविहर्ति जनतोपहास्यां सा नाविवापरमियं परितोषयेत्ते ॥

पाणिग्रहात्स्वाधिपती समीरितौ पुरा कुमार्याः पितरौ ततः परम् ।

पतिस्तमेकं शरणं व्रजानिशं लोकद्वयं जेष्यसि येन दुर्जयम् ॥ ७०

पत्यावभुक्तवति सुन्दरि मा स्म भुङ्क्ष्व याते प्रयातमपि मा स्म भवेद्विभूषा ।

पूर्वापरादिनियमोऽस्ति निमज्जनादौ वृद्धाङ्गनाचरितमेव परं प्रमाणम् ॥

रुष्टे धवे सति रुषेह न वाच्यमेकं क्षन्तव्यमेव सकलं स तु शाम्यतीत्यम् ।

तस्मिन्प्रसन्नवदने चकितेव वत्से सिध्यत्यभीष्टमनघे क्षमयैव सर्वम् ॥

भर्तुः समक्षमपि तद्वदनं समीक्ष्य
वाच्यो न जातु सुभगे परपूरुषस्ते ।
किं वाच्य एष रहसीति तवोपदेशः
शङ्का बधूपुरुषयोः क्षपयेद्धि हार्दम् ॥

७३

आयाति भर्तरि तु पुत्रि विहाय कार्य-
मुत्थाय शीघ्रमुदकेन पदावनेकः ।
कार्यो यथाभिरुचि हे सति जीवनं वा
नोपेक्षणीयमणुमात्रमपीह कं ते ॥

७४

धवे परोक्षेऽपि कदाचिदेयुर्गृहं तदीया अपि वा महान्तः ।
ते पूजनीया बहुमानपूर्वं नो चेन्निराशाः कुलदाहकाः स्युः ॥

७५

पित्रोरिव श्वशुरयोरनुवर्तितव्यं
तद्वन्मृगाक्षि सहजेष्वपि देवरेषु ।
ते स्नेहिनो हि कुपिता इतरेतरस्य
योगं विभियुरिति मे मनसि प्रतर्कः ॥

७६

हितोपदेशो विनिविष्टमानसौ बधूवरौ राजगृहं समीयतुः ।
लब्धानुमानौ गुरुबन्धुवर्गतो बभूव संज्ञोभयभारतीति ॥

७७

सा भारती दुर्वसनेन दत्तं पुनः प्रसन्नेन पुराऽऽत्तहर्षा ।
शापावधि संसदि वत्स्यते यत्सर्वज्ञतानिर्वहणाय साक्ष्यम् ॥

७८

स भारती साक्षिकसर्ववित्रोऽप्यात्मीयशक्त्या शिशुवद्विभातः ।
स्वशैशवस्योचितमन्त्रकांक्षीत्स केशवो यद्वदुदारवृत्तः ॥

७९

शैशवे स्थितवता चपलाशे शार्ङ्गिणेव वटवृक्षपलाशे ।
आत्मनीदमखिलं विलुलोके भाविभूतमपि यत्खलु लोके ॥

८०

तं ददर्श जनताऽद्भुतबालं लीलयाऽधिगतनूतनदोलम् ।
वासुदेवमिव वामनलीलं लोचनैरनिमिषैरनुवेलम् ॥

८१

कोमलेन नवनीरदराजिश्यामलेन नितरां समराजि ।
केशवेशतमसाऽधिकमस्य केशवेशचतुरास्यसमस्य ॥

८२

शाक्यैः पाशुपतैरपि क्षपणकैः कापालिकैर्वैष्णवै-
 रप्यन्यैरखिलैः खलैः खलु खिलं दुर्वादिभिर्वैदिकम् ।
 पन्थानं परिरक्षितुं क्षितितलं प्राप्तः परिक्रीडते
 घोरे संसृतिकानने विचरतां भद्रंकरः शङ्करः ॥ ८३

इति श्रीमाधवीये तत्तद्देवावतारार्थकः ।
 संक्षेपशङ्करजये तृतीयः सर्ग आभवत् ॥

आदितः श्लोकाः 274.

अथ चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

कौमारचरितवर्णनम् ॥

अथ शिवो मनुजो निजमायया द्विजगृहे द्विजमोदमुपावहन् ।
 प्रथमहायन एव समग्रहीत्सकलवर्णमसौ निजभाषिकाम् ॥ १

द्विसप्त एव शिशुर्लिखिताक्षरं गदितुमक्षमताक्षरवित्सुधीः ।
 अथ स काव्यपुराणमुपाश्रृणोत्स्वयमवैत्तिकमपि श्रवणं विना ॥ २

अजनि दुःखकरो न गुरोरसौ श्रवणतः सकृदेव परिग्रही ।
 सहनिपाठजनस्य गुरुः स्वयं स च पपाठ ततो गुरुणा विना ॥ ३

रजसा तमसाऽप्यनाश्रितो रजसा खेलनकाल एव हि ।
 स कलाधरसत्तमात्मजो सकलाश्चापि लिपीरविन्दत ॥ ४

सुधियोऽस्य विदिद्युतेऽधिकं विधिवच्चौलविधानसंस्कृतम् ।
 ललितं करणं घृताहुतिज्वलितं तेज इवाशुशुक्षणेः ॥ ५

उपपादननिर्व्यपेक्षधीः स पपाठाहुतिपूर्वकागमान् ।
 अधिकाव्यमरंस्त कर्कशेऽप्यधिकांस्तर्कनयेऽत्यवर्तत ॥ ६

हरतस्त्रिदशेज्यचातुरीं पुरतस्तस्य न वक्तुमीश्वराः ।
 प्रभवोऽपि कथासु नैजवाग्विभवोत्सारितवादिनो बुधाः ॥ ७

अमुकक्रमिकोक्तिधोरणीमुरगाधीशकथावधीरिणीम् ।

मुमुहुर्निशमय्य वादिनः प्रतिवाक्योपहतौ प्रमादिनः ॥

८

कुमतानि च तेन कानि नोन्मथितानि प्रथितेन धीमता ।

स्वमतान्यपि तेन खण्डितान्यतियत्रैरपि साधितानि कैः ॥

९

अमुना तनयेन भूषितं यमुनातातसमानवर्चसा ।

तुलया रहितं निजं कुलं कलयामास स पुत्रिणां वरः ॥

१०

शिवगुरुः स जरंस्त्रिसमे शिशावमृत कर्मवशः सुतमोदितः ।

उपनिनीषितसूनुरपि स्वयं न हि यमोऽस्य कृताकृतमीक्षते ॥

११

इह भवेत्सुलभं न सुतेक्षणं न सुतरां सुलभं विभवेक्षणम् ।

सुतमवाप कथञ्चिदयं द्विजो न खलु वीक्षितुमैष्ट सुतोदयम् ॥

१२

मृतमदीदिहदात्मसनाभिभिः पितरमस्य शिशोर्जननी ततः ।

समनुनीतवती धवखण्डितां स्वजनता मृतिशोकहरैः पदैः ॥

१३

कृतवतीं मृतचोदितमक्षमा निजजनैरपि कारितवत्यसौ ।

उपनिनीषुरभूत्सुतमात्मनः परिसमाप्य च वत्सरदीक्षणम् ॥

१४

उपनयं किल पञ्चमवत्सरे प्रवरयोगयुते सुमुहूर्तके ।

द्विजवधूर्नियता जननी शिशोर्व्यधित तुष्टमनाः सह बन्धुभिः ॥

१५

अधिजगे निगमांश्चतुरोऽपि स क्रमत एव गुरोः सषडङ्गकान् ।

अजनि विस्मितमत्र महामतौ द्विजसुतेऽल्पतनौ जनतामनः ॥

१६

सहनिपाठयुता बहवः समं पठितुमैशत न द्विजसूनुना ।

अपि गुरुर्विशयं प्रतिपेदिवान्क इव पाठयितुं सहसा क्षमः ॥

१७

अत्र किं स यदशिक्षत सर्वाश्चित्रमागमगणाननुवृत्तः ।

द्वित्रिमासपठनादभवद्यस्तत्र तत्र गुरुणा समविद्यः ॥

१८

वेदे ब्रह्मसमस्तदङ्गनिचये गाग्यौपमस्तत्कथा-
 तात्पर्यार्थविवेचने गुरुसमस्तत्कर्मसंवर्णने ।
 आसीज्जैमिनिरेव तद्वचनजप्रोद्धोदकन्दे समो
 व्यासेनैव स मूर्तिमानिव नवो वाणीविलासैवृतः ॥ १९

आन्वीक्षिवयैक्षि तन्त्रे परिचितिरतुला कापिले काऽपि लेभे
 पीतं पातञ्जलाम्भः परमपि विदितं भाट्टवद्वार्थतत्त्वम् ।
 यत्तैः सौख्यं तदस्यान्तरभवदमलाद्वैतविद्यासुखेऽस्मि-
 न्कूपे योऽर्थः स तीर्थे सुपयसि वितते हन्त नान्तर्भवेत्किम् ॥ २०

स हि जातु गुरोः कुले वसन्सवयोभिः सह भैक्षलिप्सया ।
 भगवान्भवनं द्विजन्मनो धनहीनस्य विवेश कस्यचित् ॥ २१

तमवोचत तत्र सादरं यतिवर्यं गृहिणः कुटुम्बिनी ।
 कृतिनो हि भवादृशेषु ये वरिवस्यां प्रतिपादयन्ति ते ॥ २२

विधिना खलु वञ्चिता वयं वितरीतुं वटवे न शक्नुमः ।
 अपि भैक्षमकिञ्चनत्वतो धिगिदं जन्म निरर्थकं गतम् ॥ २३

इति दीनमुदीरयन्त्यसौ प्रददावामलकं व्रतीन्दवे ।
 करुणं वचनं निशम्य सोऽप्यभवज्ज्ञाननिधिर्दयार्द्रधीः ॥ २४

स मुनिर्भित्कुटुम्बिनीं पदचित्रैर्नवनीतकोमलैः ।
 मधुरैरुपतस्थिवांस्तवैर्द्विजदारित्र्यदशानिवृत्तये ॥ २५

अथ कैटभजित्कुटुम्बिनी तटिदुहामनिजाङ्गकान्तिभिः ।
 सकलाश्च दिशः प्रकाशयन्त्यचिरादाविरभूत्तदग्रतः ॥ २६

अभिवन्द्य सुरेन्द्रवन्दितं पदयुग्मं पुरतः कृताञ्जलिम् ।
 ललितस्तुतिभिः प्रहर्षिता तमुवाच स्मितपूर्वकं वचः ॥ २७

विदितं तव वत्स हृदतं कृतमेभिर्न पुरा भवे शुभम् ।

अधुना मदपाङ्गपात्रतां कथमेते महितामवाप्नुयुः ॥

२८

इति तद्वचनं स शुश्रुवान्निजगादाम्ब मयीदमर्पितम् ।

फलमद्य ददस्व तत्फलं दयनीयो यदि तेऽहमिन्दिरे ॥

२९

अमुना वचनेन तोषिता कमला तद्भवनं समन्ततः ।

कनकामलकैरपूरयज्जनताया हृदयं च विस्मयैः ॥

३०

अथ चक्रभृतो वधूमये सुकृतेऽन्तर्धिसुपागते सति ।

प्रशशंसुरतीव शङ्करं महिमानं तमवेक्ष्य विस्मिताः ॥

३१

दिवि कल्पतरुर्यथा तथा भुवि कल्याणगुणो हि शङ्करः ।

सुरभूसुरयोरपि प्रियः समभूदिष्टविशिष्टवस्तुदः ॥

३२

अमरस्पृहणीयसम्पदं द्विजवर्यस्य निवेशमात्मवान् ।

स विधाय यथापुरं गुरोः सविधे शास्त्रवराण्यशिक्षत ॥

३३

वरमेनमवाप्य भेजिरे परभागं सकलाः कला अपि ।

समवाप्य निजोचितं पतिं कमनीया इव वामलोचनाः ॥

३४

सरहस्यसमग्रशिक्षिताखिलविद्यस्य यशस्विनो वपुः ।

उपमानकथाप्रसङ्गमप्यसहिष्णुश्रियमन्वपद्यत ॥

३५

जयति स्म सरोरुहप्रभामदकुण्ठीकरणक्रियाचणम् ।

द्विजराजकरोपलालितं पदयुग्मं परगर्वहारिणः ॥

३६

जलमिन्दुमणिं स्रवेद्यदि यदि पद्मं दृषदः ततः सरः ।

यदि तत्र भवेत्कुशेशयं तदमुष्यांघ्रितुलामवाप्नुयात् ॥

३७

पादौ पद्मसमौ वदन्ति कतिचिच्छ्रीशङ्करस्यानघौ

वक्त्रं च द्विजराज-मण्डलनिभं नैतद् द्वयं साम्प्रतम् ।

प्रेष्यः पद्मपदः किल त्रिजगति ख्यातः पदं दत्तवा-

नम्भोजे द्विजराजमण्डलशतैः प्रेष्यैरुपास्यं मुखम् ॥

३८

मुहुः सन्तो नैजं हृदयकमलं निर्मलतरं
 विधातुं योगीन्द्राः पदकमलमस्मिन्निदधति ।
 दुरापां शक्राद्यैर्वमति वदनं यन्नवसुधां
 ततो मन्ये पद्मात्पदमधिकमिन्दोश्च वदनम् ॥ ३९

तत्त्वज्ञानफलेग्रहिर्घनतरव्यामोहमुष्टिधयो
 निःशेषव्यसनोदरंभरिरघप्राग्भारकूलंकषः ।
 लुण्टाको मदमत्सरादिविततेस्तापत्रयारंतुदः
 पादः स्यादमितंपचः करुणया भद्रंकरः शङ्करः ॥ ४०

पादाघातस्फोटव्रणकिणितकार्तान्तिकभुजं
 प्रघाणव्याघातप्रणतविमतद्रोहविरुदम् ।
 परं ब्रह्मैवासौ भवति तत एवास्य सुपदं
 गतापस्मारातीञ्जगति महतोऽद्यापि तनुते ॥ ४१

प्राप्तस्याभ्युदयं नवं कलयतः सारस्वतोऽजम्भणं
 स्वालोकेन विधूतविश्वतिमिरस्यासन्नतारस्य च ।
 तापं नस्त्वरितं क्षिपन्ति घनतापन्नं प्रसन्ना मुने-
 राह्लादं च कलाधरस्य मधुराः कुर्वन्ति पादक्रमाः ॥ ४२

नतिर्दत्ते मुक्तिं नतमुत पदं वेति भगव-
 त्पदस्य प्रागल्भ्याज्जगति विवदन्ते श्रुतिविदः ।
 वयन्तु ब्रूमस्तद्भजनरतपादाम्बुजरजः-
 परीरम्भारम्भः सपदि हृदि निर्वाणशरणम् ॥ ४३

लांशुकपल्लवावृतं विललासोरुयुगं विपश्चितः ।
 तार्णवफेनमञ्जरीच्छुरितैरावतहस्तशस्तिभृत् ॥ ४४

इ हाटकवल्लरीत्रयीघटिता स्फाटिककूटभृत्तटी ।
 टपस्य तथा कटीतटी तुलिता स्यात्कलितत्रिमेखला ॥ ४५

आदाय पुस्तकवपुः श्रुतिसारमेकहस्तेन वादिकृततद्वनकण्टकानाम् ।
उद्धारमारचयतीव विबोधमुद्रामुद्भिभ्रता निजकरेण परेण योगी ॥ ४६

सुधीराजः कल्पद्रुमकिसलयाभौ करवरौ
करोत्येतौ चेतस्यमलकमलं यत्सहचरम् ।
रुचेश्वोरावेतावहनि किमु रात्राविति भिया
निशादेरापातर्निजदलकवाटं घटयति ॥

४७

रुचिरा तदुरस्थलीं बभावररस्फालविशालमांसला
धरणीभ्रमणोदितश्रमात्पृथुशय्येव जयश्रियाऽऽश्रिता ॥

४८

परिघप्रथिमापहारिणौ शुशुभाते शुभलक्षणौ भुजौ ।
बहिरन्तरशत्रुनिग्रहे विजयस्तंभयुगीधुरन्धरौ ॥

४९

उपवीतममुष्य दिद्युते विसतन्नुक्रियमाणसौहृदम् ।
शरदिन्दुमयूखपाण्डिमातिशयोल्लङ्घनजाङ्घिकप्रभम् ॥

५०

समराजत कण्ठकम्बुराड् भागवत्पादमुनेर्यदुद्भवः ।
निनदः प्रतिपक्षनिग्रहे जयशङ्खध्वनितामविन्दत ॥

५१

अरुणाधरसंगताऽधिकं शुशुभे तस्य हि दन्तचन्द्रिका ।
नवविद्रुमवल्लरीगता तुहिनांशोरिव शारदी छविः ॥

५२

सुकपोलतले यशस्विनः शुशुभाते सितभानुवर्चसः ।
वदनाश्रितभारतीकृते विधिसङ्कल्पितदर्पणाविव ॥

५३

समासीत्तस्यास्यं सुकृतजलधेः सर्वजगतां
पयःपारावारादजनि रजनीशो बहुमतात् ।
सुधाधारोद्धारः सुसहगनयोः किन्तु शशभृ-
त्सतां तेजःपुञ्जं हरति वदनं तस्य दिशति ॥

५४

पुरा क्षीराम्भोधेरहह तनया यद्विषयता-
जुषो दीनस्याग्रे घनकनकधाराः समकिरत् ।
इदं नेत्रं पात्रं कमलनिलयाप्रीतिवितते-
मुनीशस्य स्तोतुं कृतसुकृत एव प्रभवति ॥

५५

दुर्वारप्रतिपक्षदूषणसमुन्मेषक्षितौ कल्पने

सेतोरप्यनघस्य तापसकुलैणाङ्कस्य लङ्कारयः ।

अपन्नानतिकायविभ्रममुषः संसारिशाखामृगान्

पुष्पान्त्यच्छपयोऽन्धवीचिवदलङ्काराः कटाक्षाङ्कुराः

५६

निःशङ्कक्षतिरुक्षकण्टककुलं मीनाङ्कदावानल-

ज्वालासंकुलमार्तिपङ्किलतरं व्यध्वं धृतिध्वंसिनम् ।

संसाराकृतिपामयच्छलचलद्वारदुर्वारणं

मुष्णन्ति श्रममाश्रिता नवसुधावृष्यायिता दृष्टयः ॥

५७

त्रिपुण्ड्रं तस्याहुः सितभसितशोभि त्रिपथगां

कृपापारावारं कतिचन मुनिं तं श्रितवतीम् ।

बयं त्वेतद् ब्रूमो जगति किल तिस्रः सुरुचिरा-

स्त्रयीमौलिव्याकृत्युपकृतिभवाः कीर्तय इति ॥

५८

असौ शंभोर्लीलावपुरिति भृशं सुन्दर इति

द्वयं सम्पत्येतज्जनमनसि सिद्धं च सुगमम् ।

यदन्तः पश्यन्तः करणमदसीयं निरुपमं

तृणीकुर्वन्त्येते सुषममपि कामं सुमतयः ॥

५९

अज्ञानान्तर्गहनपतितानात्मविद्योपदेशै-

स्त्रातुं लोकान्भवदवशिखातापपापच्यमानान् ।

मुक्त्वा मौनं वटविटपिनो मूलतो निष्पतन्ती

शम्भोर्मूर्तिश्चरति भुवने शङ्कराचार्यरूपा ॥

६०

उच्चण्डाहितवात्रदूककुहनापाण्डित्यवैतण्डिकं

जाते देशिकशेखरे पदजुषां सन्तापचिन्तापहे ।

कातर्यं हृदि भूयसाऽकृत पदं वैभाषिकादेः कथा-

चातुर्यं कलुषात्मनो लयमगाद्वैशेषिकादेरपि ॥

६१

अमुना क्रतवः प्रसाधिताः क्रतुविभ्रंशकरः स शङ्करः ।

इयमेव भिदाऽनयोजितस्मरयोः सर्वविदोर्बुधेज्ययोः ॥

६२

कलयाऽपि तुलानुकारिणं कलयामो न वयं जगत्तूये ।
विदुषां स्वसमो यदि स्वयं भविता नेति वदन्ति तत्र के ॥ ६३

द्युवनान्त इवामरद्रुमा अमरद्रुष्विव पुष्पसञ्चयाः ।
अमरा इव पुष्पसञ्चयेष्वतिसंख्याः किल शङ्करे गुणाः ॥ ६४

कामं वस्तुविचारतोऽच्छिन्नदयं पारुष्यहिसाक्रुधः
क्षान्त्या दैन्यपरिग्रहानृतकथालोभांस्तु सन्तोषतः ।
मात्सर्यं त्वनसूयया मदमहामानौ चिरं भावित-
स्वान्योत्कर्षगुणेन तृप्तिगुणतस्तृष्णां पिशाचीमपि ॥ ६५

कामं यस्तु समूलघातमवधात्स्वर्गापवर्गापहं
रोषं यः खलु चूर्णपेषमपिषन्निःशेषदोषावहम् ।
लोभादीनपि यः परांस्तृणसमुच्छेदं समुच्चिच्छिदे
स्वस्यान्तेवसतां सतां स भगवत्पादः कथं वर्ण्यते ॥ ६६

केऽपी कान्त दिवा निशाकरकरा घर्मस्य मर्मच्छिदो
मुग्धे शम्भुनवावतारसुगुरोरेते गुणानां गणाः ।
कस्मादुत्पलसन्ततिर्विकसिता विस्मेरदिग्योषिता-
मेवाऽभाङ्गझरीति दिग्गजवधूपश्चोत्तरे रेजतुः ॥ ६७

नाक्षणा माक्षिकमीक्षितं क्षणमपि द्राक्षा मुहुः शिक्षिता
क्षारेक्षू समुपेक्षितौ भुवि यया सा शङ्करश्रीगुरोः ।
कान्तानन्तदिगन्तलङ्घनकलाजङ्घालतत्तद्गुण-
श्रेणी निर्भरमाधुरामदधुरा धन्येति मन्यामहे ॥ ६८

क्षान्तिश्चेद्वसुधा जहातु महतीं सर्वसहत्वप्रथां
विद्याश्चेद्विरहन्तु षण्मुखमुक्ताः स्वात्सर्गगर्वावलीम् ।
वैराग्यं यदि बादरायणियशः कार्यं परं गाहतां
किं जल्पैर्मुनिशेखरस्य न तुलां कुत्रापि मन्यामहे ॥ ६९

या मूर्तिः क्षमया मुनीश्वरीमयी गोत्रासगोत्रायते
विद्याभिर्निर्वद्यकीर्तिभिरलं भाषाविभाषयते ।

भक्ताभीप्सितकल्पनेन नितरां कल्पादिकल्पायते
कस्तां नान्यपृथग्जनैस्तुल्यितुं मन्दाक्षमन्दायते ॥ ७०

न बभूव पुरातनेषु तत्सदृशो नाग्रतनेषु दृश्यते ।
भविता किमनागतेषु वा न सुमेरोः सदृशो यथा गिरिः ॥ ७१

समशोभत तेन तत्कुलं स च शीलेन परं व्यरोचत ।
अपि शीलमदीपि विद्यया ह्यपि विद्या विनयेन दिव्युते ॥ ७२

सुयशःकुसुमोच्चयः श्रयद्विबुधालिगुणपल्लवोद्गमः ।
अवबोधफलः क्षमारसः सुरशास्त्रीव रराज सूरिराट् ॥ ७३

न च शेषभत्री न कापिली गणिता काणभुजी न गीरपि ।
फणितिष्ठितरासु का कथा कविराजो गिरि चातुरीजुषि ॥ ७४

भट्टभास्करविमर्ददुर्दशामज्जदागमशिरःकरग्रहा ।
हन्त शङ्करगुरोर्गिरः क्षरन्त्यक्षरं किमपि तद्रसायनम् ॥ ७५

जाटाटङ्कजटाकुटीरविहरन्नैलिम्पकलोलिनी-

क्षोणीशप्रियकृन्नवावतरणावष्टम्भगुम्फच्छिदः ।

गर्जन्तोऽवतरन्ति शङ्करगुरुक्षोणीधरेन्द्रोदरा-

द्वाणीनिर्झरिणीझराः क नु भयं दुर्भिक्षुदुर्भिक्षतः ॥ ७६

वारी चित्तमतङ्गजस्य नगरी बोधात्मनो भूपते-

दूरीभूतदुरन्तदुर्वदझरी हारीकृता सूरिभिः ।

चिन्तासन्ततितूलवातलहरी वेदोल्लसच्चातुरी

संसाराब्धितरीरुदेति भगवत्पादीयवाग्वैखरी ॥ ७७

कथादर्पोत्सर्पत्कथकबुधकण्डूलरसना-

सनालाधःपाते स्वयमुदयमन्त्रो व्रतिपतेः ।

निगुम्फः सूक्तीनां निगमशिखराम्भोजसुरभिः

जयत्यद्वैतश्रीजयविरुदघण्टाघणघणः ॥ ७८

कस्तूरीघनसारसौरभपरीरंभप्रियंभावुका-
 स्तापोन्मेषमुषो निशाकरकराहंकारकूलंकषाः ।
 द्राक्षामाक्षिकशर्करामधुरिमग्रामाविसंवादिनो
 व्याहारा मुनिशेखरस्य न कथंकारं मुदं कुर्वते ॥ ७९

अद्वैते परिमुक्तकण्टकपथे कैवल्यघण्टापथे
 स्वाहंपूर्वकदुर्विकल्पपरहितपाज्ञाध्वनीनाकुले ।
 प्रस्कन्दन्मकरन्दवृन्दकुसुमस्रक्तोरणप्रक्रिया-
 माचार्यस्य वितन्वते नवसुधासिक्ताः स्वयं सूक्तयः ॥ ८०

दूरोत्सारितदुष्टपांसुपटञ्जीदुर्नीतयोऽनीतयो
 वाता देशिकवाज्जयाः शुभगुणग्रामालया मालयाः ।
 मुष्णन्ति श्रममुल्लसत्परिमलश्रीमेदुरा मे दुरा-
 यासस्याऽऽधिहविर्भुजो भवमये धीप्रान्तरे प्रान्तरे ॥ ८१

नृत्यन्त्या रसनाग्रसीमनि गिरां देव्याः किमङ्घ्रिकण-
 न्मञ्जरीरोर्जितसिञ्जितान्युत नितम्बालम्बिकाश्वीरवाः ।
 किं बलगतकरपद्मकङ्कणझणत्कारा इति श्रीमतः
 शङ्कामङ्कुरयन्ति शङ्करकवेः सद्युक्तयः सूक्तयः ॥ ८२

वर्षारम्भविजम्भमाणजलमुग्गम्भीरघोषोपमो
 वात्यातूर्णविघूर्णदर्णवपयःकल्लोलदर्पापहः ।
 उन्मीलन्नवमल्लिकापरिमलाहंतानिहन्ता निरा-
 तङ्कः शङ्करयोगिदेशिकगिरां गुम्फः समुज्जम्भते ॥ ८३

हृद्या पद्यविनाकृता प्रशमिताविद्याऽमृषोद्या सुधा-
 स्वाद्या माद्यदरातिचोद्यभिदुराऽभेद्या निषद्यायिता ।
 विद्यानामनघोद्यमा सुचरिता साद्यापदुद्यापिनी
 पद्या मुक्तिपदस्य साऽद्य मुनिवाङ्मुद्यादनाद्या रुजः ॥ ८४

आयासस्य नवाङ्कुरं घनमनस्तापस्य बीजं निजं
 क्लेशानामपि पूर्वरङ्गमलघुप्रस्तावनाडिण्डिमम् ।

दोषाणामनृतस्य कर्मणमसच्चिन्ताततेर्निष्कुटं
देहादौ मुनिशेखरोक्तिरतुलाऽहंकारमुत्कृन्तति ॥ ८५

तथागतपथाहतक्षपणकप्रथालक्षण-

प्रतारणहतानुवर्त्यखिलजीवसञ्जीवनी ।
हरत्यतिदुरत्ययं भवभयं गुरुक्तिर्नृणा-
मनाधुनिकभारतीजरठशुक्तिमुक्तामणिः ॥ ८६

झञ्झामारुतवेल्लितामरधुनीकल्लोलकोलाहल-

प्राग्भारैकसगर्भ्यनिर्भरजरीजम्भद्वचोनिर्झराः ।
नैकालीकमतालधूलिपटलीमर्मच्छिदः सहूरो-
रुच्यदुर्मतिघमदुर्मतिकृताशान्तिं निकृन्तन्ति नः ॥ ८७

उन्मीलन्नवमल्लिसौरभपरीरम्भप्रियंभावुकाः

मन्दारद्रुमरन्दबृन्दविलुठन्माधुर्यधुर्या गिरः ।
उद्गीर्णा गुरुणा विपारकरुणावाराकरेणाऽऽदरात्
सञ्चेतो रमयन्ति हन्त मदयन्त्यामोदयन्ति द्रुतम् ॥ ८८

धारावाहिसुखानुभूतिमुनिवाग्धरासुधाराशिषु

क्रीडन्द्वैतिवचःसुकः पुनरनुक्रीडेत् सूढेतरः ।
चित्रं काञ्चनमम्बरं परिदधच्चित्ते विधत्ते मुहुः
कञ्चित्कच्चरदुष्पटच्चरजरत्कन्थानुबद्धादरम् ॥ ८९

तत्तादृक्षमुनिक्षपाकरवचःशिक्षासपक्षाशयः

क्षारं क्षीरमुदीक्षते बुधजनो न क्षौद्रमाकांक्षति ।
रूक्षां क्षेपयति क्षितौ खलु सितां नेक्षुं क्षणं प्रेक्षते
द्राक्षां नापि दिदृक्षते न कदलीं क्षुद्रां जिघृक्षत्यलम् ॥ ९०

विक्रीता मधुना निजा मधुरता दत्ता मुदा द्राक्षया

क्षीरैः पात्रधियाऽर्पिता युधि जितालुब्धा बलादिक्षुतः ।
न्यस्ता चोरभयेन हन्त सुधया यस्मादतस्तद्गिरां
माधुर्यस्य समृद्धिरद्भुततरा नान्यत्र सा वीक्ष्यते ॥ ९१

कर्पूरेण ऋणीकृतं मृगमदेनाधीत्य सम्पादितं
 मल्लीभिश्चिरसेवनादुपगतं क्रीतं तु काश्मीरजैः ।
 प्राप्तं चौरतया पटीरतरुणा यत्सौरभं तद्विरा-
 मक्षय्यं महि तस्य तस्य महिमा धन्योऽयमन्यादृशः ॥ ९२

अप्सां द्रप्सं सुलिप्सं चिरतरमचरं क्षीरमद्राक्षमिक्षुं
 साक्षाद्द्राक्षामचक्षं मधुरसमधयं प्रागविन्दं मरन्दम् ।
 मोचामाचाममन्यो मधुरिमगिरमा शङ्कराचार्यवाचा-
 माचान्तो हन्त किं तैरलमपि सुधासारसीसारसीम्ना ॥ ९३

संतप्तानां भवदवधुभिः स्फारकर्पूरवृष्टिः
 मुक्तायष्टिः प्रकृतिविमला मोक्षलक्ष्मीमृगाक्ष्याः ।
 अद्वैतात्मानवधिकसुखासारकासारहंसी
 बुद्धेः शुद्धयै भवतु भगवत्पाददिव्योक्तिधारा ॥ ९४

आम्नायान्तालवला विमलतरसुरेशादिसूक्ताम्बुसिक्ता
 कैवल्याशापलाशा विबुधजनमनःसालजालाधिरूढा ।
 तत्त्वज्ञानप्रसूना स्फुरदमृतफला सेवनीया द्विजैर्या
 सा मे सोमावतंसावतरगुरुवचोवल्लिरस्तु प्रशस्त्यै ॥ ९५

नृत्यद्भूतेशवलगन्मुकुटतटरटस्वर्धुनीस्पर्धिनीभि-
 र्वाग्भिर्भिर्भिन्नकूलोच्चलदमृतसरःसारिणीधोरणीभिः ।
 उद्वेलदद्वैतवादिस्वमतपरिणताहंक्रियाहुंक्रियाभि-
 र्भाति श्रीशङ्करार्यः सततमुपनिषद्वाहिनीगाहिनीभिः ॥ ९६

साहङ्कारसुरासुरावलिकराकृष्टभ्रमन्मन्दर-
 क्षुब्धक्षीरपयोब्धिवीचिसचिवैः सूक्तैः सुधावर्षणात् ।
 जङ्घालैर्भवदावपावकशिखाजालैर्जटालात्मनां
 जन्तूनां जलदः कथं स्तुतिगिरां वैदेशिको देशिकः ॥ ९७

कलशाब्धिकचाकचिक्षमं क्षणदाधीशगदागदिप्रियम् ।
 रजताद्रिभुजाभुजिक्रियं चतुरं तस्य यशः स्म राजते ॥ ९८

परिशुद्धकथासु निर्जितो यशसा तस्य कृताङ्कनः शशी ।
स्वकलङ्कनिवृत्तयेऽधुनाऽप्युदधौ मज्जति सेवते शिवम् ॥

९९

धम्मिल्ले नवमल्लिवल्लिकुसुमस्रकल्पनाशिल्पिनो
भद्रश्रीरसचित्रचित्रितकृतः कान्ते ललाटान्तरे ।
तारावलयनुहारिहारलतिकानिर्माणकर्माणुकाः
कण्ठे दिवसुदृशां मुनीश्वरयशःपूराः नभःपूरकाः ॥

१००

उत्सङ्गेषु दिगङ्गना निदधते ताराः कराकर्षिकाः
रागाद् द्यौरवलम्ब्य चुम्बति वियद्गङ्गा समालिङ्गति ।
लोकालोकदरी प्रसीदति फणी शेषोऽस्य दत्ते रतिं
त्रैलोक्ये गुरुराजकीर्तिशशिनः सौन्दर्यमत्यद्भुतम् ॥

१०१

संपाप्ता मुनिशेखरस्य हरितामन्तेषु सांकाशिनं
कल्लोला यशसः शशाङ्ककिराणानालक्ष्य सांहासिनम् ।
कुर्वन्ति प्रथयन्ति दुर्मदसुधावैदग्ध्यसंलोपिनं
सम्यग् घ्नन्ति च विश्वजाधिकतमःसंघातसांघातिनम् ॥

१०२

सोत्कण्ठाकुण्ठकण्ठीरवनखवरक्षुण्णमत्तेभकुम्भ-
प्रत्यग्रोन्मुक्तमुक्तामणिगणसुषमाबद्धदोर्युद्धलीला ।
मन्थाद्रिक्षुब्धदुग्धार्णवनिकटसमुल्लोलकलालमैत्री-
पात्रीभूता प्रभूता जयति यतिपतेः कीर्तिमाला विशाला ॥

१०३

लोकालोकदरि प्रसीदसि चिरात्किं शङ्करश्रीगुरु-
प्रोद्यत्कीर्तिनिशाकरं प्रियतमं संश्लिष्य संतुष्यसि ।
त्वं चाप्युत्पलिनि प्रहृष्यसि चिरात्कस्तत्र हेतुस्तयो-
रित्थं प्रश्नगिरां परस्परमभूत्स्मेरत्वमेवोत्तरम् ॥

१०४

दुर्वाराखर्वगर्वाहितबुधजनतातूलवातूलवेगो
निर्बाधागाधबोधामृतकिरणसमुन्मेषदुग्धाम्बुराशिः ।
निष्प्रत्यूहं प्रसर्पद्भवदवदनोद्भूतसन्तापमेघो
जागर्ति स्फीतकीर्तिर्जगति यतिपतिः शङ्कराचार्यवर्यः ॥

१०५

इतिहासपुराणभारतस्मृतिशास्त्राणि पुनःपुनर्मुदा ।

विबुधैः सुबुधो विलोकयन्सकलज्ञत्वपदं प्रपेदिवान् ॥

१६

स पुनः पुनरैक्षतादराद्वरवैयासिकशान्तिवाक्ताः ।

समगादुपशान्तिसंभवां सकलज्ञत्ववदेव शुद्धताम् ॥

१०७

असत्प्रपञ्चश्चतुराननोऽपि सन्नभोगयोगी पुरुषोत्तमोऽपि सन् ।

अनङ्गजेताऽप्यविरूपदर्शनो जयत्यपूर्वो जगद्व्योमगुरुः ॥

१०८

आलोकयाननपङ्कजेन दधतं वाणीं सरोजासनं

शश्वत्सन्निहितक्षमाश्रियमगुं विश्वम्भरं पूरुषम् ।

आर्याराधितकोमलाङ्घ्रिकमलं कामद्विषं कोविदाः

शंकन्ते भुवि शङ्करं व्रतिकुलालङ्कारमङ्गागताः ॥

१०९

एकस्मिन् पुरुषोत्तमे रतिमतीं सत्तामयोऽन्युद्भवां

मायाभिक्षुहतामनेकपुरुषासक्तिभ्रमान्निष्ठराम् ।

जित्वा तान् बुधवैरिणः प्रियतया प्रत्याहरद्यश्चिरा-

दास्ते तापसकैतवात् त्रिजगतां त्राता स नः शङ्करः ॥ ११०

इति श्रीमाधवीये तदाशुद्धाष्टमवृत्तगः ।

संक्षेपशङ्करजये चतुर्थः सर्ग आभवत् ॥

आदितः श्लोकाः ३८४

अथ पञ्चमः सर्गः ॥ ५ ॥

॥ संन्यासग्रहणम् ॥

इति सप्तमहायनेऽखिलश्रुतिपारंगततां गतो बटुः ।

परिवृत्य गुरोः कुलाद् गृहे जननीं पर्यचरन्महायशाः ॥

१

परिचरञ्जननीं निगमं पठन्नपि हुताशरवीं सवनद्वयम् ।

मनुवरैर्नियतं परिपूजयञ्छिशुरवर्तत संस्तरणिर्यथा ॥

२

शिशुमुदीक्ष्य युवाऽपि न मन्युमान् दिशति वृद्धतमोऽपि निजासनम् ।
अपि करोति जनः करयोर्युगं वशगतो विहिताञ्जलि तत्क्षणात् ॥ ३

मृदु वचश्चरितं कुशलां मतिं वपुरनुत्तममास्पदमोजसाम् ।
सकलमेतदुदीक्ष्य सुतस्य सा सुखमवाप निरर्गलमम्बिका ॥ ४

जातु मन्दगमनाऽस्य हि माता स्नातुमम्बुनिधिगां प्रतियाता ।
आतपोग्रकिरणे रविर्बिम्बे सा तपःकृशतनुर्विललम्बे ॥ ५

शङ्करस्तदनु शङ्कितचित्तः पङ्कजैर्विगतपङ्कजलाद्रैः ।
बीजयन्नुपगतो गतमोहां तां जनेन सदनं सह निन्ये ॥ ६

सोऽथ नेतुमनवद्यचरित्रः सन्नोऽन्तिकमृषीश्वरपुत्रः ।
अस्तवीज्जलधिगां कविहृद्यैर्वस्तुतः स्फुरदलंकृतपद्मैः ॥ ७

ईहितं तव भविष्यति काल्ये यो हितं जगत इच्छसि बाल्ये ।
इत्यवाप्य स वरं तटिनीतः सत्यवाक् सदनमाप विनीतः ॥ ८

प्रातरेव समलोकत लोकः शीतवातहतशीकरपूतः ।
नूतनामिव धुनीं प्रवहन्तीं माधवस्य समया सदनं ताम् ॥ ९

एवमेनमतिमर्त्यचरित्रं सेवमानजनदैर्न्यलवित्रम् ।
केरलक्षितिपतिर्हि दिदृक्षुः प्राहिणोत्सचिवमादृतभिक्षुः ॥ १०

सोऽप्यतन्द्रितमभीरुपदाभिः प्राप्य तं यदनु सद्विरदाभिः ।
उक्तिभिः सरसमञ्जुपदाभिः शक्तिभृत्सममजिज्ञपदाभिः ॥ ११

यस्य नैवं सदृशो भुवि बोद्धा दृश्यते रणशिरःसु च योद्धा ।
तस्य केरलनृपस्य नियोगाद् दृश्यसे मम च सत्कृतियोगात् ॥ १२

राजिताभ्रवसनैर्विलसन्तः पूजिताः सदसि यस्य वसन्तः ।
पण्डिताः सरसवादकथाभिः खण्डितापरगिरोऽवितथाभिः ॥ १३

सोऽयमाजिजितसर्वमहीपः स्तूयमानचरणः कुलदीपः ।
पादरेणुमवनं भवभाजामादरेण तव विन्दतु राजा ॥ १४

एष सिन्धुरपरो मदपूर्णो दोषगन्धरहितः प्रवितीर्णः ।
अस्तु तेऽद्य रजसा परिपूतं वस्तुतो नृपगृहं शुचिभूतम् ॥ १५

इत्युदीर्य परिसाधितदौत्यं प्रत्युदीरितसदुक्तिममात्यम् ।
अत्युदारमृषिभिः परिशस्तं प्रत्युवाच वचनं क्रमशस्तम् ॥ १६

भैक्षमन्नमजिनं परिधानं रूक्षमेव नियमेन विधानम् ।
कर्म दातृवर शास्ति बटूनां शर्मदायिनिगमाप्तिपटूनाम् ॥ १७

कर्म नैजमपहाय कुभागैः कुर्महेऽह किमु कुम्भिपुरोगैः ।
इच्छया सुखममात्य यथेतं गच्छ नाथमसकृत्कथयेत्यम् ॥ १८

प्रत्युत क्षितिभृताऽखिलवर्णा वृत्त्युपाहरणतो विगतर्णाः ।
धर्मवर्त्मनिरता रचनीयाः कर्म वर्ज्यमिति नो वचनीयाः ॥ १९

इत्यमुष्य वचनादकलङ्कः प्रत्यगात्पुनरमात्यमृगाङ्कः ।
वृत्तमस्य स निशम्य धरापः सत्तमस्य सविधं स्वयमाप ॥ २०

भूसुरार्भकवरैः परिवीतं भासुरोडुपगभस्त्युपवीतम् ।
अच्छजहुसुतया विलसन्तं सुच्छर्वि नगमिव द्रुमवन्तम् ॥ २१

चर्म कृष्णहरिणस्य दधानं कर्म कृत्स्नमुचितं विदधानम् ।
नूतनाम्बुदनिभाम्बरवन्तं पूतनारिसहजं तुलयन्तम् ॥ २२

जातरूपरुचिमुञ्जसुधाम्ना छातरूपकटिमद्भुतधाम्ना ।
नाकभूजमिव सत्कृतिलब्धं पाकपीतलतिकापरिरब्धम् ॥ २३

सस्मितं मुनिवरस्य कुमारं विस्मितो नरपतिर्वहुवारम् ।
संविधाय विनतिं वरदाने तं विधातृसदृशं भुवि मेने ॥ २४

तेन पृष्टकुशलः क्षितिपालः स्वेन सृष्टमथ शात्रवकालः ।
हाटकायुतसमर्पणपूर्वं नाटकत्रयमवोचदपूर्वम् ॥ २५

तद्रसाद्रगुणरीतिविशिष्टं भद्रसन्धिरुचिरं सुकवीष्टम् ।
संग्रहेण स निशम्य सुवाचं तं गृहाण वरमित्यमुमूचे ॥ २६

तां नितान्तहृदयङ्गमसारां गां निशम्य तुलितामृतधाराम् ।
भूपतिः स रचिताञ्जलिबन्धः स्वोपमं सुतमियेष सुसन्धः ॥ २७

नो हिताय मम हाटकमेतद्देहि नस्तु गृहवासिजनाय ।
ईहितं तव भविष्यति शीघ्रं याहि पूर्णमनसेत्यवदत्तम् ॥ २८

राजवर्यकुलवृद्धिनिमित्तां व्याजहार रहसिभ्रुतिवित्ताम् ।
इष्टिमस्य सकलेष्टविधातुस्तुष्टिमाप हि तया क्षितिनेता ॥ २९

स विशेषविदा सभाजितः कविमुख्येन कलाभृतां वरः ।
अगमत्कृतकृत्यधीर्निजां नगरीमस्य गुणानुदीरयन् ॥ ३०

बहवः श्रुतिपारदृश्वनः कवयोऽध्यैषत शङ्कराद्गुरोः ।
महतः सुमहान्ति दर्शनान्यधिगन्तुं फणिराजकौशलीम् ॥ ३१

पठितं श्रुतमादरात्पुनः पुनरालोक्य रहस्यनूनकम् ।
प्रविभज्य निमज्जतः सुखे स विधेयान् विदधेतमां सुधीः ॥ ३२

सर्वार्थतत्त्वविदपि प्रकृतोपचारैः

शास्त्रोक्तभक्त्यतिशयेन विनीतशाली ।

सन्तोषयन् स जननीमनयत्क्रियन्ति

संमानितो द्विजवरैर्दिवसानि धन्यः ॥ ३३

सा शङ्करस्य शरणं स च तज्जनन्या

अन्योन्ययोगविरहस्त्वनयोरसह्यः ।

नो वोढुमिच्छति तथाऽप्यमनुष्यभावान्

मेरुं गतः किमपि वाञ्छति दुष्प्रदेशम् ॥ ३४

कृतविद्यममुं चिकीर्षवः श्रितगार्हस्थ्यमथाप्तबन्धवः ।

अनुरूपगुणामचिन्तयन्ननवद्येषु कुलेषु कन्यकाम् ॥ ३५

अथ जातु दिदृक्षवः कलाववतीर्णं मुनयः पुरद्विषम् ।

उपमन्युदधीचिगौतमत्रितलागस्त्यमुखाः समाययुः ॥ ३६

प्रणिपत्य स भक्तिसंनतः प्रसवित्र्या सह तान्विधानवित् ।
विधिवन्मधुपर्कपूर्वया प्रतिजग्राह सपर्यया मुनीन् ॥ ३७

विहिताञ्जलिना विपश्चिता विनयोक्त्याऽर्पितविष्टरा अमी ।
ऋषयः परमार्थसंश्रया अमुना साकमचीकरन् कथाः ॥ ३८

निजगाद कथान्तरे मुनीञ्जननी तस्य समस्तदर्शिनः ।
वयमग्न कृतार्थतां गता भगवन्तो यदुपागता गृहान् ॥ ३९

क कलिर्बहुदोषभाजनं क च युष्मच्चरणावलोकनम् ।
तदलभ्यत चेत्पुराकृतं सुकृतं नः किमिति प्रपञ्चये ॥ ४०

शिशुरेष किलातिशैशवे यदशेषागमपारगोऽभवत् ।
महिमाऽपि यदद्भुतोऽस्य तद् द्वयमेतत्कुरुते कुतूहलम् ॥ ४१

करुणाद्रदृशाऽनुगृह्यते स्वयमागत्य भवद्भिरप्ययम् ।
वदतास्य पुराकृतं तपः क्षममाकर्णयितुं मया यदि ॥ ४२

इति सादरमीरितां तया गिग्माकर्ण्य महर्षिसंसदि ।
प्रतिवक्तुमभिप्रचोदितो घटजन्मा प्रवयाः प्रचक्रमे ॥ ४३

तनयाय पुरा पतिव्रते तव पत्या तपसा प्रमादितः ।
स्मितपूर्वमुपाददे वचो रजनीवल्लभत्वण्डमण्डनः ॥ ४४

वरयस्व शतायुषः सुतानपि वा सर्वविदं मितायुषम् ।
सुतमेकमितीरितः शिवं सति सर्वज्ञमयाचतात्मजम् ॥ ४५

तदभीप्सितसिद्धये शिवस्तव भाग्यात्तनयो यशस्विनि ।
स्वयमेव बभूव सर्वविन्न ततोऽन्योऽस्ति यतः सुरेष्वपि ॥ ४६

इति तद्वचनं निशम्य सा मुनिवर्य पुनरप्यवोचत ।
कियदायुरमुष्य भो मुने सकलज्ञोऽस्यनुक्रमया वद ॥ ४७

शरदोऽष्ट पुनस्तथाऽष्ट ते तनयस्यास्य तथाऽप्यसौ पुनः ।
निवसिष्यति कारणान्तरान्द्रुवनेऽस्मिन् दश षट् च वत्सरान् ॥ ४८

इति वादिनि भाविनीं कथामृषिमुख्ये घटजे निवार्य तम् ।
ऋषयः सह तेन शङ्करं समुपामन्त्र्य ययुर्यथागतम् ॥

४९

सृणिना करिणीव साऽर्दिता शुचिना शैवलिनीव शोषिता ।
मरुता कदलीव कम्पिता मुनिवाचा सुतवत्सलाऽभवत् ॥

५०

अथ शोकपरीतचेतनां द्विजराडित्थमुवाच मातरम् ।
अवगम्य च संसृतिस्थितिं किमकाण्डे परिदेवना तव ॥

५१

प्रबलानिलवेगवेल्लितध्वजचीनांशुककोटिचञ्चले ।
अपि मूढमतिः कलेबरे कुरुते कः स्थिरबुद्धिमम्बिके ॥

५२

कति नाम सुता न लालिताः कति वा नेह वधूरभुञ्जि हि ।
कनु ते कच ताः कवा वयं भवसंगः खलु पान्थसंगमः ॥

५३

भ्रमतां भववर्त्मनि भ्रमान्न हि किञ्चित्सुखमम्ब लक्षये ।
तदवाप्य चतुर्थमाश्रमं प्रयतिष्ये भवबन्धमुक्तये ॥

५४

इति कर्णकंठोरभाषणश्रवणाद्वाष्पपिनद्धकण्ठया ।
द्विगुणीकृतशोकया तया जगदे गद्गदवाक्यया मुनिः ॥

५५

त्यज बुद्धिमिमां शृणुष्व मे गृहमेधी भव पुत्रमाप्नुहि ।
यज च क्रतुभिस्ततो यतिर्भवितास्यङ्ग सतामयं क्रमः ॥

५६

कथमेकतनूभवा त्वया रहिता जीवितुमुत्सहेऽबला ।
अनयैव शुचौर्ध्वदेहिकं प्रमृतायां मयि कः करिष्यति ॥

५७

त्वमशेषविदप्यपास्य मां जरठां वत्स कथं गमिष्यसि ।
द्रवते हृदयं कथं न ते न कथंकारमुपैति वा दयाम् ॥

५८

एवं व्यथां तां बहुधाऽऽश्रयन्तीमपास्तमोहैर्बहुभिर्वचोभिः ।
अम्बामशोकां व्यदधाद्विधिज्ञः शुद्धाष्टमेऽचिन्तयदेतदन्तः ॥

५९

मम न मानसमिच्छति संसृतिं न च पुनर्जननी विजिहासति ।
न च गुरुर्जननी तदुदीक्षते तदनुशासनमीषदपेक्षितम् ॥

६०

इति विचिन्त्य स जातु मिमंक्षया बहुजलां सरितं समुपाययौ ।
जलमगाहत तत्र समग्रहीज्जलचरश्चरणे जलमीयुषः ॥ ६१

स च रुरोद जले जलचारिणा धृतपदो ह्रियतेऽम्ब करोमि किम् ।
चलितुमेकपदं न पारये बलवता विवृतोरुमुखेन ह ॥ ६२

गृहगता जननी तदुपाशृणोत्परवशा द्रुतमाप सरित्तटम् ।
मम मृतेः प्रथमं शरणं धवस्तदनु मे शरणं तनयोऽभवत् ॥ ६३

स च मरिष्यति नक्रवशं गतः शिव न मेऽजनि हन्त पुरा मृतिः ।
इति शुशोच जनन्यपि तीरगा जलगतात्मजवक्तृगतक्षणा ॥ ६४

त्यजति नूनमयं चरणं चलो जलचरोऽम्ब तवानुमतेन मे ।
सकलसंन्यसने परिकल्पिते यदि तवानुमतिः परिकल्पये ॥ ६५

इति शिशौ चकिता वदति स्फुटं व्यथित साऽनुमतिं द्रुतमम्बिका ।
सति सुते भविता मम दर्शनं मृतवतस्तदु नेति विनिश्चयः ॥ ६६

तदनु संन्यसने मनसा व्यधादथ मुमोच शिशुं खलनक्रकः ।
शिशुरूपेत्य सरित्तटमत्रसन प्रसुवमेतदुवाच शुचाऽऽवृताम् ॥ ६७

मातर्विधेयमनुशाधि यदत्र कार्यं

संन्यासिना तदु करोमि न सन्दिहेऽहम् ।

वस्त्राशने तव यथेष्टममी प्रदद्यु-

गृह्णन्ति ये धनमिदं मम पैतृकं यत् ॥

६८

देहेऽम्ब रोगवशमेव च सनाभयोऽमी

द्रक्ष्यन्ति शक्तिमनुसृत्य मृतिप्रसङ्गे ।

अर्थग्रहाज्जनभयाच्च यथाविधानं

कुर्युश्च संस्कृतिममी न विभेयमीषत् ॥

६९

यज्जीवितं जलचरस्य गुत्वात्तदिष्टं संन्याससंग्रवशान्मम देहपाते ।

संस्कारमेत्य विधिवत्कुरु शङ्कर त्वं नो चेत्प्रसूय मम किं फलमीरय त्वम् ॥

अहयम्ब रात्रिसमये समयान्तरे वा

संचिन्तय स्ववशगाऽवशगाऽथवा माम् ।

एष्यामि तत्र समयं सकलं विहाय

विश्वासमाप्नुहि मृतावपि संस्करिष्ये ॥

७१

संन्यस्तवाञ्छिशुरयं विधवामनाथां

क्षिप्त्वेति मां प्रति कदाऽपि न चिन्तनीयम् ।

यावन्मया स्थितवता फलमापनीयं

मातस्ततः शतगुणं फलमापयिष्ये ॥

७२

इत्थं स्वमातरमनुग्रहणेच्छुरुत्तवा प्रोचे सनाभिजनमेष विचक्षणाग्र्यः ।

संन्यासकल्पितमना व्रजितोऽस्मि दूरं तां निक्षिपामि जननीमधवां भवत्सु ॥

एवं सनाभिजनमुत्तममुत्तमाग्र्यः श्रीमातृकार्यमभिभाष्य करद्वयेन ।

सम्प्रार्थयन् स्वजननीं विनयेन तेषु न्यक्षेपयन्नयनजाम्बु निषिञ्चमानाम् ॥

आत्मीयमन्दिरसमीपगतामथासौ चक्रे विदूरगनदीं जननीहिताय ।

तत्तीरसंश्रितयदूहधाम किञ्चित्सा निम्नगाऽऽरभत ताडयितुं तरङ्गैः ॥ ७५

वर्षासु वर्षति हरौ जलमेत्य किञ्चिदन्तःपुरं भगवतोऽपनुनोद मृत्स्नाम् ।

आरब्ध मूर्तिरनघा चलितुं क्रमेण देवोऽविभेदिव न मुञ्चति भीरुहिंसाम् ॥

प्रस्थातुकाममनघं भगवाननङ्गवाचाऽवदत्कथमपि प्रणिपत्य मातुः ।

पादारविन्दयुगलं परिगृह्य चाज्ञां श्रीशङ्करं जनहितैकरसं स कृष्णः ॥ ७७

आनेष्ट दूरगनदीं कृपया भवान् यां सा माऽतिमात्रमनिशं बहुलोर्मिहस्तैः ।

क्लिश्नाति ताडनपरावद् कोऽभ्युषायो वस्तुं क्षमे न नितरां द्विजपुत्र यासि ॥

आकर्ण्य वाचमिति तामतनुं गुरुर्नः प्रोद्धृत्य कृष्णमचलं शनकैर्भुजाभ्याम् ।

प्रातिष्ठिपन्निकट एव न यत्र बाधा नद्येत्युदीर्य सुखमास्व चिराय चेति ॥

तस्मात्स्वमातुरपि भक्तिवशादनुज्ञा-

मादाय संसृतिमहाब्धिविरक्तिमान् सः ।

गन्तुं मनो व्यधित संन्यसनाय दूरं

किं नौस्थितः पतितुमिच्छति वारिराशौ ॥

८०

इत्थं सुधीः स निरवग्रहमातृलक्ष्मी-
शानुग्रहो घटजबोधितभाविवेदी ।

एकान्ततो विगतभोगपदार्थतृष्णः

कृष्णे प्रतीचि निरतो निरगान्निशान्तात् ॥ ८१

यस्य त्रिनेत्रापरविग्रहस्य कामेन नास्थीयत दृक्पथेऽपि ।

तन्मूलकः संसृतिपाशबन्धः कथं प्रसज्येत महानुभावे ॥ ८२

स्मरेण किल मोहितौ विधिविधू च जातून्पथौ

तथाऽहमपि मोहिनीकुचकचादिवीक्षापरः ।

अगामहह मोहिनीमिति विमृश्य सोऽजागरीत्

यतीशवपुषा शिवः स्मरकृतार्तिवार्तोऽज्झितः ॥ ८३

निष्पत्राकुरुतासुरानपि सुरान् मारः सपत्राऽकरो-

दप्यन्यानिह निष्कुलाऽकृततरां गन्धर्वविद्याधरान् ।

यो धानुष्कवरो नराननलसात्कृत्वोदलासीदलं

यस्तस्मिन्नशुशूरतैष मुनिभिर्वर्ण्यः कथं शङ्करः ॥ ८४

शान्तिश्चावश्यन्मनो गतिमुत्था दान्तिर्न्यरुद्ध क्रियाः

आधात्ता विषयान्तरादुपरतिः क्षान्तिर्मृदुत्वं व्यधात् ।

ध्यानैकोत्सुकतां समाधिविततिश्चक्रे तथाऽऽस प्रिया

श्रद्धा हन्त वसुप्रथाऽस्य तु कुतो वैराग्यतो वेद्मि नो ॥ ८५

विजनतावनितापरितोषितो विधिवितीर्णकृतात्मतनुस्थितिः ।

परिहरन् ममतां गृहगोचरां हृदयगेन शिवेन समं ययौ ॥ ८६

गच्छन्वनानि सरितो नगराणि शैलान्

ग्रामाञ्जनानपि पशून् पथि सोऽपि पश्यन् ।

नन्वैन्द्रजालिक इवाद्भुतमिन्द्रजालं

ब्रह्मैवमेव परिदर्शयतीति मेने ॥ ८७

वादिभिर्निजनिजाध्वकर्षितां वर्तयन् पथि जरद्वीं निजे ।

दण्डमेकमवहज्जगद्गुरुर्दण्डिताखिलकदध्वमण्डलः ॥ ८८

सारङ्गा इव विश्वकद्रुभिरहंकुर्वद्भिरुच्छृङ्खलै-
 र्जल्पाकैः परमर्मभेदनकलाकण्डूलजिह्वाञ्चलैः ।
 पाखण्डैरिह कान्दिशीकमनसः कं नामयुर्वैदिकाः
 क्लेशं दण्डधरो यदि स्म न मुनिस्त्राता जगद्देशिकः ॥ ८९

दण्डान्वितेन धृतरागनवाम्बरेण गोविन्दनाथवनमिन्दुभवातटस्थम् ।
 तेन प्रविष्टमजनिष्ट दिनावसाने चण्डत्विषा च शिखरं चरमाचलस्य ॥ ९०
 तीरद्रुमागतमरुद्विगतश्रमः सन् गोविन्दनाथवनमध्यतलं लुलोके ।
 शंसन्ति यत्र तरवो वसति मुनीनां शाखाभिरुज्ज्वलमृगाजिनवल्कलाभिः ॥
 आदेशमेकमनुयोक्तुमयं व्यवस्यन् प्रादेशमात्रविवरप्रतिहारभाजम् ।
 तत्र स्थितेन कथितां यमिनां गप्सेन गोविन्ददेशिकगुहां कुतुकी ददर्श ॥ ९२
 यस्य प्रपन्नपरितोषदुहो गुहायाः स त्रिः प्रदक्षिणपरिक्रमणं विधाय ।
 द्वारं प्रति प्रणिपतञ्जनतापुरोगं तुष्टाव तुष्टहृदयस्तमपास्तशोकम् ॥ ९३
 पर्यङ्कतां भजति यः पतगेन्द्रकेतोः पादाङ्गदत्वमथवा परमेश्वरस्य ।
 तस्यैव मूर्ध्नि धृतसाब्धिमहीध्रभूमेः शेषस्य विग्रहमशेषमहं भजे त्वाम् ॥
 दृष्ट्वा पुरा निजसहस्रमुखीमभैषुरन्तेवसन्त इति तामपहाय शान्तः ।
 एकाननेन भुवि यस्त्ववतीर्य शिष्यानन्वग्रहीन्ननु स एव पतञ्जलिस्त्वम् ॥
 उरगपतिमुखादधीत्य साक्षात्स्वयमवनेर्विवरं प्रविश्य येन ।
 प्रकटितमचलातले सयोगं जगदुपकारपरेण शब्दभाष्यम् ॥ ९६
 तमखिलगुणपूर्णं व्यासपुत्रस्य शिष्यादधिगतपरमार्थं गौडपादान्महर्षेः ।
 अधिजिगमिषुरेष ब्रह्मसंस्थामहं त्वां प्रसृमरमहिमानं प्रापमेकान्तभक्त्या ॥
 तस्मिन्निति स्तुवति कस्त्वमिति ब्रुवन्तं दिष्ट्या समाधिषदरुद्धविसृष्टचित्तम् ।
 गोविन्ददेशिकमुवाच ततो वचोभिः प्राचीनपुण्यजनितात्मविबोधचिह्नैः ॥

स्वामिन्नहं न पृथिवी न जलं न तेजो
 न स्पर्शनो न गगनं न च तद्गुणा वा ।
 नापीन्द्रियाण्यपि तु विद्धि ततोऽवशिष्टो
 यः केवलोऽस्ति परमः स शिवोऽहमस्मि ॥

आकर्ण्य शङ्करमुनेर्वचनं तदित्य-

मद्वैतदर्शनसमुत्थमुपात्तहर्षः ।

स प्राह शङ्कर स शङ्कर एव साक्षा-

ज्जातस्त्वमित्यहमवैमि समाधिदृष्ट्या ॥

१००

तस्योपदर्शितवतश्चरणौ गुहाया

द्वारे न्यपूजयदुपेत्य स शङ्करार्यः ।

आचार इत्युपदिदेश स तत्र तस्मै

गोविन्दपादगुरवे स गुरुमुनीनाम् ॥

१०१

शङ्करः सविनयैरुपचारैरभ्यतोषयदसौ गुरुमेनम् ।

ब्रह्म तद्विदितमप्युपलिप्सुः सम्प्रदायपरिपालनबुद्ध्या ॥ १०२

भक्तिपूर्वकृततत्परिचर्यातोषितोऽधिकतरं यतिवर्यः ।

ब्रह्मतामुपदिदेश चतुर्भिर्वेदशेखरवचोभिरमुष्मै ॥ १०३

साम्प्रदायिकपराशरपुत्रप्रोक्तसूत्रमतगत्यनुरोधात् ।

शास्त्रगूढहृदयं हि दयालोः कृत्स्नमप्ययमबुद्ध सुबुद्धिः ॥ १०४

व्यासः पराशरसुतः किल सत्यवत्यां

तस्यात्मजः शुकमुनिः प्रथितानुभावः ।

तच्छिष्यतामुपगतः किल गौडपादो

गोविन्दनाथमुनिरस्य च शिष्यभूतः ॥

१०५

शुश्राव तस्य निकटे किल शास्त्रजालं

यश्चाश्रुणोद्भुजगसन्नगतस्त्वनन्तात् ।

शब्दाम्बुराशिमखिलं समयं विधाय

यश्चाखिलानि भुवनानि बिभर्ति मूर्ध्ना ॥

१०६

सोऽधिगम्य चरमाश्रममार्यः पूर्वपुण्यनिचयैरधिगम्यम् ।

स्थानमर्च्यमपि हंसपुरोगैरुन्नतं ध्रुव इवैत्य चकाशे ॥ १०७

छन्नमूर्तिरतिपाटलशाटीपल्लवेन रुरुचे यतिराजः ।

वासरोपरमरक्तपयोदाच्छादितो हिमगिरेरिव कूटः ॥ १०८

एष धूर्जटिरबोधमहेभं संनिहत्य रुधिराप्लुतचर्म ।
उद्यदुष्णकिरणारुणशाटीपल्लवस्य कपटेन विभर्ति ॥ १०९

श्रुतीनामाक्रीडः प्रथितपरहंसोचितगति-
निजे सत्ये धाम्नि त्रिजगदतिवर्तिन्यभिरतः ।
असौ ब्रह्मैवास्मिन्न खलु विशये किन्तु कलये
बृहेरर्थं साक्षादनुपचरितं केवलतया ॥ ११०

मितं पादेनैव त्रिभुवनमिहैकेन महसा
विशुद्धं यत्सत्त्वं स्थितिजनिलयेष्वप्यनुगतम् ।
दशाकारातीतं स्वमहिमनि निर्वेदरमणं
ततस्तद्विष्णोः परमपदमाख्याति निगमः ॥ १११

न भूतेष्वासङ्गः कचन न गवा वा विहरणं
न भूत्या संसर्गो न परिचितता भोगिभिरपि ।
तदप्याम्नायान्तस्त्रिपुरदहनात्केवलदृशा
तुरीयं निर्द्वन्द्वं शिवमतितरां वर्णयति तम् ॥ ११२

न धर्मः सौवर्णो न पुरुषफलेषु प्रवणता
न चैवाहोरात्रस्फुरदरियुतः पार्थिवरथः ।
असाहाय्येनैवं सति विततपुर्यष्टकजये *
कथं तं न ब्रूयान्निगमनिकुरम्भं परशिवम् ॥ ११३

दुःखासारदुरन्तदुष्कृतघनां दुःसंसृतिप्रावृषं
दुर्वारामिह दारुणां परिहरन्दूरादुदाराशयः ।
उच्चण्डप्रतिपक्षपण्डितयशोनालीकनालाङ्कुर-
ग्रासो हंसकुलावतंसपदभाक् सन्मानसे क्रीडति ॥ ११४

* 1. ज्ञानेन्द्रियपञ्चकम्, 2. कर्मेन्द्रियपञ्चकम्, 3. प्राण-
पञ्चकम्, 4. अन्तःकरणचतुष्टयम्, 5. अविद्या, 6. कामः,
7. कर्म, 8. वासना इति पुर्यष्टकम्—इति व्याख्या ॥

क्षीरं ब्रह्म जगच्च नीरमुभयं तद्योगमभ्यागतं
 दुर्भेदं त्वितरेतरं चिरतरं सम्यग्विभक्तीकृतम् ।
 येनाशेषविशेषदोषलहरामासेदुषीं शेमुषीं
 सोऽयं शीलवतां पुनाति परमो हंसो द्विजात्यग्रणीः ॥ ११५

नीरक्षीरनयेन तथ्यवितथे संपिण्डते पण्डितै-
 दुर्बोधे सकलैर्विवेचयति यः श्रीशङ्कराख्यो मुनिः ।
 हंसोऽयं परमोऽस्तु ये पुनरिहाशक्ताः समस्ताः स्थिताः
 जृम्भान्निम्बफलाशनैकरसिकान् काकानमून्मन्महे ॥ ११६

दृष्टिं यः प्रगुणीकरोति तमसा बाह्येन मन्दीकृतां
 नालीकप्रियतां प्रयाति भजते मित्तत्त्वमव्याहतम् ।
 विश्वस्योपकृतेर्विलुम्पति सुहृच्चक्रस्य चार्तिं घनां
 हंसः सोऽयमभिव्यनक्ति महतां जिज्ञास्यमर्थं मुहुः ॥ ११७

हंसभावमधिगम्य सुधीन्द्रे तं समर्चति च संसृतिमुत्तयै ।
 संचचाल कथयन्निव मेघश्चञ्चलाचपलतां विषयेषु ॥ ११८

एष नः स्पृशति निष्ठुरपादैस्तत्तु तिष्ठतु विर्तार्णमवन्यै ।
 अस्मदीयमपि पुष्पमनैर्षादित्यरोधि नलिनीपतिरब्दैः ॥ ११९

वारिवाहनिवहे क्षणलक्ष्यश्रीररोचत किलाचिररोचिः ।
 अन्तरङ्गतबोधकलेत्र व्यापृतस्य विदुषो विषयेषु ॥ १२०

किं नु विष्णुपदसंश्रयतोऽब्दा ब्रह्मतामुपदिशन्ति सुहृद्भ्यः ।
 यन्निशम्य निखिलाः स्वनमेषां बिभ्रति स्म किल निर्भरमोदान् ॥ १२१

देवराजमपि मां न यजन्ति ज्ञानगर्वभरिता यतयोऽमी ।
 इत्यमर्षवशगेन पयोदस्यन्दनेन धनुराविरकारि ॥ १२२

आववुः कुटजकन्दलबाणास्फीतरेणुकलिता वनवात्याः ।
 सत्त्वमध्यमतमोगुणमिश्रा मायिका इव जगत्सु विलासाः ॥ १२३

बभ्रमुस्तिमिरसच्छविगात्राश्चित्रकार्मुकभृतः खरघोषाः ।
 ध्यानयज्ञमथनाय यतीनां विद्युदुज्ज्वलदृशो घनदैत्याः ॥ १२४

उत्ससर्जुरसकृज्जलधारा वारिदा गगनधाम पिधाय ।
शङ्करो हृदयमात्मनि कृत्वा संजहार सकलेन्द्रियवृत्तीः ॥ १२५

शनैः सान्त्वालापैः सनयमुपनीतोपनिषदां
चिरायत्तं त्यक्त्वा सहजमभिमानं दृढतरम् ।
तमेत्य प्रेयांसं सपदि परहंसं पुनरसा-
वधीरा संस्पृष्टुं कनु सपदि तर्द्धाल्यमगात् ॥ १२६

न सूर्यो नैवेन्दुः स्फुरति न च ताराततिरियं
कुतो विचुल्लेखा किमदिह कृशानोर्विलम्बितम् ।
नो विद्यो रोदस्यो न च समयमस्मिन्न जलदे
चिदाकाशे सान्द्रस्वसुखरसवर्ष्मण्यविरतम् ॥ १२७

किमादेयं हेयं किमिति सहजानन्दजलधा-
वतिस्वच्छे तुच्छीकृतसकलमाये परशिवे ।
तदेतस्मिन्नेव स्वमहिमनि विस्मापनपदे
स्वतः सत्ये नित्ये रहसि परमे सोऽकृत कृती ॥ १२८

प्राप विष्णुपदभागपि मेघः प्रावृडागमनतो मलिनत्वम् ।
विद्युदुज्ज्वलरुचाऽनुसृतश्च कोऽध्यवन्त्यपि भजेन विरागम् ॥ १२९

आशये कलुषिते सलिलानां मानसोत्कहृदयाः कलहंसाः ।
कोऽन्यथा भवति जीवनलिप्सुर्नाश्रये भजति मानसचिन्ताम् ॥ १३०

अभ्रवर्त्मनि परिभ्रममिच्छञ्छुभ्रदीधितिर्दभ्रपयोदे ।
न प्रकाशनमवाप कलावान कश्चकास्ति मलिनाम्बरवासी ॥ १३१

चातकावलिरनल्पपिपासा प्राप तृप्तिमुदकस्य चिराय ।
प्राप्नुयादमृतमप्यभिवाञ्छन् कालतो वत् घनाश्रयकारी ॥ १३२

इत्युदीर्णजलवाहविनीले स्फीतवातपरिधूततमाले ।
प्राणभृत्प्रचरणप्रतिकूले नीडनीलघनशालिनि काले ॥ १३३

अग्रहारशतसंभृतशोभे सुग्रहाक्षतुरगः स महात्मा ।
अध्युवास तटमिन्दुभवायाः सुध्युपास्यचरणं गुरुमर्चन् ॥ १३४

त्रस्तमर्त्यगणमस्तमिताशं हस्तिहस्तपृथुलोदकधाराः ।	
मुञ्चति स्म समुदञ्चितविद्युत्पञ्चरात्रमहिशत्रुरजस्रम् ॥	१३५
तीरभूरुहततीरपकर्षन्नग्रहारनिकरैः सह पूरः ।	
आययावधिकघोषमनल्पः कल्पत्रार्धिलहरीव तटिन्याः ॥	१३६
घोषत्रारिझरभीरुनराणां घोषमेष कलुषं स निशम्य ।	
देशिकं ध्रुवसमाधिविधानं वीक्ष्य च क्षणमभूदविवक्षुः ॥	१३७
सोऽभिमन्त्र्य करकं त्वरमाणस्तत्पत्राहपुरतः प्रणिधाय ।	
कृत्स्नमत्र समवेशयदम्भः कुम्भसंभव इव स्वकरेऽब्धम् ॥	१३८
तं निशम्य निखिलैरपि लोकैरुत्थितोऽस्य गुरुरुक्तमुदन्तम् ।	
योगसिद्धिमचिरादयमापेत्यभ्यपद्यततरां परितोषम् ॥	१३९
छात्रमुख्यममुमाह कियद्भिर्वासरैर्गतघने गगने सः ।	
पश्य सौम्य शरदा विमलं खं विद्ययेव विशदं परतत्त्वम् ॥	१४०
वारिदा यतिवराश्च सुपाथोधारया सदुपदेशगिरा च ।	
ओषधीरनुचरांश्च कृतार्थीकृत्य सम्प्रति हि यान्ति यथेच्छम् ॥	१४१
शीतदीधितिरसौ जलमुग्धिर्मुक्तपद्धतिरतिस्फुटकान्तिः ।	
भाति तत्त्वविदुषामिव बोधो मायिकावरणनिर्गमशुभ्रः ॥	१४२
वारिवाहनवहे प्रतियाते भान्ति भानि शुचिभानि शुभानि ।	
मत्सरादिविगमे सति *मैत्रीपूर्वका इव गुणाः परिशुद्धाः ॥	१४३
मत्स्यकच्छपमयी धृतचक्रा गर्भवर्तिभुवना नलिनाढ्या ।	
श्रीयुताऽद्य तटिनी परहंसैः सेव्यते मधुरिपोरिव मूर्तिः ॥	१४४
नीरदाः सुचिरसंभृतमेते जीवनं द्विजगणाय वितीर्य ।	
त्यक्तविद्युदबलाः परिशुद्धाः प्रव्रजन्ति घनवीथिगृहेभ्यः ॥	१४५
चन्द्रिकाभसितचर्चितगात्रश्चन्द्रमण्डलकमण्डलुशोभी ।	
बन्धुजीवकुसुमोत्करशाटीसंवृतो यतिरिवायमनेहाः ॥	१४६

*“मैत्री करुणामुदितोपेक्षाणां सुखदुःखपुण्यापुण्यविषयाणां भावनातश्चित्तप्रसादनम्” इति पातञ्जलयोगसूत्रम् ॥

हंससंगतिलसद्विरजस्कं क्षोभवर्जितमपहुतपङ्कम् ।
वारि सारसमतीव गभीरं तावकं मन इव प्रतिभाति ॥ १४७

शारदाम्बुधरजालपरीतं भ्राजते गगनमुज्ज्वलभानु ।
लिप्तचन्दनरजः समुदञ्चत्कौस्तुभं मुररिपोरिव वक्षः ॥ १४८

पङ्कजानि समुदूढहरीणि प्रोद्धतानि विकचानि कनन्ति ।
सौम्य योगकलयेव विफुल्लान्युन्मुखानि हृदयानि मुनीनाम् ॥ १४९

रेणुभस्मकलितैर्दलशाटीसंवृतैः कुसुमलिङ्गपमालैः ।
वृन्तकुङ्मलकमण्डलुयुक्तैर्धार्यते क्षितिरुहैर्यतितौल्यम् ॥ १५०

धारणादिभिरपि श्रवणाद्यैर्वार्षिकाणि दिवसान्यपनीय ।
पादपद्मरजसाऽद्य पुनन्तः संचरन्ति हि जगन्ति महान्तः ॥ १५१

तद्भवान् व्रजतु वेदकदम्बादुद्भवां भवद्वाम्बुदमालाम् ।
तत्त्वपद्धतिमभिज्ञ विवेक्तुं सत्वरं हरपुरीमविविक्ताम् ॥ १५२

अत्र कृष्णमुनिना कथितं मे पुत्र तच्छृणु पुरा तुहिनाद्रौ ।
वृत्रशत्रुमुखदैवतजुष्टं सत्रमत्रिमुनिकर्तृकमास ॥ १५३

संसदि श्रुतिशिरोऽर्थमुदारं शंसति स्म पराशरसूनुः ।
इत्यपृच्छमहमत्रभवन्तं सत्यवाचमभियुक्तमं तम् ॥ १५४

आर्य वेदनिकरः प्रविभक्तो भारतं कृतमकारि पुराणम् ।
योगशास्त्रमपि सम्यगभाषि ब्रह्मसूत्रमपि सूत्रितमासीत् ॥ १५५

अत्र केचिदिह विप्रतिपन्नाः कल्पयन्ति हि यथायथमर्थान् ।
अन्यथाग्रहणनिग्रहदक्षं भाष्यमस्य भगवन् करणीयम् ॥ १५६

मद्वचः स च निशम्य सभायां विद्वदग्रसर वाचमवोचत् ।
पूर्वमेव दिविषद्भिरुदीर्णः पार्वतीपतिसदस्ययमर्थः ॥ १५७

वत्स तं शृणु समस्तविदेको मत्समस्तव भविष्यति शिष्यः ।
कुम्भ एव सरितः सकलं यः संहरिष्यति महोत्खणमम्भः ॥ १५८

- दुर्मतानि निरसिष्यति सोऽयं शर्मदायि च करिष्यति भाष्यम् ।
कीर्तयिष्यति यशस्तव लोकः कार्तिकेन्दुकरकौतुकि येन ॥ १५९
- इत्युदीर्य मुनिराह स वनान्ते पत्युराप सुगिरिं गिरिजायाः ।
तन्मुखाच्छ्रुतमशेषमिदानीं सन्मुनिप्रिय मया त्वयि दृष्टम् ॥ १६०
- स त्वमुत्तमपुमानसि कश्चित्त्ववित्प्रवर नान्यसमानः ।
तद्यतस्व निरवद्यनिबन्धैः सद्य एव जगदुद्धरणाय ॥ १६१
- गच्छ वत्स नगरं शशिमौलेः स्वच्छदेवतटिनीकमनीयम् ।
तावता परमनुग्रहमाद्या देवता तव करिष्यति तस्मिन् ॥ १६२
- एवमेनमनुशास्य दयालुः पावयन्निजदृशा विससर्ज ।
भावतः स्वचरणाम्बुजसेवामेव शश्वदभिकामयमानम् ॥ १६३
- पङ्कजप्रतिभटं पदयुग्मं शङ्करोऽस्य निरगादसहिष्णुः ।
तद्वियोगमभिवन्द्य कथंचित्तद्विलोकनमयन् हृदयाब्जे ॥ १६४
- प्राप तापसवरः स हि काशीं नीपकाननपरीतसमीपाम् ।
आपगानिकटहाटकचञ्चलपङ्क्तिसमुदञ्चितशोभाम् ॥ १६५
- संददश स भगीरथतप्तमन्दतीव्रतपसः फलभूताम् ।
योगिराडुचिततीरनिकुञ्जां भोगिभूषणजटातटभूषाम् ॥ १६६
- विष्णुपादनखराज्जननाद्वा शंभुमौलिशशिसंगमनाद्वा ।
या हिमाद्रिशिखरात्पतनाद्वा स्फाटिकोपमजला प्रतिभाति ॥ १६७
- गायतीव कलषट्पदनादैर्नृत्यतीव पवनोच्चलिताब्जैः ।
मुञ्चतीव हसितं सितफेनैः श्लिष्यतीव चपलोर्मिकरैर्या ॥ १६८
- श्यामला कचिदपाङ्गमयूखैश्चित्रिता कचन भूषणभाभिः ।
पाटला कुचतटीगलितैर्या कुङ्कुमैः कचन दिव्यवधूनाम् ॥ १६९
- सोऽवगाह्य सलिलं सुरसिन्धोरुत्ततार शितिकण्ठजटाभ्यः ।
जाह्नवीसलिलवेगहतस्तद्योगपुण्यपरिपूर्ण इवेन्दुः ॥ १७०

स्वर्णदीजलकणाहितशोभा मूर्तिरस्य सुतरां विललास ।
चन्द्रपादगलदम्बुकणाङ्गा पुत्रिका शशिशिलारचितेव ॥

१७१

विश्वेशश्चरणयुगं प्रणम्य भक्त्या हर्याचैस्त्रिदशवरैः समर्चितस्य ।
सोऽनैषीत्प्रयतमना जगत्पवित्रे क्षेत्रेऽसाविह समयं कियन्तमार्यः ॥ १७२

इति श्रीमाधवीये तत्सुखाश्रमनिवासगः ।
संक्षेपशङ्करजये सर्गोऽयं पञ्चमोऽभवत् ॥ ५ ॥

आदितः श्लोकाः 556

अथ षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

आत्मविद्याप्रतिष्ठा ॥

अथागमद्ब्राह्मणसूनुरादरादधीतवेदो दलयन् स्वभासा ।
तेजांसि कश्चित्सरसीरुहाक्षो दिदृक्षमाणः किल देशिकेन्द्रम् ॥ १

आगत्य देशिकपदाम्बुजयोरपप्तत् संसारवारिधिमनुत्तरमुत्तितीर्षुः ।
वैराग्यवानकृतदारपरिग्रहश्च कारुण्यनावमधिरुह्य दृढां दुरापाम् ॥ २

उत्थाप्य तं गुरुरुवाच गुरुर्द्विजानां
कस्त्वं क्व धाम कुत आगत आत्तवैर्यः ।
बालोऽप्यबालधिषणः प्रतिभासि मे त्व-
मेकोऽप्यनेक इव नैकशरीरभावः ॥ ३

पृष्ठो बभाण गुरुमुत्तरमुत्तरज्ञो
विप्रो गुरो मम गृहं बुध चोलदेशे ।
यत्रापगा वहति तत्र कवेरकन्या
यस्याः पयो हरिपदाम्बुजभक्तिमूलम् ॥ ४

अटाट्यमानो महतो दिदृक्षुः क्रमादिमं देशमुपागतोऽस्मि ।
विभेमि मज्जन् भववारिराशौ तत्पारगं मां कृपया विधेहि ॥ ५

अपाङ्गैरुत्तुङ्गैरमृतझरभङ्गैः परगुरो

शुचा दूनं दीनं कलय दयया मामविमृशन् ।
गुणं वा दोषं वा मम किमपि संचिन्तयसि चेत्
तदा कैव श्लाघा निरवधिकृपानीरधिरिति ॥ ६

स्यात्ते दीनदयालुताकृतयशोराशिस्त्रिलोकीगुरो
तूर्णं चेदयसे ममाद्य न तथा कारुण्यतः श्रीमति ।
वर्षन् भूरि मरुस्थलीषु जलभृत्सद्भिर्गथा पूज्यते
नैवं वर्षशतं पयोनिधिजले वर्षन्नपि स्तूयते ॥ ७

* त्वत्सारस्वतसारसारससुधाकूपारसत्सारस-
स्रोतःसंभृतसंततोज्ज्वलजलक्रीडा मतिर्मे मुने ।
चञ्चत्पञ्चशरादिवञ्चनहतं न्यञ्चं प्रपञ्चं हित-
ज्ञानाकिञ्चनमा विरिञ्चमखिलं चालोचयन्त्यञ्चतु ॥ ८

सौरं धाम सुधामरीचिनगरं पौरन्दरं मन्दिरं
कौबेरं शिविरं हुताशनपुरं सामीरसब्रोत्तरम् ।
वैधं चाऽऽवसथं त्वदायफणितिश्रद्धासमिद्धात्मनः
शुद्धाद्वैतविदो न दोग्धि कुतुकं विरतिश्रीघातुकं कौतुकम् ॥ ९

न भौमा रामाद्याः सुषमविषवल्लीफलसमाः
समारम्भन्ते नः किमपि कुतुकं जातु विषयाः ।
न गण्यं नः पुण्यं रुचिरतररम्भाकुचतटी-
परीरम्भारंभोज्ज्वलमपि च पौरन्दरपदम् ॥ १०

न चञ्चद्वैरिञ्चं पदमपि भवेदादरपदं
वचो भव्यं नव्यं यदकृत कृती शङ्करगुरुः ।
चकोरालीचञ्चूपुटदलितपूर्णेन्दुविगल-
त्सुधाधाराकारं तदिह वयमीहेमहि मुहुः ॥ ११

* तव सरस्वत्याः साररूपः सारससुधाकूपारः चन्द्रसम्बन्धी
अमृतसमुद्रस्तस्य सतां सारसानां पक्षिणां कमलानां वा स्रोतोभिः
प्रवाहैः यत् संभृतं संमिश्रितं संश्रितं वा संततमुज्ज्वलं जलं तस्मिन्
क्रीडा यस्यास्तथा भूता सती मे मतिः—इति व्याख्या ॥

द्यावाभूमिशिवंकरैर्नवयशःप्रस्तावसौवस्तिकैः

पूर्वारिव्रतपःपचोलिमफलैः सर्वाधिमुष्टिधयैः ।

दीनाढ्यंकरणैर्भवाय नितरां वैरायमाणैरलं-

कर्मीणं प्रसितं त्वदीयभजनैः स्यान्मामकीनं मनः ॥ १२

संसारबन्धामयदुःखशान्त्यै स एव नस्त्वं भगवानुपास्यः ।

भिषक्तमं त्वां भिषजां शृणोमीत्युक्तस्य योऽभूदुदितावतारः ॥ १३

इत्युक्तवन्तं कृपया महात्मा व्यदीपयत्संन्यसनं यथावत् ।

प्राहुर्महान्तः प्रथमं विनेयं तं देशिकेन्द्रस्य सनन्दनाख्यम् ॥ १४

संसारघोरजलधेस्तरणाय शश्वत्सांयात्रिकीभवनमर्दयमानमेनम् ।

हन्तोत्तमाश्रमतरीमधिरोप्य पारं निन्ये निपातितकृपारसकेनिपातः ॥ १५

येऽप्यन्येऽमुं सेवितुं देवतांशा यातास्तेऽपि प्राय एवं विरक्ताः ।

क्षेत्रे तस्मिन्नेव शिष्यत्वमस्य प्रापुः स्पष्टं लोकरीत्याऽपि गन्तुम् ॥ १६

व्याख्या मौनमनुत्तराः परिदलच्छङ्काकलङ्काङ्कुरा-

श्छात्रा विश्वपवित्रचित्रचारितास्ते वामदेवादयः ।

तस्यैतस्य विनीतलोकततिमुद्धर्तुं धरित्रीतलं

प्राप्तस्याद्य विनेयतामुपगता धन्याः किलान्यादृशाः ॥ १७

शेषः साधुभिरेव तोषयति नृञ्छब्दैः पुमर्थार्थिनो

बालमीकिः कविराज एष वितथैरर्थैर्मुहुः कल्पितैः ।

व्याचष्टे किल दीर्घसूत्रसरणिर्वाचं चिरादर्थदां

व्यासः शङ्करदेशिकस्तु कुरुते सद्यः कृतार्थानहो ॥ १८

चक्रितुल्यमहिमानमुपासांचक्रिरे तमविमुक्तनिवासाः ।

वक्रसृत्यनुसृतामपि साध्वीं चक्रुरात्मधिषणां तदुपास्त्या ॥ १९

चण्डभानुरिव भानुमण्डलैः पारिजात इव पुष्पजाततः ।

वृत्रशत्रुरिव नेत्रवारिजैश्छात्रपङ्क्तिभिरलं ललास सः ॥ २०

- एकदा खलु वियत्त्रिपुरद्विड्भाललोचनहुताशनभानोः ।
विस्फुलिङ्गपदवीं दधतीषु प्रज्ज्वलत्तपनकान्तिशिलासु ॥ २१
- दर्शयत्युरुमरीचिसरस्वत्पूरसृज्यपरमायिनि* भानौ ।
साधुनैकमणिकुट्टिममूर्च्छद्रश्मिजालकशिखावलपिच्छम् ॥ २२
- पङ्कजावलिविलीनपराले पुष्करान्तरभिगत्वरमीने ।
शाखिकोटरशयालुशकुन्ते शैलकन्दरशरण्यमयूरे ॥ २३
- शङ्करो दिवसमध्यमभागे पङ्कजात्पलपरागकषायाम् ।
जाह्नवीमभिययौ सह शिष्यैराहिकं विधिवदेष विधित्सुः ॥ २४
- सोऽन्त्यजं पथि निरीक्ष्य चतुर्भिर्भीषणैः श्वभिरनुद्रुतमारात् ।
गच्छ दूरमिति तं निजगाद प्रत्युवाच च स शङ्करमेनम् ॥ २५
- अद्वितीयमनवद्यमसङ्गं सत्यबोधमुखरूपमखण्डम् ।
आमनन्ति शतशो निगमान्तास्तत्र भेदकलना तव चित्रम् ॥ २६
- दण्डमण्डितकरा धृतकुण्डाः पाटलाभवसनाः पटुवाचः ।
ज्ञानगन्धरहिता गृहसंस्थान् वञ्चयन्ति किल केचन वेषैः ॥ २७
- गच्छ दूरमिति देहमुनाहो देहिनं परिजिहीर्षसि विद्वन् ।
भियतेऽन्नमयतोऽन्नमयं किं साक्षिणश्च यतिपुंगव साक्षी ॥ २८
- ब्राह्मणश्वपचभेदविचारः प्रत्यगात्मनि कथं तव युक्तः ।
बिम्बितेऽम्बरमणौ सुरनद्यामन्तरं किमपि नास्ति सुरायाम् ॥ २९
- शुचिर्द्विजोऽहं श्वयच व्रजेति मिथ्याग्रहस्ते मुनिवर्य कोऽयम् ।
सन्तं शरीरेष्वशरीरमेकमुपेक्ष्य पूर्णं पुरुषं पुराणम् ॥ ३०
- अचिन्त्यमव्यक्तमनन्तमाद्यं विस्मृत्य रूपं विपलं विमोहात् ।
कलेवरेऽस्मिन्करिकर्णलोलाकृतिन्यहंता कथमाविरास्ते ॥ ३१
- विद्यामवाप्यापि विमुक्तिपद्मां जागर्ति तुच्छा जनसंग्रहेच्छा ।
अहो महान्तोऽपि महेन्द्रजाले मज्जन्ति मायाविवरस्य तस्य ॥ ३२

इत्युदीर्य वचनं विरतेऽस्मिन् सत्यवाक्तदनु विप्रतिपन्नः ।

अत्युदारचरितोऽन्त्यजमेनं प्रत्युवाच स च विस्मितचेताः ॥ ३३

सत्यमेव भवता यदिदानीं प्रत्यवादि तनुभृत्प्रवरैतत् ।

अन्त्यजोऽयमिति सम्प्रति बुद्धिं संत्यजामि वचसाऽऽत्मविदस्ते ॥ ३४

जानते श्रुतिशिरांस्यपि सर्वे मन्वते च विजितेन्द्रियवर्गाः ।

युञ्जते हृदयमात्मनि नित्यं कुर्वते न धिषणामपभेदाम् ॥ ३५

भाति यस्य तु जगद् दृढबुद्धेः सर्वमप्यनिशमात्मतयैव ।

स द्विजोऽस्तु भवतु श्वपचो वा वन्दनीय इति मे दृढनिष्ठा ॥ ३६

या चित्तिः स्फुरति विष्णुमुखे सा पुत्तिकावधिषु सैव सदाऽहम् ।

नैव दृश्यमिति यस्य मनीषा पुलकसो भवतु वा स गुरुर्मे ॥ ३७

यत्र यत्र च भवेदिह बोधस्तत्तदर्थसमवेक्षणकाले ।

बोधमात्रमवशिष्टमहं तद्यस्य धीरिति गुरुः स नरो मे ॥ ३८

भाषमाण इति तेन कलावानेष नैक्षत तमन्त्यजमग्रे ।

धूर्जटिं तु समुदैक्षत मौलिस्फूर्जदैन्दवकलं सह वेदैः ॥ ३९

भयेन भक्त्या विनयेन धृत्या युक्तः स हर्षेण च विस्मयेन ।

तुष्टाव शिष्टानुमतः स्तवैस्तं दृष्ट्वा दशोर्गोचरमष्टमूर्तिम् ॥ ४०

दासस्तेऽहं देहदृष्ट्याऽस्मि शंभो जातस्तेऽशो जीवदृष्ट्या त्रिदृष्टे ।

सर्वस्यात्मन्नात्मदृष्ट्या त्वमेवेत्येवं मे धीर्निश्चिता सर्वशास्त्रैः ॥ ४१

यदालोकादन्तर्बहिरपि च लोको वित्तिमिरो

न मञ्जूषा यस्य त्रिजगति न शाणो न च खनिः ।

यतन्ते चैकान्तं रहसि यतयो यत्पणयिनः

नमस्तस्मै स्वस्मै निखिलनिगमोत्तंसमणये ॥ ४२

अहो शास्त्रं शास्त्रातिकमिह यदि न श्रीगुरुकृपा

चिता सा किं कुर्यान्ननु यदि न बोधस्य विभवः ।

किमालम्बश्चासौ न यदि परतत्त्वं मम तथा

नमः स्वस्मै तस्मै यदवधिरिहाश्रयधिषणा ॥ ४३

इत्युदारवचनैर्भगवन्तं संस्तुवन्तमथ च प्रणमन्तम् ।

बाष्पपूर्णनयनं मुनिवर्यं शङ्करः सबहुमानमुवाच ॥ ४४

अस्मदादिपदवीमभजस्त्वं शोधिता तव तपोधननिष्ठा ।

बादरायण इव त्वमपि स्याः सद्वरेण्य मदनुग्रहपात्रम् ॥ ४५

संविभज्य सकलश्रुतिजालं ब्रह्मसूत्रमकरोदनुशिष्टः ।

यत्र काणभुजसांख्यपुरोगाण्युद्धृतानि कुमतानि समूलम् ॥ ४६

तत्र मूढमतयः कलिदोषाद् द्वित्रवेदवचनोद्धृतानि ।

भाष्यकाण्यरचयन् बहुबुद्धैर्दूष्यतामुपगतानि च कैश्चित् ॥ ४७

तद्भवान्विदितवेदशिखार्थस्तानि दुर्मतिमतानि निरस्य ।

सूत्रभाष्यमधुना विदधातु श्रुत्युपोद्धृतयुक्त्यभियुक्तम् ॥ ४८

एतदेव विबुधैरपि सेन्द्रैरर्चनीयमनवद्यमुदारम् ।

तावकं कमलयोनिसभायामप्यवाप्स्यति वरां वरिवस्याम् ॥ ४९

भास्कराभिनवगुप्तपुरोगान्नीलकण्ठगुरुमण्डनमुख्यान् ।

पण्डितानथ विजित्य जगत्यां ख्यापयाद्वयमते परतत्त्वम् ॥ ५०

मोहसंतमसवासरनाथांस्तत्र तत्र विनिवेश्य विनेयान् ।

पालनाय परतत्त्वसरण्या मामुपैष्यसि ततः कृतकृत्यः ॥ ५१

एवमेनमनुगृह्य कृपावानागमैः सह शिवोऽन्तरधत्त ।

विस्मितेन मनसा सह शिष्यैः शङ्करोऽपि सुरसिन्धुमयासीत् ॥ ५२

संनिवर्त्य विधिमाह्निकमीशं ध्यायतो गुरुमथाऽखिलभाष्यम् ।

कर्तुमुद्यतमभूद् गुणसिन्धोर्मनिसं निखिललोकहिताय ॥ ५३

कर्तृत्वशक्तिमधिगम्य स विश्वनाथात् काशीपुरान्निरगमत्त्वविकासभाजः ।

प्रीतः सरोजमुकुलादिव चञ्चरीकनिर्वन्धतः सुखमवाप यथा द्विजेन्द्रः ॥

अद्वैतदर्शनविदां भुवि सार्वभौमो यात्येष इत्युडुपबिम्बसितातपत्रम् ।

अस्ताचले वहति चारु पुरः प्रकाशव्याजेन चामरमथादिव दिवसुकान्ता ॥

शान्तां दिशं देवनृणां विहाय नान्या दिगस्मै समरोचताद्धा ।

तत्रत्यतीर्थानि निषेवमाणो गन्तुं मनोऽधाद्धदरीं क्रमात्सः ॥ ५६

तेनान्ववर्ति महता कचिदुष्णशालि शीतं कचित्कचिदृजु कचिदप्यरालम् ।
उत्कण्ठकटकं कचिदकण्ठकवत्कचिच्च तद्वर्त्म मूर्खजनचित्तमिवाव्यवस्थम् ॥

आत्मानमक्रियमपव्ययमीक्षितापि पान्थैः समं विचलितः पथि लोकरीत्या ।

आदत्फलानि मधुराण्यपिबत्पयांसि प्रायादुपाविशदशेत तथोदतिष्ठत् ॥

तेन व्यनीयत तदा पदवी दवीयस्यासादिता च बदरी वनपुण्यभूमिः ।

गौरीगुरुस्रवदमन्दझरीपरीता खेलत्सुरीयुतदरी परिभाति यस्याम् ॥ ५९

*स द्वादशे वयसि तत्र समाधिनिष्ठैर्ब्रह्मर्षिभिः श्रुतिशिरो बहुधा विचार्य ।

षड्भिश्च सप्तभिरथो नवभिश्च खिन्नैर्भव्यं गभीरमधुरं फणति स्म भाष्यम् ॥

करतलकलिताद्वयात्मतत्त्वं क्षपितदुरन्तचिरन्तनप्रमोहम् ।

उपचितमुदितोदितैर्गुणौघैरुपनिषदामयमुज्जहार भाष्यम् ॥ ६१

*श्रुतिपासे जरामृत्यू शोकमोहो षड्मयः ।

त्वक् चर्ममांसास्थिमेटोमज्जारेतांसि सप्तधातवः पञ्चज्ञानेन्द्रियाणि,
चत्वार्यन्तःकरण्यनीति नवकम्, अथवा, १) ज्ञानेन्द्रियपञ्चकम्, २) कर्मेन्द्रियपञ्चकम्, ३) प्राणपञ्चकम्, ४) अन्तःकरणचतुष्टयम्,— (“मनो-
बुद्धिरहंकारश्चित्तं करणमन्तरम् । संशयो निश्चयो गर्वः स्मरणं विषया
इमे ॥” इति वृत्तिचतुष्टयभेदभिन्नम्) ५) भूतपञ्चकम्, ६) अविद्या,
७) कामः, ८) कर्म, ९) वासना इति नव पदार्थाः, नवद्वारोपितं शरीरं वा ।

अथवा

१) चार्वाकः, २) आर्हतः, ३) सौत्रान्तिकः, ४) वैनाशिकः, ५) वै-
भाषिकः, ६) योगाचार इति षड् दर्शनकाराः

१) गौतमः, २) काणादः, ३) कपिलः, ४) पतञ्जलिः, ५) जैमिनिः,
आस्तिकदर्शनकाराः पञ्च ।

६) साख्यैकदेशिनः, ७) शाक्तमीमांसकाद्येकदशिनः इति आकलय्य
सप्त ।

१) जीवेश्वरभेदः, २) ईश्वरजगद्भेदः, ३) जीवपरस्परभेदः,
४) जगत्परस्परभेदः, ५) जीवजगद्भेदः, ६) ७) ८) ९) पूर्वोक्तविद्यादि-
चतुष्टयम् । एतैः खेदं प्राप्तानां श्रेयःप्रदं भाष्यम् ॥

ततो महाभारतसारभूताः स व्याकरोद्भामवतीश्च गीताः ।
सनत्सुजातीयमसत्सुदूरं ततो नृसिंहस्य च तापनीयम् ॥ ६२

ग्रन्थानसंख्यांस्तदनूपदेशसाहसिकादीन्व्यदधात्सुधीड्यः ।
श्रुत्वाऽर्थविद्यानविवेकपाशान्मुक्ता विरक्ता यतयो भवन्ति ॥ ६३

श्रीशङ्कराचार्यरवावुदेत्य प्रकाशमाने कुमतिप्रणीताः ।
व्याख्यान्धकारा प्रलयं समीयुर्दुर्वादिचन्द्रप्रभयाऽवियुक्तात् ॥ ६४

अथ त्रतीन्दुर्विधिवद्विनेयानध्यापयामास स नैजभाष्यम् ।
तर्कैः परेषां तरुणैर्विवस्वन्मरीचिभिः सिन्धुवदप्रशोष्यम् ॥ ६५

निजशिष्यहृदब्जभास्वतो गुरुवर्यस्य सनन्दनादयः ।
शमपूर्वगुणैरशुश्रुवन्कतिचिच्छिष्यगणेषु मुख्यताम् ॥ ६६

स नितरामितराश्रवतो लसन्नियममद्भुतमाप्य सनन्दनः ।
श्रुतनिजश्रुतिकोऽप्यभवत्पुनः पिपठिषुर्गहनार्थविवित्सया ॥ ६७

अद्वैतभक्तिमसुमात्मपदारविन्दद्वन्द्वे नितान्तदयमानमना मुनीन्द्रः ।
आम्नायशेखररहस्यनिधानकोशमात्मीयकोशमखिलं त्रिरपाठयत्तम् ॥ ६८

ईर्ष्याभराकुलहृदामितराश्रवाणां प्रख्यापयन्ननुपमामदसीयभक्तिम् ।
अभ्रापगापरतटस्थममुं कदाचिदाकारयन्निगमशेखरदेशिकेन्द्रः ॥ ६९

सन्तारिकाऽनवधिसंसृतिसागरस्य किं तारयेन्न सरितं गुरुपादभक्तिः ।
इत्यञ्जसा प्रविशतः सलिलं द्युसिन्धुः पद्मान्युदश्चयति तस्य पदे पदे स्म ॥

पाथोरुहेषु विनिवेश्य पदं क्रमेण प्राप्तोपकण्ठममुमप्रतिमानभक्तिम् ।
आनन्दविस्मयनिरन्तनिरन्तरोऽसावाश्लिष्य पद्मपदनामपदं व्यतानीत् ॥

तं पाठयन्तमनवद्यतमात्मविद्यां ये तु स्थिताः सदसि तत्त्वविदां सगर्वाः ।
आचिक्षिपुः कुमतपाशुपताभिमानाः केचिद्विवेकविटपोग्रदवायमानाः ॥

तद्विकल्पनमनल्पमनीषः श्रुत्युदाहरणतः स निरस्य ।

ईषदस्तामितगर्वभराणामागमानपि ममन्थ परेषाम् ॥ ७३

अद्वितीयनिरता सति भेदे मुक्तिरीशसमतैव कथं स्यात् ।
ध्यानजा किमिति सा न विनश्येद्भावकार्यमखिलं हि न नित्यम् ॥ ७४

किंच संक्रमणपीशगुणानामिष्यते पशुषु मोक्षदशायाम् ।
तन्न साध्ववयवैर्विधुराणां संक्रमो न घटते हि गुणानाम् ॥ ७५

पद्मगन्ध इव गन्धवहेऽस्मिन्नात्मनीश्वरगुणोऽस्त्विति चेन्न ।
तत्र गन्धसमवायि नभस्वत्संयुतं दिशति गन्धधियं यत् ॥ ७६

किंचैकदेशेन समाश्रयन्ते कात्स्न्येन वा शंभुगुणा विमुक्तान् ।
पूर्वे तु पूर्वोदितदोषसङ्गस्त्वन्तेऽज्ञतादिः परमेश्वरे स्यात् ॥ ७७

इत्थं तर्कैः कुलिशकठिनैः पण्डितं मन्यमाना
भिद्यत्स्वार्थाः स्मयभरमदं तत्पुस्तान्त्रिकास्ते ।
पक्षाघातैरिव रयभरैस्ताड्यमानाः फणासु
क्ष्वेदज्वालां खगकुलपतेः पन्नगाः साभिमानाः ॥ ७८

व्याख्याजृम्भितपाटवात्फणिपतेर्मन्दाक्षमुदोपयन्
संख्यालङ्घितशिष्यहृद्वनरुहेष्वादित्यतामुद्वहन् ।
उद्वेलस्वयशःसुमैः स भगवत्पादो जगद्भूषयन्
कुर्वन्वादिमृगेषु निर्भरमभाच्छार्दूलविक्रीडितम् ॥ ७९

वेदान्तकान्तारकृतप्रचारः सुतीक्ष्णसद्युक्तिनखाग्रदंष्ट्रः ।
भयङ्करो वादिमतंगजानां महर्षिकण्ठीरव उल्लुलास ॥ ८०

अमानुषं तस्य यतीश्वरस्य विलोक्य बालस्य सतः प्रभावम् ।
अत्यन्तमाश्चर्ययुतान्तरङ्गाः काशीपुरस्था जगदुस्तदेत्थम् ॥ ८१

अस्मान्मुहुर्द्योतितसर्वतन्त्रात्पराभवं पण्डितपुण्डरीकाः ।
प्रपेदिरे भास्करगुप्तमिश्रमुरारिविद्येन्द्रगुरुप्रधानाः ॥ ८२

अस्यात्मनिष्ठातिशयेन तुष्टः प्रादुर्भवन् कामरिपुः पुरस्तात् ।
चोदयामास किल प्रणेतुं वेदान्तशारीरकसूत्रभाष्यम् ॥ ८३

कुदृष्टितिमिरस्फुरत्कुमतपङ्कमग्रां पुरा

पराशरभुवा चिराद् बुधमुदे बुधेनोद्धृताम् ।

अहो बत जरद्वीमनघभाष्यसूक्तामृतै-

रपङ्कयति शङ्करः प्रणतशङ्करः सादरम् ॥

८४

त्रैलोक्यं समुखं क्रियाफलपयो भुङ्क्ते ययाऽऽविष्कृतं

यस्या वृद्धतरे मर्हासुरगृहे वासः प्रवृद्धाध्वरे ।

तां पङ्कपसृते कुतर्ककुहरे घोरैः खरैः पातितां

निष्पङ्कामकरोत्स भाष्यजलधेः प्रक्षाल्य सूक्तामृतैः ॥ ८५

मिथ्या वक्तीति कैश्चित्पुरुषमुपनिषद्सुत्सारिताऽभू-

दन्यैरस्मिन्नियोज्यं परिचरितुमसावर्हतीति प्रणुन्ना ।

अर्थाभासं दधानैर्मृदुभिरिव परैर्वञ्चिता चोरितार्थै-

र्विन्दत्यानन्दमेषा सुचिरमशरणा शङ्करार्यं प्रपन्ना ॥ ८६

हन्तुं बौद्धोऽन्वधावत्तदनु कथमपि स्वात्मलाभः कणादा-

ज्जातः कौमारिलार्यैर्निजपदगमने दर्शितं मार्गमात्रम् ।

सांख्यैर्दुःखं विनीतं परमथ रचिता प्राणधृत्यर्हताऽन्यै-

रित्थं खिन्नं पुमांसं व्यधित करुणया शङ्करार्यः परेशम् ॥ ८७

ग्रस्तं भूतैर्न देवं कतिचन ददृशुः के च दृष्ट्वाऽप्यधीराः

केचिद्भूतैर्वियुक्तं व्यधुरथ कृतिनः केऽपि सर्वैर्विमुक्तम् ।

किन्त्वेतेषामसत्त्वं न विदधुरजहान्नैव भीतिं ततोऽसौ

तेषामुच्छिद्य सत्तामभयमकृतं तं शङ्करः शङ्करांशः ॥ ८८

चार्वकैर्निहुतः प्राग्बलिभिरथ मृषा रूपमापाद्य गुप्तः

काणादैर्हा नियोज्यो व्यरचि बलवताऽऽकृष्य कौमारिलेन ।

सांख्यैराकृष्य हत्वा मलमपि रचितो यः प्रधानैकतन्त्रः

कृष्ट्वा सर्वेश्वरं तं व्यतनुत पुरुषं शङ्करः शङ्करांशः ॥ ८९

वाचः कल्पलताः प्रसूनसुमनःसन्दोहसन्दोहनाः

भाष्ये भूष्यतमे समीक्षितवतां श्रेयस्करे शांकरे ।

भाष्याभासगिरो दुरन्वयगिराऽऽश्लिष्टा विसृष्टा गुणै-
रिष्टाः स्युः कथमम्बुजासनवधूदौर्भाग्यगर्भीकृताः ॥ ९०

कामं कामकिरातकार्मुकलतापर्यायनिर्यातया
नाराचच्छटया विपाटितमनोधैर्यैर्धिया कल्पितान् ।
आचार्याननवर्यनिर्यदभिदासिद्धान्तशुद्धान्तरो
धीरो नानुसरीसरीति विरसान्यन्थानबन्धापहान् ॥ ९१

सुधास्यन्दाहन्ताविजयिभगवत्पादरचना
समस्कन्धान् ग्रन्थान् रचयति निबद्धा यदि तदा ।
विशङ्कां भङ्गानां मृडमुकुटमृङ्गाटसरितः
कृतौ तुल्या कुल्या न्यितमुपशल्यादृतगतिः ॥ ९२

यया दीनाधीना घनकनकधारा समरचि
प्रतीतिं नीताऽसौ शिवयुवतिसौन्दर्यलहरी ।
भुजङ्गो रौद्रोऽपि श्रुतभयहृदाधायि सुगुरो-
गिरां धारा सेयं कलयति कवेः कस्य न मुदम् ॥ ९३

गिरां धारा कल्पद्रुमकुसुमधारा परगुरो-
स्तदर्थाली चिन्तामणिकिरणवेण्या गुणनिका ।
अभङ्गव्यङ्ग्यौघः सुरसुरभिदुग्धोर्मिसहभू-
र्दिवं भव्यैः काव्यैः सृजति विदुषां शङ्करगुरुः ॥ ९४

वाचा मोचाफलाभाः श्रमशमनविधौ ते समर्थास्तदर्था
व्यङ्ग्यं भङ्ग्यन्तरं तत्त्वलु किमपि सुधामाधुरीसाधुरीतिः ।
मन्ये धन्यानि गाढं प्रशमिकुलपतेः काव्यगव्यानि भव्या-
न्येकश्लोकोऽपि येषु प्रथितकविजनानन्दसन्दोहकन्दः ॥ ९५

वाग्गुम्भैः कुरुविन्दकन्दलनिभैरानन्दकन्दैः सता-
मर्थौघैरविन्दवृन्दकुहरस्यन्दन्मरन्दोज्ज्वलैः ।
व्यङ्ग्यैः कल्पतरुप्रफुल्लसुमनःसौरभ्यगर्भीकृतै-
र्दत्ते कस्य मुदं न शङ्करगुरोर्भव्यार्थकाव्यावलिः ॥ ९६

तत्तादृश्यतिशेखरोद्धृतनिषङ्गाप्यं निशम्येष्यया
 केचिद्देवनदीतटस्थविदुषामक्षांघ्रिपक्षश्रिताः ।
 मौख्यात्खण्डयितुं प्रयत्नमनुमानैकेक्षणा विक्षमा-
 श्रुक्रर्भाव्यविचार्य चित्रकिरणं चित्राः पतङ्गा इव ॥ ९७

निघर्षणच्छेदनतापनाद्यैर्यथा सुवर्णं परभागमेति ।
 विवादिभिः साधु विमथ्यमानं तथा मुनेर्भाष्यमदीपि भूयः ॥ ९८

स भाष्यचन्द्रो यतिदुग्धसिन्धोरुत्थाय दास्यन्नमृतं बुधेभ्यः ।
 विधूय गोभिः कुमतान्धकारानतर्पयद्विषमनश्चकोरान् ॥ ९९

अनादिवाक्सागरमन्थनोत्था सेव्या बुधैर्विष्कृतदुःसपत्नैः ।
 विश्राणयन्ती विजरामरत्वं विदिद्युते भाष्यसुधा यतीन्दोः ॥ १००

सतां हृदब्जानि विकासयन्ती तमांसि गाढानि विदारयन्ती ।
 प्रत्यर्थ्युलूकान् प्रविलापयन्ती भाष्यप्रभाऽभाद्यतिवर्यभानोः ॥ १०१

न्यायमन्दरविमन्थनजाता भाष्यनूतनसुधा श्रुतिसिन्धोः ।
 केवलश्रवणतो विबुधेभ्यश्चित्रमत्र वितरत्यमृतत्वम् ॥ १०२

पादादासीत्पद्मनाभस्य गङ्गा शंभोर्वक्त्राच्छाङ्करी भाष्यसूक्तिः ।
 आद्या लोकान्दृश्यते मज्जयन्तीत्यन्या मग्नानुद्धरत्येष भेदः ॥ १०३

व्यासो दर्शयति स्म सूत्रकलितन्यायौघरत्नावली-
 रथालाभवशान्न कैरपि बुधैरेता गृहीताश्चिरम् ।
 अर्थाप्त्या सुलभाभिराभिरधुना ते मण्डिताः पण्डिता
 व्यासश्चाऽऽप कृतार्थतां यतिपतेरौदार्यमाश्चर्यकृत् ॥ १०४

विद्वज्जालतपःफलं श्रुतिवधूधम्मिक्रमल्लीस्रजं
 सदैयासकसूत्रमुग्धमधुरागण्यातिपुण्योदयम् ।
 वाग्देवीचिरभोग्यभाग्यविभवप्राग्भारकोशालयं
 भाष्यं ते निपिबन्ति हन्त न पुनर्येषां भवे संभवः ॥ १०५

मन्थानाद्रिधुरंधरा श्रुतिसुधासिन्धोर्यतिक्षमापते-

ग्रन्थानां फणितिः परावरविदामानन्दसंधायिनी ।

इन्धानैः कुमतान्धकारपटलैरन्धीभवच्चक्षुषां

पन्थानं स्फुटयन्त्यकाण्डकमभात्तकार्कविद्योतितैः ॥ १०६

आ सीतानाथनेतुः स्थलकृतसलिलद्वैतमुद्रात्समुद्रा-

दारुद्राकर्षणाद्भागवनतशिखराद्भोगसान्द्रान्नगेन्द्रात् ।

आ च प्राचीनभूमीधरमुकुटतटादा तटात्पश्चिमाद्रे-

रद्वैताद्यापवर्गा जयति यतिधरापोद्धृता ब्रह्मविद्या ॥ १०७

इति श्रीमाधवीये तद्ब्रह्मविद्याप्रतिष्ठितिः ।

संक्षेपशङ्करजये षष्ठः सर्ग उपारमत् ॥ ६ ॥

आदितः श्लोकाः 663.

अथ सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥

व्यासदर्शनादिचरितवर्णनम् ॥

स जातु शारीरकसूत्रभाष्यमध्यापयन्नभ्रसरित्समीपे ।

शिष्यालिशङ्काः शमयन्नुवास यावन्नभोमध्यमितो विवस्वान् ॥ १

श्रान्तेष्वथाधीत्य शनैर्विनेयेष्वाचार्य उत्तिष्ठति यावदेषः ।

तावद् द्विजः कश्चन वृद्धरूपः कस्त्वं किमध्यापयसीत्यपृच्छत् ॥ २

शिष्यास्तमूचुर्भगवानसौ नो गुरुः समस्तोपनिषत्स्वतन्त्रः ।

अनेन दुरीकृतभेदवादमकारि शारीरकसूत्रभाष्यम् ॥ ३

स चाब्रवीद्भाष्यकृतं भवन्तमेते वदन्त्यद्भुतमेतदास्ताम् ।

अथैकमुच्चारय पारमार्थं यतेऽर्थतस्त्वं यदि वेत्थ सूत्रम् ॥ ४

तमब्रवीद्भाष्यकृदग्न्यवाचं सूत्रार्थविद्भ्योऽस्तु नमो गुरुभ्यः ।

सूत्रज्ञताहंकृतिरस्ति नो मे तथाऽपि यत्पृच्छसि तद्ब्रवीमि ॥ ५

पप्रच्छ सोऽध्यायमथाधिकृत्य तृतीयमारम्भगतं यतीशम् ।
 'तदन्तरे'त्यादिकमस्ति सूत्रं ब्रूहेतदर्थं यदि वेत्थ किञ्चित् ॥ ६
 स प्राह जीवः करणावसादे संवेष्टितो गच्छति भूतसूक्ष्मैः ।
 ताण्डिश्रुतौ गौतमजैवलीयप्रश्नोत्तराभ्यां प्रथितोऽयमर्थः ॥ ७
 इत्युक्तमर्थं निशम्य तेन स चावदूकः शतधा विकल्प्य ।
 अखण्डयत्पाण्डितकुञ्जराणां मध्ये महाविस्मयमादधानः ॥ ८
 अनूद्य सर्वं फणितं तदीयं सहस्रधा तीर्थकरश्चखण्ड ।
 तयाः सुराचार्यफणीन्द्रवाचोर्दिनाष्टकं वाक्कलहो जजृम्भे ॥ ९
 एवं वदन्तौ यतिराद्द्विजेन्द्रौ विलोक्य पार्श्वस्थितपद्मपादः ।
 आचार्यमाहेति महीसुरोऽयं व्यासो हि वेदान्तरहस्यवेत्ता ॥ १०
 त्वं शङ्करः शङ्कर एव साक्षात् व्यासस्तु नारायण एव नूनम् ।
 तयोर्विवादे सततं प्रसक्ते किं किङ्करोऽहं करवाणि सद्यः ॥ ११
 इतीदमाकर्ण्य वचो विचित्रं स भाष्यकृत्सूत्रकृतं दिदृक्षुः ।
 कृताञ्जलिस्तं प्रयतः प्रणम्य बभाण वाणीं नवपद्यरूयाम् ॥ १२
 भवांस्तडिच्चारुजटाकिरीटपवर्षुकाम्भोधरकान्तिकान्तः ।
 शुभ्रोपवीती धृतकृष्णचर्मा कृष्णो हि साक्षात्कलिदोषहन्ता ॥ १३
 भावत्कसूत्रप्रतिपाद्यतादृक्परापरार्थप्रतिपादकं सत् ।
 अद्वैतभाष्यं तव संमतं चेत्सोद्वा ममाऽगः पुरतो भवाऽऽशु ॥ १४
 एवं वदन्नयमथैक्षत कृष्णमाराच्चामीकरव्रततिचारुजटाकलापम् ।
 विचुल्लतावलयवेष्टितवारिदाभं चिन्मुद्रया प्रकटयन्तमर्भाष्टमर्थम् ॥ १५
 गाढोपगूढमनुरागजुषा रजन्या गर्हापदं विदधतं शरदिन्दुबिम्बम् ।
 तापिच्छरीतितनुकान्तिझरीपरीतं कान्तेन्दुकान्तघटितं करकं दधानम् ॥

सप्ताधिकाच्छदरविंशतिमौक्तिकाढ्यां

सत्यस्य मूर्तिमिव बिभ्रतमक्षमालाम् ।

तत्तादृशस्वपतिवंशविवर्धनात्मा-

क्तारावलीमुपगतामिव चानुनेतुम् ॥

- शार्दूलचर्मोद्ग्रहणेन भूतेरुद्धूलेनापि जटाच्छटाभिः ।
रुद्राक्षमालावलेनेन शम्भोरर्धासनाध्यासनसख्यपात्रम् ॥ १८
- अद्वैतविद्यासृणितीक्ष्णधारावशीकृताहंकृतिकुञ्जरेन्द्रम् ।
स्वशास्त्रशङ्कूज्ज्वलसूत्रदामनियन्त्रिताकृत्रिमगोसहस्रम् ॥ १९
- तत्तादृगत्युज्ज्वलकीर्तिशालिशिष्यालिसंशोभितपार्श्वभागम् ।
कटाक्षबीक्षामृतवर्षधारानिवारिताशेषजनानुतापम् ॥ २०
- दिलोक्य वाचंयमसार्वभौमं स शङ्करोऽशङ्कितदर्शनं तम् ।
गुरुं गुरुणामपि हृष्टचेताः प्रत्युद्ययौ शिष्यगणैः समेतः ॥ २१
- अत्यादराच्छात्रगणैः सहासौ प्रत्युद्गतस्तच्चरणौ प्रणम्य ।
यत्यग्रगामी विनयी प्रहृष्यन्नित्यब्रवीत्सत्यवतीसुतं सः ॥ २२
- द्वैपायन स्वागतमस्तु तुभ्यं दृष्ट्वा भवन्तं चरिता मयाऽर्थाः ।
युक्तं तदेतच्चयि सर्वकालं परोपकारव्रतदीक्षितत्वात् ॥ २३
- मुने पुराणानि दशाष्ट साक्षाच्छ्रुत्यर्थगर्भाणि सुदुष्कराणि ।
कृतानि पद्यद्वयमत्र कर्तुं को नाम शक्नोति सुसंगतार्थम् ॥ २४
- वेदार्णवं व्यतियुतं व्यदधाश्चतुर्धा
शाखाप्रभेदनवशादपि तान् विभक्तान् ।
मन्दाः कलौ क्षितिसुरा जनितार एते
वेदान् ग्रहीतुमलसा इति चिन्तयित्वा ॥ २५
- एष्यद्विजानासि भवन्तमर्थं गतं च सर्वं न न वेत्सि यत्तत् ।
नो चेत्कथं भूतभवद्भविष्यत्कथाप्रबन्धान् रचयेरजानन ॥ २६
- आभासयन्न्तरमङ्गमान्ध्यं स्थूलं च सूक्ष्मं बहिरन्तरं च ।
अपानुदन् भारतशीतरश्मिरभूदपूर्वो भगवत्पयोधेः ॥ २७
- वेदाः षडङ्गं निखिलं च शास्त्रं महान् महाभारतवारिराशिः ।
त्वत्तः पुराणानि च संबभूवुः सर्वं त्वदीयं खलु वाङ्मयाख्यम् ॥ २८

द्वीपे क्वचित् समुदयन्नृतमेव धाम शाखासहस्रसचिवः शुकसेव्यमानः ।
उल्लासयत्यहह यस्ति लको मुनीनामुच्चैः फलानि सुदृशां निजपादभाजाम् ॥

धत्से सदाऽऽर्तिशमनाय हृदा गिरीशं गोपायसेऽधिवदनं च चिरन्तनीर्गाः ।
दूरीकरोषि नरकं च दयार्द्रदृष्ट्या कस्ते गुणान् गदितुमद्भुतकृष्ण शक्तः ॥

यमामनन्ति श्रुतयः पदार्थं न सन्न चासन्न बहिर्न चान्तः ।

स सच्चिदानन्दधनः परात्मा नारायणस्त्वं पुरुषः पुराणः ॥ ३१

इति स्तुतस्तेन यथाविधानमासेदिवान् विष्टरमात्मनिष्ठः ।

द्वैपायनः प्रश्रयनम्रपूर्वकायं यतीशानमिदं ब्रभाषे ॥ ३२

त्वमस्मदादेः पदवीं गतोऽभूरखण्डपाण्डित्यमबोधयं ते ।

शुकर्षिवत् प्रीतिकरोऽसि विद्वन् पुरेव शिष्यैः सह मा भ्रमीस्त्वम् ॥ ३३

कृतं त्वया भाष्यमितीन्दुमौलेः सभाङ्गणे सिद्धमुखान्निशम्य ।

हृदा प्रहृष्टेन दिदृक्षया ते दृग्ध्वनीनः प्रशमिन्नभूवम् ॥ ३४

इत्थं मुनीन्द्रवचनश्रवणोत्थहर्षं रोमाञ्चपूरमिषतो बहिरुत्प्लवन्तम् ।

विभ्रत्तमभ्ररुचिमारुप्रददभ्रशक्तिं श्रीशङ्करः शुकमताणवपूर्णचन्द्रः ॥ ३५

सुमन्तुपैलप्रथमा मुनीन्द्रा महानुभावा ननु यस्य शिष्याः ।

तृणालुघीयानपि तत्र कोऽहं तथाऽपि कारुण्यमदर्शि दाने ॥ ३६

सोऽहं समस्तार्थविवेचकस्य कृत्वा भवत्सूत्रसहस्ररश्मेः ।

भाष्यप्रदीपेन महर्षिमान्य नीराजनं धृष्टतया न लज्जे ॥ ३७

अकारि यत्साहसमात्मबुद्ध्या भवत्प्रशिष्यव्यपदेशभाजा ।

विचार्य तत्सूक्तिदुरुक्तिजालमहः समीकर्तुमिदं कृपालुः ॥ ३८

इत्थं निगद्योपरतस्य हस्ताद्धस्तद्वयेनाऽऽदरतः स भाष्यम् ।

आदाय सर्वत्र निरैक्षतासौ प्रसादगांभीर्यगुणाभिरामम् ॥ ३९

सूत्रानुकारिमृदुवाक्यनिवेदितार्थं स्वीयैः पदैः सह निराकृतपूर्वपक्षम् ।

सिद्धान्तयुक्तिविनिवेशिततत्स्वरूपं दृष्ट्वाऽभिनन्द्य परितोषवशादवोचत् ॥

- न साहसं तात भवानकार्षीद्यत्सूत्रभाष्यं गुरुणा विनीतः ।
विचार्यतां सूत्रदुरुक्तमत्रेत्येतन्महत्साहसमित्यवैमि ॥ ४१
- मीमांसकानामपि मुख्यभूतो वेत्थाखिलव्याकरणानि विद्वन् ।
विनिःसरेत्ते वदनाद्यतीन्दो गोविन्दशिष्यस्य कथं दुरुक्तम् ॥ ४२
- न प्राकृतस्त्वं सकलार्थदर्शी महानुभावः पुरुषोऽसि कश्चित् ।
यो ब्रह्मचर्याद्विषयान्निवार्य पर्यत्रजः सूर्य इवान्धकारान् ॥ ४३
- बह्वर्थगर्भाणि लघूनि यानि निगूढभावानि च मत्कृतानि ।
त्वामेवमित्थं विरहय्य नास्ति यस्तानि सम्यग्विवरीतुमीष्टे ॥ ४४
- निसर्गदुर्ज्ञानतमानि को वा सूत्राण्यलं वेदितुमर्थतः सन् ।
क्लेशस्तु तावान् विवरातुरेषां यावान् प्रणेतुर्विबुधा वदन्ति ॥ ४५

भावं मदीयमवबुध्य यथावदेवं

भाष्यं प्रणेतुमनलं भगवानपीशः ।

सांख्यादिनाऽन्यथयितं श्रुतिमूर्धवर्त्मो-

द्धर्तुं कथं परशिवांशमृते प्रभुः स्यात् ॥ ४६

रोषानुषङ्गकलयाऽपि सुदूरमुक्ता

धत्सेऽधिमानसमहो सकलाः कलाश्च ।

सर्वात्मना गिरिजयोपहितस्वरूपः

शक्यो न वर्णयितुमद्भुतशङ्करस्त्वम् ॥ ४७

व्याख्याप्यसंख्यैः कविभिः पुरैतद्व्याख्यास्यते कैश्चिदितः परं च ।

भवानिवास्मद्धृदयं किमेते सर्वज्ञ विज्ञातुमलं निगूढम् ॥ ४८

व्याख्याहि भूयो निगमान्तविद्यां विभेदवादान् विदुषो विजित्य ।

ग्रन्थान् भुवि ख्यापय सानुबन्धानहं गमिष्यामि यथाभिलाषम् ॥ ४९

इत्युक्तवन्तं तमसाववोचत् कृतानि भाष्याण्यपि पाठितानि ।

ध्वस्तानि सम्यक्कुमतानि धैर्यादितः परं किं करणीयमस्ति ॥ ५०

मुहूर्तमात्रं मणिकर्णिकायां विधेहि सद्वत्सल सन्निधानम् ।

चिराद्यतेऽहं परमायुषोऽन्ते त्यजामि यावद्वपुरद्य हेयम् ॥ ५१

इतीदमाकर्ण्य वचो विचिन्त्य स शङ्करं प्राह कुरुष्व मैवम् ।
अनिर्जिताः सन्ति वसुन्धरायां त्वया बुधाः केचिदुदारविद्याः ॥ ५२

जयाय तेषां कति हायनानि वस्तव्यमेव स्थिरधीस्त्वयाऽपि ।
नो चेन्मुमुक्षा भुवि दुर्लभा स्यात् स्थितिर्यथा मातृधुतस्य बाल्ये ॥ ५३

प्रसन्नगम्भीरभवत्प्रणीतप्रबन्धसन्दर्भभवः प्रहर्षः ।
प्रात्साहत्यात्मविदामृषीणां वरेण्य विश्राणयितुं वरं ते ॥ ५४

अष्टौ वयांसि विधिना तव वत्स दत्ता-
न्यन्यानि चाष्ट भवता सुधियाऽऽर्जितानि ।
भूयोऽपि षोडश भवन्तु भवाज्ञया ते
भूयाच्च भाष्यमिदमारविचन्द्रतारम् ॥ ५५

त्वमायुषाऽनेन विरोधिवादिगर्वाङ्कुरोन्मूलनजागरूकैः ।
वाक्यैः कुरुष्वोज्झितभेदबुद्धीनद्वैतविद्यापरिपन्थिनोऽन्यान् ॥ ५६

इतीरयन्तं प्रति वाचमूचे स शङ्करः पावितसर्वलोकः ।
त्वत्सूत्रसम्बन्धवशान्मदीयं भाष्यं प्रचारं भुवि यातु विद्वन् ॥ ५७

इतीरयित्वा चरणौ ववन्दे यतिर्मुनेः सर्वविदो महात्मा ।
प्रदाय संभाव्य वरं मुनीशो द्वैपायनः सोऽन्तरधाद्यतात्मा ॥ ५८

इत्थं निगद्य ऋषिवृष्णि तिरोहितेऽस्मिन्नन्तर्विवेकनिधिरप्यथ विव्यथे सः ।
हृत्तापहारिनिरुपाधिकृपारसानां तत्तादृशां कथमहो विरहो विषह्यः ॥

तत्पादपद्मे निजचित्तपद्मे पश्यन् कथंचिद्विरहं विषह्य ।
यतिक्षितीशोऽपि गुरोर्नियोगान्मनो दधे दिग्विजये मनीषी ॥ ६०

भाष्यस्य वार्तिकमथैष कुमारिलेन भट्टेन कारयितुमादरवान् मुनीन्द्रः ।
वन्ध्यायमानदरविन्ध्यमहीधरेण वाचंयमेन चरितां हरितं प्रतस्थे ॥ ६१

ततः स वेदान्तरहस्यवेत्ता भेत्ताऽमतानां तरसा मतानाम् ।
प्रयागमागात्प्रथमं जिगीषुः कुमारिलं साधितकर्मजालम् ॥ ६२

- आमज्जतां किल तनूमसितां सितां च कर्तुं कलिन्दसुतया कलितानुषङ्गाम् ।
अहाय जहुतनयामथ निहुताघां मध्येप्रयागमगमन्मुनिरर्थमार्गम् ॥ ६३
- गङ्गाप्रवाहैरुपरुद्धवेगा कलिन्दकन्या स्तिमितप्रवाहा ।
अपूर्वसख्यागतलज्जयेव यत्राधिकं भाति विचित्रपाथाः ॥ ६४
- अन्तेवसद्भिरमलच्छविसम्पदायमध्येतुमाश्रितजलां कुहचिन्मरालैः ।
चक्रद्वयेन रजनीसहवाससौख्यसंशीलनाय किल संवलितां परत्र ॥ ६५
- यत्राप्लुता दिव्यशरीरभाज आचन्द्रतारं दिवि भोगजातम् ।
संभुञ्जते व्याधिकथानभिज्ञाः प्राहेममर्थं श्रुतिरेव साक्षात् ॥ ६६
- अज्ञातसंभवतिरोधिकथाऽपि वाणी यस्याः मितासिततयैव गृणाति रूपम् ।
भागीरथीं यमुनया परिचर्यमाणामेतां विगाह्य मुदितो मुनिरित्यभाषीत् ॥
- सिद्धापगे पुरविरोधिजटोपरोधक्रुद्धा कुतः शतमदःसदृशान् विधत्से ।
बद्धा न किं नु भवितासि जटाभिरेषामद्धा जडपकृतयो न विदन्ति भावि ॥
- सन्मार्गवर्तनपराऽपि सुरापगे त्वमस्थीनि नित्यमशुचीनि किमाददासि ।
आ ज्ञातमम्ब हृदयं तव सज्जनानां प्रायः प्रसाधनकृते कृतमज्जनानाम् ॥
- स्वापानुषङ्गजडताभरिताञ्जनौघान् स्वापानुषङ्गजडताविधुरान्विधत्से ।
दूरीभवद्विषयरोगहृदोऽपि तूर्णं धूर्तावतंसंयसि देवि क एष मार्गः ॥ ७०
- इति स्तुवंस्तापसराट् त्रिवेणीं शाळ्या समाच्छाद्य कटीं कृपीटे ।
दोर्दण्डयुग्मोद्धृतवेणुदण्डोऽघमर्षणस्नानमना बभूव ॥ ७१
- सस्तौ प्रयागे सह शिष्यसंघैः स्वयं कृतार्थो जनसंग्रहार्थी ।
अस्मारि माताऽपि च सा पुपोष दधार या दुःखमसोढ भूरि ॥ ७२
- अनुष्ठितिं द्रागवसाय्य वातैः कल्हारशीतैरुपसेव्यमानः ।
तीरे विशश्राम तमालमालिन्यत्नान्तरेऽश्रूयत लोकवार्ता ॥ ७३
- गिरेरवप्लुत्य गतिः सतां यः प्रामाण्यमास्त्रायगिरामवादीत् ।
यस्य प्रसादात्त्रिदिवौकसोऽपि प्रपेदिरे प्राक्तनयज्ञभागान् ॥ ७४

- सोऽयं गुरोरुन्मथनप्रसक्तं महत्तरं दोषमपाकरिणुः ।
अशेषवेदार्थविदास्तिकत्वात्तुषानलं प्राविशदेष धीरः ॥ ७५
- अयं ह्यर्थात्ताखिलवेदमन्त्रः कूलं कषालोडितमर्वतन्त्रः ।
नितान्तदूरीकृतदुष्टतन्त्रस्त्रैलोक्यविभ्रामितकीर्तियन्त्रः ॥ ७६
- श्रुत्वेति तां सत्वरमेष गच्छन् व्यालोकयत्तं तुषराशिसंस्थम् ।
प्रभाकराद्यैः प्रथितप्रभावैरुपस्थितं साश्रुमुखैर्विनेयैः ॥ ७७
- धूमायमानेन तुषानलेन संदह्यमानेऽपि वपुष्यशेषे ।
सन्दृश्यमानेन मुखेन बाष्पपरीतपद्मश्रियमादधानम् ॥ ७८
- दूरे विधूनाघमपाङ्गमङ्गया तं देशिकं दृष्टिपथावतीर्णम् ।
ददर्श भट्टो ज्वलदग्निकल्पो जुगोप यो वेदपथं जितारिः ॥ ७९
- अदृष्टपूर्वं श्रुतपूर्ववृत्तं दृष्ट्वाऽतिमोदं स जगाम भट्टः ।
अचीकरच्छिष्यगणैः सपर्यामुपाददे तामपि देशिकेन्द्रः ॥ ८०
- उपात्तभिक्षः परितुष्टचित्तः प्रदर्शयामास स भाष्यमस्मै ।
सर्वो निबन्धो ह्यमलोऽपि लोके शिष्टेक्षितः संचरणं प्रयाति ॥ ८१
- दृष्ट्वा भाष्यं हृष्टचेताः कुमारः प्रोचे वाचं शङ्करं देशिकेन्द्रम् ।
लोके त्वल्पो मत्सरग्रामशाली सर्वज्ञानो नाल्पभावस्य पात्रम् ॥ ८२
- अष्टौ सहस्राणि विभान्ति विद्वन् सद्वार्तिकानां प्रथमेऽत्र भाष्ये ।
अहं यदि स्यामगृहीतदीक्षो ध्रुवं विधास्ये सुनिबन्धमस्य ॥ ८३
- भवाद्दशां दर्शनमेव लोके विशेषतोऽस्मिन् सपये दुरापम् ।
पुराऽऽर्जितैः पुण्यचयैः कथंचित्त्वमग्र मे दृष्टिपथं गतोऽभूः ॥ ८४
- असारसंसारपयोन्धिमध्ये निमज्जतां सद्भिरुदारवृत्तैः ।
भवाद्दशैः संगतिरेव साध्या नान्यस्तदुत्तारविधावुपायः ॥ ८५
- चिरं दिदृक्षे भगवन्तमित्थं त्वमग्र मे दृष्टिपथं गतोऽभूः ।
नह्यत्र संसारपथे नराणां स्वेच्छाविधेयोऽभिपतेन योगः ॥ ८६

- युनक्ति कालः कचिदिष्टवस्तुना कचित्त्वरिष्टेन च नीचवस्तुना ।
तथैव संयोज्य वियोजयत्यसौ सुखासुखे कालकृते प्रवेद्यतः ॥ ८७
- कृतो निबन्धो निरणायि पन्था निरासि नैयायिकयुक्तिजालम् ।
तथाऽन्वभूवं विषयोत्थजातं न कालमेनं परिहर्तुमीशे ॥ ८८
- निरास्थमीशं श्रुतिलोकसिद्धं श्रुतेः स्वतोमात्वमुदाहरिष्यन् ।
न निह्रुवे येन विना प्रपञ्चः सौख्याय कल्पेत न जातु विद्वन् ॥ ८९
- तथागताक्रान्तमभूदशेषं स वैदिकोऽध्वा विरलीबभूव ।
परीक्ष्य तेषां विजयाय मार्गं प्रावर्तिषि त्रातुमनाः पुराणम् ॥ ९०
- सशिष्यसङ्घाः प्रविशन्ति राज्ञां गेहं तदादि स्ववशे विधातुम् ।
राजा मदीयोऽजिरमस्मदीयं तदाद्रियध्वं न तु वेदमार्गम् ॥ ९१
- वेदोऽप्रमाणं बहुमानबाधात् परस्परव्याहतवाचकत्वात् ।
एवं वदन्तो विचरन्ति लोके न काचिदेषां प्रतिपत्तिरासीत् ॥ ९२
- अवादिषं वेदविघातदक्षैस्तन्नाशकं जेतुमबुध्यमानः ।
तदीयसिद्धान्तरहस्यवार्धीन्निषेध्यबोधाद्धि निषेध्यबाधः ॥ ९३
- तदा तदीयं शरणं प्रपन्नः सिद्धान्तमश्रौषमनुद्धतात्मा ।
अदूदुषद्वैदिकमेव मार्गं तथागतो जातु कुशायबुद्धिः ॥ ९४
- तदाऽपतन्मे सहसाऽश्रुबिन्दुस्तच्चाविदुः पार्श्वनिवासिनोऽन्ये ।
तदाप्रभृत्येव विवेश शङ्का मय्याप्तभावं परिहृत्य तेषाम् ॥ ९५
- विपक्षपाठी बलवान् द्विजातिः प्रत्यादददर्शनमस्मदीयम् ।
उच्चाटनीयः कथमप्युपायैर्नैतादृशः स्थापयितुं हि योग्यः ॥ ९६
- संमन्त्र्य चेत्यं कृतनिश्चयास्ते ये चापरेऽहिंसनवादशीलाः ।
न्यपातयन्नुच्चतरात् प्रमत्तं मामग्रसौधाद्विनिपातभीरुम् ॥ ९७
- पतन् पतन् सौधतलान्यरोहं यदि प्रमाणं श्रुतयो भवन्ति ।
जीवेयमस्मिन् पतितोऽसमस्थले मज्जीवने तच्छ्रुतिमानता गतिः ॥ ९८

यदीह सन्देहपदप्रयोगाद्व्याजेन शास्त्रश्रवणाच्च हेतोः ।

ममोच्चदेशात्पततो व्यनक्षीत्तदेकचक्षुर्विधिकल्पना सा ॥ ९९

एकाक्षरस्यापि गुरुः प्रदाता शास्त्रोपदेष्टा किमु भाषणीयम् ।

अहं हि सर्वज्ञगुरोरधीत्य प्रत्यादिशे तेन गुरोर्महागः ॥ १००

तदेवमित्थं सुगतादधीत्य प्राधातयं तत्कुलमेव पूर्वम् ।

जैमिन्युपज्ञेऽभिनिविष्टचेताः शास्त्रे निरास्थं परमेश्वरं च ॥ १०१

दोषद्वयस्यास्य चिकीर्षुरर्हन् यथोदितां निष्कृतिमाश्रयाशम् ।

प्राविक्षमेषा पुनरुक्तभूता जाता भवत्पादनिराक्षणेन ॥ १०२

भाष्यं प्रणीतं भवतेति योगिन्नाकर्ण्य तत्रापि विधाय वृत्तिम् ।

यशोऽधिगच्छेयमिति स्म वाञ्छा स्थिता पुरा सम्प्रति किं तदुक्त्या ॥

जाने भवन्तमहमार्यजनार्थजातमद्वैतरक्षणकृते विहितावतारम् ।

प्रागेव चेन्नयनवर्त्म कृतार्थयेथाः पापक्षयाय न तदेदृशमाचरिष्यम् ॥

प्रायोऽधुना तदुभयप्रभवाघशान्त्यै

प्राविक्षमार्य तुषपावक्रमात्तदीक्षः ।

भाग्यं न मेऽजनि हि शाबरभाष्यवच्च-

द्भाष्येऽपि किञ्चन विलिख्य यशोऽधिगन्तुम् ॥ १०५

इत्यूचिवांसमथ भट्टकुमारिलं तमीषद्विकस्वरमुखाम्बुजमाह मौनी ।

श्रुत्यर्थकर्मविमुखान् सुगतान्निहन्तुं जातं गुहं भुवि भवन्तमहन्तु जाने ॥

संभावनाऽपि भवतो न हि पातकस्य सत्यं व्रतं चरसि सज्जनशिक्षणाय ।

उज्जीवयामि करकाम्बुकणोक्षणेन भाष्येऽपि मे रचय वार्तिकमङ्ग भव्यम् ॥

इत्यूचिवांसं विबुधावतंसं स धर्मविद्वद्भ्यविदां वरेण्यम् ।

वित्राधनः शान्तिधनाग्रगण्यं सप्रश्रयं वाचमुवाच भूयः ॥ १०८

नार्हामि शुद्धमपि लोकविरुद्धकृत्यं कर्तुं मयीड्य महितोक्तिरियं तवार्हा ।

आजानतोऽतिकुटिलेऽपि जने महान्तस्त्वारोपयन्ति हि गुणं धनुषीव शूराः ॥

संजीवनाय चिरकालमृतस्य च त्वं शक्तोऽसि शङ्कर दयोर्मिलदृष्टिपातैः ।

आरब्धमेतदधुना व्रतमागमोक्तं मुञ्चन् सतां न भविताऽस्मि बुधाविनिन्द्यः ॥

जाने तवाहं भगवन् प्रभावं संहृत्य भूतानि पुनर्यथावत् ।
 स्रष्टुं समर्थोऽसि तथाविधो मामुज्जीवयेश्वेदिह किं विचित्रम् ॥ १११
 नाभ्युत्तहे किन्तु यतिक्षितीन्द्र सङ्कल्पितं हातुमिदं व्रताग्र्यम् ।
 तत्तारकं देशिकवर्य मह्यमादिश्य तद्ब्रह्म कृतार्थयेथाः ॥ ११२
 अयं च पन्था यदि ते प्रकाश्यः सुधीश्वरो मण्डनमिश्रशर्मा ।
 दिगन्तविश्रान्तयशा विजेयो यस्मिञ्जिते सर्वमिदं जितं स्यात् ॥ ११३
 सदा वदन् योगपदं च साम्प्रतं स विश्वरूपः प्रथितो महीतले ।
 महागृही वैदिककर्मतत्परः प्रवृत्तिशास्त्रे निरतः सुकर्मठः ॥ ११४
 निवृत्तिशास्त्रे नकृतादरः स्वयं केनाप्युपायेन वशं स नीयताम् ।
 वशं गते तत्र भवेन्मनोरथस्तदन्तिकं गच्छतु मा चिरं भवान् ॥ ११५
 उंवेक इत्यभिहितस्य हि तस्य लोकैरुवेति बान्धवजनैरभिधीयमाना ।
 हेतोः कुतश्चिदिह वाक्सुरुषाऽभिगता दुर्वाससाऽजनि वधूद्रयभारतीति ॥
 सर्वासु शास्त्रसरणीषु स विश्वरूपो मत्तोऽधिकः प्रियतमश्च मदाश्रवेषु ।
 तत्प्रेयसीं शमधनेन्द्र विधाय साक्ष्ये वादे विजित्य तमिमं वशगं विधेहि ॥
 तेनैव तावककृतिष्वपि वार्तिकानि कर्मन्दिवर्यतम कारय मा विलम्बम् ।
 त्वं विश्वनाथ इव मे समये समागास्तत्तारकं समुपदिश्य कृतार्थयेथः ॥
 निर्व्याजकारुण्य मुहूर्तमात्रमत्र त्वया भाव्यमहं तु यावत् ।
 योगीन्द्रहृत्पङ्कजभाग्यमेतत् त्यजाम्यसून् रूपमवेक्षमाणः ॥ ११९
 इत्युचिवांसमिममिद्धमुखप्रकाशं ब्रह्मोपदिश्य बहिरन्तरपास्तमोहम् ।
 तन्वन्दयानिधिरसौ तरसाऽभ्रमार्गाच्छ्रीमण्डनस्य निलयं स इयेष गन्तुम् ॥
 अथ गिरमुपसंहृत्यादराद्ब्रह्मपादः शमधनपतिनासौ बोधिताद्वैततत्त्वः ।
 प्रशमितममतः संस्तुत्प्रसादेन सद्यो विदलदखिलबन्धो वैष्णवं धाम पेदे ॥

इति श्रीमाधवीये तद्व्याससंदर्शचित्रगः ।

संक्षेपशङ्करजये सर्गोऽसौ सप्तमोऽभवत् ॥ ७ ॥

आदितः श्लोकाः ७८४.

अथाष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥

श्रीमदाचार्यमण्डनमिश्रसंवादः ॥

- अथ प्रतस्थे भगवान् प्रयागात्तं मण्डनं पण्डितमाशु जेतुम् ।
गच्छन् खसृत्या पुरमालुलोके माहिष्मतीं मण्डनपण्डितां सः ॥ १
- अवातरद्रत्नविचित्रवप्रां विलोक्य तां विस्मितमानसोऽसौ ।
पुराणवत्पुष्करवर्तनीतः पुरोपकण्ठस्थवने मनाज्ञे ॥ २
- प्रफुल्लराजीववने विहारी तरङ्गरिङ्गतकणशीकरार्द्रः ।
रेवामरुत्कम्पितसालमालः श्रमापहृद् भाष्यकृतं सिषेवे ॥ ३
- तस्मिन् स विश्रम्य कृताह्निकः सन् खस्यस्तिकारोहणशालिनीने ।
गच्छन्नसौ मण्डनपण्डितौको दासीस्तदीयाः स ददर्श मार्गे ॥ ४
- कुत्रालयो मण्डनपण्डितस्येत्येताः स पप्रच्छ जलाय गन्त्रीः ।
ताश्चापि दृष्ट्वाऽद्भुतशङ्करं तं सन्तोषवत्यो ददुरुत्तरं स्म ॥ ५
- स्वतःप्रमाणं परतः प्रमाणं कीराङ्गना यत्र गिरं गिरन्ति ।
द्वारस्थनीडान्तरसंनिरुद्धा जानीहि तन्मण्डनपण्डितौकः ॥ ६
- फलपदं कर्म फलपदोऽजः कीराङ्गना यत्र गिरं गिरन्ति ।
द्वारस्थनीडान्तरसंनिरुद्धा जानीहि तन्मण्डनपण्डितौकः ॥ ७
- जगद् ध्रुवं स्याज्जगदध्रुवं स्यात्कीराङ्गना यत्र गिरं गिरन्ति ।
द्वारस्थनीडान्तरसंनिरुद्धा जानीहि तन्मण्डनपण्डितौकः ॥ ८
- पीत्वा तदुक्तीरथ तस्य गेहाद्रत्वा बहिः सन्न कवाटगुप्तम् ।
दुर्वेशमालोच्य स योगशक्त्या व्योमाध्वनाऽवातरदङ्गणान्तः ॥ ९
- तदा स लेखेन्द्रनिकेतनाभं स्फुरन्मरुच्चञ्चलकेतनाभम् ।
समग्रमालोक्य मण्डनस्य निवेशनं भूतलमण्डनस्य ॥ १०
- सौधायसंच्छन्ननभोवकाशं प्रविश्य तत्पाप्य कवेः सकाशम् ।
विद्याविशेषात्तयशःप्रकाशं ददर्श तं पद्मजसन्निकाशम् ॥ ११

तपोमहिम्नैव तपोनिधानं सजैमिनिं सत्यवतीतनूजम् ।
यथाविधि श्राद्धविधौ निमन्त्र्य तत्पादपद्मान्यवनेजयन्तम् ॥ १२

तत्रान्तरिक्षादवतीर्य योगिवर्यः समागम्य यथार्हमेषः ।
द्वैपायनं जैमिनिमप्युभाभ्यां ताभ्यां सहर्षं प्रतिनन्दितोऽभूत् ॥ १३

अथ द्युमार्गादवतीर्णमन्तिके मुन्योः स्थितं ज्ञानशिखोपवीतिनम् ।
संन्यास्यसावित्यवगत्य सोऽभवत्प्रवृत्तिशास्त्रैकरतोऽपि कोपनः ॥ १४

तदाऽतिरुष्टस्य गृहाश्रमेशितुर्यतीश्वरस्यापि कुतूहलंभृतः ।
क्रमात्किलैवं बुधशस्तयोस्तयोः प्रश्नोत्तराण्यासुरथोत्तरोत्तरम् ॥ १५

कुतो मुण्ड्यागलान्मुण्डी पन्थास्ते पृच्छयते मया ।
किमाह पन्थास्त्वन्माता मुण्डेत्याह तथैव हि ॥ १६

पन्थानं त्वमपृच्छस्त्वां पन्थाः प्रत्याह मण्डन ।
त्वन्मातेत्यत्र शब्दोऽयं न मां ब्रूयादपृच्छकम् ॥ १७

अहो पीता किमु सुरा नैव श्वेता यतः स्मर ।
किं त्वं जानासि तद्वर्णमहं वर्णं भवान् रसम् ॥ १८

मत्तो जातः कलञ्जशी विपरीतानि भाषते ।
सत्यं ब्रवीति पितृवच्चत्तो जातः कलञ्जभुक् ॥ १९

कन्थां वहसि दुर्बुद्धे गर्दभेनापि दुर्वहाम् ।
शिखायज्ञोपवीताभ्यां कस्ते भारो भविष्यति ॥ २०

कन्थां वहामि दुर्बुद्धे तव पित्रापि दुर्वहाम् ।
शिखायज्ञोपवीताभ्यां श्रुतेर्भारो भविष्यति ॥ २१

त्यक्त्वा पाणिगृहीतीं स्वामशक्त्या परिरक्षणे ।
शिष्यपुस्तकभारेच्छोर्व्याख्याता ब्रह्मनिष्ठता ॥ २२

गुरुशुश्रूषणालस्यात्समावर्त्य गुरोः कुलात् ।
स्त्रियः शुश्रूषमाणस्य व्याख्याता कर्मनिष्ठता ॥ २३

स्थितोऽसि योषितां गर्भे ताभिरेव विवर्धितः ।
अहो कृतघ्नता मूर्ख कथं ता एव निन्दसि ॥ २४

यासां स्तन्यं त्वया पीतं यासां जातोऽसि योनितः ।
तासु मूर्खतम स्त्रीषु पशुवद्रूपसे कथम् ॥ २५

वीरहत्यामवाप्तोऽसि बह्वीनुद्रास्य यत्नतः ।
आत्महत्यामवाप्तस्त्वमविदित्वा परं पदम् ॥ २६

दौवारिकान्वञ्चयित्वा कथं स्तेनवदागतः ।
भिक्षुभ्योऽन्नमदत्वा त्वं स्तेनवद्भोक्ष्यसे कथम् ॥ २७

कर्मकाले न संभाष्य अहं मूर्खेण सम्पति ।
अहो प्रकटितं ज्ञानं यतिभङ्गेन भाषिणा ॥ २८

यतिभङ्गे प्रवृत्तस्य यतिभङ्गो न दोषभाक् ।
यतिभङ्गे प्रवृत्तस्य पञ्चम्यन्तं समस्यताम् ॥ २९

कं ब्रह्म क च दुर्मेधाः क संन्यासः क वा कलिः ।
स्वादन्नभक्षकामेन वैषोऽयं योगिनां धृतः ॥ ३०

क स्वर्गः क दुराचारः कामिहोत्रं क वा कलिः ।
मन्ये मैथुनकामेन वैषोऽयं कर्मिणां धृतः ॥ ३१

इत्यादिदुर्वाच्यगणं ब्रुवाणे रोषेण साऽहंकृतिविश्वरूपे ।
श्रीशङ्करे वक्तरि तस्य तस्योत्तरं च कौतूहलतश्च चारु ॥ ३२

तं मण्डनं सस्मितजैमिनीक्षितं व्यासोऽब्रवीज्जल्पसि वत्स दुर्वचः ।
आचारणा नेयमनिन्दितात्मनां ज्ञातात्मतत्त्वं यमिनं धुतैषणम् ॥ ३३

अभ्यागतोऽसौ स्वयमेव विष्णुरित्येव मत्वाऽऽशु निमन्त्रय त्वम् ।
इत्याश्रवं ज्ञातविधिं प्रतीतं सुध्यग्रणीः साध्वशिषन्मुनिस्तम् ॥ ३४

अथोपसंस्पृश्य जलं स शान्तः ससंभ्रमं मण्डनपण्डितोऽपि ।
व्यासाज्ञया शास्त्रविदर्चयित्वा न्यमन्त्रयद्भैक्ष्यकृते महर्षिम् ॥ ३५

स चाब्रवीत्सौम्य विवादभिक्षामिच्छन् भवत्संनिधिमागतोऽस्मि ।
साऽन्योन्यशिष्यत्वपणा प्रदेया नास्त्यादरः प्राकृतभक्तभैक्ष्ये ॥ ३६

मम न किञ्चिदपि ध्रुवमीप्सितं श्रुतिशिरःपथविस्मृतिमन्तरा ।
अवहितेन मखेष्ववधीरितः स भवता भवतापहिमद्युतिः ॥ ३७

जगति सम्प्रति तं प्रथयाम्यहं समभिभूय समस्तविवादिनम् ।
त्वमपि संश्रय मे मतमुत्तमं विगद वा वद वाऽस्मि जितस्त्विति ॥ ३८

इति यतिप्रवरस्य निशम्य तद्वचनमर्थवदागतविस्मयः ।
परिभवेन नवेन महायशाः स निजगौ निजगौरवमास्थितः ॥ ३९

अपि सहस्रमुखे फणिनामके न विजितस्त्विति जातु फणत्ययम् ।
न च विहाय मतं श्रुतिसम्मतं मुनिमते निपतेत्परिकल्पिते ॥ ४०

अपि कदाचिदुद्देष्यति कोविदः सरसवादकथाऽपि भविष्यति ।
इति कुतूहलिनो मम सर्वदा जयमहोऽयमहो स्वयमागतः ॥ ४१

भवतु सम्प्रति वादकथाऽऽवयोः फलतु पुष्कलशास्त्रपरिश्रमः ।
उपनता स्वयमेव न गृह्यते नवसुधा वसुधावसथेन किम् ॥ ४२

अयमहं यमहन्तुरपि स्वयं शमयिता मयि तावकसद्भिराम् ।
सुकलहं कलहंसकलाभृतां दिश सुधांशुसुधामलसत्तनो ॥ ४३

अपि तु दुर्हृदयस्मयकाननक्षतिकठोरकुठारधुरन्धरा ।
न पटुता मम ते श्रवणान्तिकं ननु गताऽनुगताखिलदर्शना ॥ ४४

अत्यल्पमेतद्भवतेरितं मुने भैक्ष्यं प्रकुर्वे यदि वाददित्सुता ।
गतोद्यमोऽहं श्रुतवादवार्तया चिरेप्सितेयं वदिता न कश्चन ॥ ४५

वादं करिष्यामि न संदिहेऽत्र जयाजयौ नौ वदिता न कश्चित् ।
न कण्ठशोषैकफलो विवादो मिथो जिगीषू कुरुतस्तु वादम् ॥ ४६

वादे हि वादिप्रतिवादिनौ द्वौ विपक्षपक्षग्रहणं विधत्तः ।
का नौ प्रतिज्ञा वदतोश्च तस्यां किं मानमिष्टं वद कः स्वभावः ॥ ४७

कः पार्ष्णिणकोऽहं गृहमेधिसत्तमस्त्वं भिक्षुराजो वदतामनुत्तमः ।
जयाजयौ नौ सुपणौ विधीयतां ततः परं साधु वदाव सुस्मितौ ॥ ४८

अद्यातिधन्योऽस्मि यदार्यपादो मया सहाभ्यर्थयते विवादम् ।
भविष्यते वादकथाऽपरेद्युर्माध्याह्निकं सम्प्रति कर्म कुर्याम् ॥ ४९

तथेति सूक्ते स्मितशङ्करेण भविष्यते वादकथा श्व एव ।
तत्साक्षिभावं व्रजतं मुनीन्द्रावित्यर्थयद्वादरजैमिनी सः ॥ ५०

विधाय भार्यां विदुषीं सदस्यां विधीयतां वादकथा सुधीन्द्र ।
इत्थं सरस्वत्यवतारताज्ञौ तद्धर्मपत्न्यास्तमभाषिषाताम् ॥ ५१

अथानुमोद्याभिहितं मुनिभ्यां स मण्डनार्यः प्रकृतं चिकीर्षुः ।
आनर्च दैवोपगतान्मुनीन्द्रानग्रीनिव त्रीन्मुनिशेखरांस्तान् ॥ ५२

भुक्तवोपविष्टस्य मुनित्रयस्य श्रमापनोदाय तदीयशिष्यौ ।
अतिष्ठतां पार्श्वगतौ बटू द्वौ सचामरौ बीजनमाचरन्तौ ॥ ५३

अथ क्रियान्ते किल सूपविष्टास्त्रयन्तवेद्यार्थविदस्त्रयोऽपी ।
अमन्त्रयंश्चारु परस्परं ते मुहूर्तमात्रं किमपि प्रहृष्टाः ॥ ५४

तेषां द्विजेन्द्रालयनिर्गतानामदर्शनं जग्मतुरञ्जसा द्वौ ।
रेवातटे रम्यकदम्बजाले देवालयेऽवस्थितवांस्तृतीयः ॥ ५५

इति स यतिवरेण्यो दैवयोगाद्गुरु-

णामितरजनदुरापं दर्शनं प्राप्य हृष्टः ।

तदुदितवचनानि श्रावयन्नात्मशि-

ष्याननयदमृततुल्यान्यात्मवित्तां त्रियामाम् ॥ ५६

प्रातः शोणसरोजबान्धवरुचिप्रद्योतिते व्योमनि

प्रख्यातः स विधाय कर्म नियतं प्रज्ञावतामग्रणीः ।

साकं शिष्यवरैः प्रपद्य सदनं सन्मण्डितं माण्डनं

वादायोपविवेश पण्डितसभामध्ये मुनिर्ध्येयवित् ॥ ५७

ततः समादिश्य सदस्यतायां सधर्मिणीं मण्डनपण्डितोऽपि ।

स शारदां नाम समस्तविद्याविशारदां वादसमुत्सुकोऽभूत् ॥ ५८

पत्या नियुक्ता पतिदेवता सा सदस्यभावे सुदती चकाशे ।

तयोर्विवेक्तुं श्रुततारतम्यं समागता संसदि भारतीव ॥

५९

प्रवृद्धवादोत्सुकतां तदीयां विज्ञाय विज्ञः प्रथमं यतीन्द्रः ।

परावरज्ञः स परावरैक्यपरां प्रतिज्ञामकरोत्स्वकीयाम् ॥

६०

ब्रह्मैकं परमार्थसच्चिदमलं विश्वप्रपञ्चात्मना

शुक्ती रूप्यपरात्मनेव बहलाज्ञानावृतं भासते ।

तज्ज्ञानान्निखिलप्रपञ्चनिलया स्वात्मन्यवस्था परं

निर्वाणं जनिमुक्तमभ्युपगतं मानं श्रुतेर्मस्तकम् ॥ ६१

बाढं जये यदि पराजयभागहं स्यां संन्यासमङ्ग परिहृत्य कषायचैलम् ।

शुक्लं वसीय वसनं द्वयभारतीयं वादे जयाजयफलप्रतिदीपिकाऽस्तु ॥

इत्थं प्रतिज्ञां कृतवत्युदारां श्रीशङ्करे भिक्षुवरे स्वकीयाम् ।

स विश्वरूपो गृहमेधिवर्यश्चक्रे प्रतिज्ञां स्वमतप्रतिष्ठाम् ॥

६३

वेदान्ता न प्रमाणं चितिवपुषि पदे तत्र संगत्ययोगा-

त्पूर्वो भागः प्रमाणं पदचयगमिते कार्यवस्तुन्यशेषे ।

शब्दानां कार्यमात्रं प्रति समधिगता शक्तिरभ्युन्नतानां

कर्मभ्यो मुक्तिरिष्टा तदिह तनुभृतामाऽऽयुषः स्यात्समाप्तेः ॥ ६४

वादे कृतेऽस्मिन्यदि मे जयान्यस्त्वयोदितात्स्याद्विपरीतभावः ।

येयं त्वयाऽभूद्दिता प्रसाक्ष्ये जानाति चेत्सा भविता बधूर्मे ॥ ६५

जेतुः पराजित इहाश्रममादददीतेत्येतौ मिथः कृतपणौ यतिविश्वरूपौ ।

अम्बामुदारधिषणामभिषिच्य साक्ष्ये जल्पं वितेनतुरथो जयदत्तदृष्टौ ॥

आवश्यकं परिसमाप्य दिने दिने तौ वादं समं व्यतनुतां किल सर्ववेदौ ।

एवं विजेतुमनसोरुपविष्टयोस्तां मालां गले न्यधितसोभयभारतीयम् ॥

माला यदा मलिनभावमुपैति कण्ठे यस्यापि तस्य विजयेतरनिश्चयः स्यात् ।

उत्तवा गृहं गतवती गृहकर्मसक्ता भिक्षाशने पिचरितुं गृहिमस्करिभ्याम् ॥

अन्योन्यसञ्जयफले विहितादरौ तौ वादं विवादपरिनिर्णयमातनिष्ठाम् ।

ब्रह्मादयः सुरवरा अपि वाहनस्थाः श्रोतुं तदीयसदने स्थितवन्त ऊर्ध्वम् ॥

ततस्तयोरास महान्विवादः सदस्यविश्राणितसाधुवादः ।

स्वपक्षसार्क्षाकृतसर्ववेदः परस्परस्यापि कृतप्रमोदः ॥

७०

दिने दिने चाधिगतप्रकर्षो भूरीभवत्पण्डितसन्निकर्षः ।

अन्योन्यभङ्गाहिततीव्रतर्षस्तथाऽपि दूरीकृतजन्यमर्षः ॥

७१

दिने दिने वासरमध्यमे सा व्रते पतिं भोजनकाञ्चमेव ।

समेत्य भिक्षुं समयं च भैक्ष्ये दिनान्यभूवन्निति पञ्चषाणि ॥

७२

अन्योन्यमुत्तरमत्वण्डयतां प्रागल्भ्यं

वद्धासनौ स्मितविकासिमुखारविन्दौ ।

न स्वेदकम्पगगनेक्षणशालिनौ वा

न क्रोधवावलुलमवादि निरुत्तराभ्याम् ॥

७३

ततो यतिक्षमाभृदवेक्ष्य दाक्ष्यं क्षोदक्षमं तस्य विचक्षणस्य ।

चिक्षेप तं क्षोभितसर्वपक्षं विद्वत्समक्षाप्रतिभातकक्ष्यम् ॥

७४

ततः स्वसिद्धान्तसमर्थनाय प्रागल्भ्यहीनोऽपि स सभ्यमुख्यः ।

जगाद वेदान्तवचःप्रसिद्धमद्वैतसिद्धान्तमपाकरिणुः ॥

७५

भो भो यतिक्षमाधिपने भवद्भिर्जीवेशयोर्वास्तवमैकरूप्यम् ।

विशुद्धमङ्गीक्रियते हि तत्र प्रमाणमेवं न वयं प्रतीमः ॥

७६

स प्रत्यवादीदिदमेव मानं यच्छ्वेतकेतुप्रमुखान्विनेयान् ।

उदालकाद्या गुरवो महान्तः संग्राहयन्त्यात्मतया परेशम् ॥

७७

वेदावसानेषु हि तत्त्वमादिब्रचांसि जज्ञान्यघ्नमर्पणानि ।

हुंफण्मुखानां व वचांसि योगिन्नैषां विवक्षाऽस्ति कुहस्विदर्थे ॥

७८

अर्थप्रतीतौ किल हुंफडादेर्जपोपयोगित्वमभाणि विज्ञैः ।

अर्थप्रतीतौ स्फुटमत्र सत्यां कथं भवेत्प्राज्ञ जयार्थतैव ॥

७९

आपाततस्तत्त्वमसीति वाक्याद्यतीश जीवेश्वरयोरभेदः ।

प्रतीयतेऽथाऽपि मखादिकर्तृप्रशंसया स्याद्विधिशेष एव ॥

८०

क्रत्वङ्गयूपादिकर्म्यमादिदेवात्मना वाक्यगणः प्रशंसन् ।

शेषः क्रियाकाण्डगतो यदि स्यात्काण्डान्तरस्थोऽपि भवेत्कथं सः ॥ ८१

- तर्ह्यस्तु जीवे परमात्मदृष्टिविधायकः कर्मसमृद्धयेऽर्हन् ।
अब्रह्मणि ब्रह्मधियं विधत्ते यथा मनोऽन्नार्कनभस्वदादौ ॥ ८२
- संश्रूयतेऽन्यत्र यथा लिङादिर्विधायको ब्रह्मविभावनाय ।
तथा विधेरश्रवणान्मनीषिन् संजाघटीत्यत्र कथं विधानम् ॥ ८३
- यद्वत्प्रतिष्ठाफलदर्शनेन विधिर्यतीनां वर रात्रिसत्रे ।
प्रकल्प्यते तद्वदिहापि मुक्तिफलश्रुतेः कल्पयितुं स युक्तः ॥ ८४
- तर्हि क्रियाजन्यतया विमुक्तिः स्वर्गादिवृद्धन्त विनश्वरा स्यात् ।
उपासना कर्तुमर्कतुमन्यथा वा कर्तुमर्हा मनसः क्रियैव ॥ ८५
- मा भूदिदं तत्त्वमसीति वाक्यमुपासनापर्यवसायि कामम् ।
किन्त्वस्य जीवस्य परेण साम्यप्रत्यायकं सत्तम बोधनीतु ॥ ८६
- किं चेतनत्वेन विवक्ति साम्यं सार्वज्ञ्यसार्वात्म्यमुखैर्गुणैर्वा ।
आद्ये प्रसिद्धं न खलूपदेश्यमन्ते स्वसिद्धान्तविरुद्धता स्यात् ॥ ८७
- नित्यत्वमात्रेण मुने परात्मगुणोपमानैः सुखबोधपूर्वैः ।
गुणैरविद्यावृत्तितोऽपतीतैः साम्यं ब्रवीत्वस्य ततो न दोषः ॥ ८८
- यद्येवमेतस्य परत्वमेव प्रत्याययत्वत्र दुराग्रहः कः ।
त्वयैव तस्य प्रतिभासशङ्का विद्वन्निविद्यावरणान्निरस्ता ॥ ८९
- भोश्चेतनत्वेन शरीरिसाम्यमावेद्यतापस्य जगत्प्रसूतेः ।
चिदुत्थितत्वेन परोदितस्याप्यणुप्रधानप्रभृतेर्निरासः ॥ ९०
- इन्तैवमस्तीति तदा प्रयोगः स्यात्त्वन्मते तत्त्वमसीति न स्यात् ।
तदैक्षतेत्यत्र जडत्वशङ्काव्यावर्तनाच्चात्र पुनर्न चोद्यम् ॥ ९१
- न त्वेवमप्यैक्यपरत्वमस्य प्रत्यक्षपूर्वप्रमितिप्रकोपात् ।
न युज्यते तज्जपमात्रयोगिस्वाध्यायविध्याश्रितमभ्युपेयम् ॥ ९२
- अक्षेण चेद्भेदमितिस्तदा स्यादभेदवादिश्रुतिवाक्यबाधः ।
असन्निकर्षान्न भवेद्धि भेदप्रमैव तेनास्य कुतो विरोधः ॥ ९३

- भिन्नोऽहमीशादिति भासते हि भेदस्य जीवात्मविशेषणत्वम् ।
 तत्संनिकर्षोऽस्त्वथ सम्प्रयोगाभावेऽपि भेदेन्द्रिययोर्मनीषिन् ॥ ९४
- अतिप्रसक्तेर्न तु केवलस्य विशेषणत्वस्य तदभ्युपेयम् ।
 भेदाश्रये हीन्द्रियसन्निकृष्टे न सन्निकृष्टत्वमिहात्मनोऽस्ति ॥ ९५
- भेदाश्रयात्मेन्द्रियसंनिकर्षो नेत्युक्तमेतच्चतुरं न यस्मात् ।
 चित्तात्मनोर्द्रव्यतया द्वयोरप्यस्त्येव संयोगसमाश्रयत्वम् ॥ ९६
- आत्मा विभुः स्यादथवाऽणुमात्रः संयोगिता नोभयथाऽपि युक्ता ।
 दृष्टा हि सा सावयवस्य लांके संयोगिता सावयवेन योगिन् ॥ ९७
- मनोऽक्षमित्यभ्युपगम्य भेदासङ्गित्वमुक्तं परमार्थतस्तु ।
 साहाय्यकृल्लां चनपूर्वकस्य दीपादिवन्नेन्द्रियमेव चित्तम् ॥ ९८
- भेदप्रमा नेन्द्रियजाऽस्तु तर्हि साक्षिस्वरूपैव तथाऽपि योगिन् ।
 तथा विरोधात्परमात्मर्जावाभेदं कथं बोधयितुं प्रमाणम् ॥ ९९
- प्रत्यक्षमात्मेश्वरयोरविद्यामायायुजोर्द्योतयति प्रभेदम् ।
 श्रुतिस्तयोः केवल्योरभेदं भिन्नाश्रयत्वान्न तयोर्विरोधः ॥ १००
- स्याद्वा विरोधस्तदपि प्रवृत्तं प्रत्यक्षमग्रेऽबलमेव बाध्यम् ।
 प्राबल्यवत्या चरमप्रवृत्त्या श्रुत्या ह्यपच्छेदनयोक्तरीत्या* ॥ १०१

*पाष्ठं पारमर्षं सूत्रम्—“पौर्वापर्यै पूर्वदौबल्यं प्रकृतिवत्” इति ।
 ज्योतिष्टोमे बहिष्पवमानार्थं हविर्धानान्निर्गच्छतामृत्विग्यजमानानां—
 “अध्वं प्रस्तोताऽन्वारभते, प्रस्तोतारमुद्राता, उद्रातारं प्रतिहर्ता”
 इत्यादिनाऽन्वारंभणं विहितम् । तद्विच्छेदनिमित्तं प्रायश्चित्तं ध्रूयते—
 “यद्युद्राताऽपच्छिद्येताऽदक्षिणं तं यज्ञमिष्ट्वा तेन पुनर्यजेत तत्र तद्
 दद्यात् यत्पूर्वस्मिन् दास्यन् स्यात्. यदि प्रतिहर्ताऽपच्छिद्येत सर्ववेदसं
 दद्यात्” इति । तत्रोद्रातृप्रतिहर्त्रोः क्रमेण विच्छेदे विरुद्धप्रायश्चित्तयोः
 समुच्चयासंभवात् किं पूर्वं कार्यम्, उतापरमिति विषये, अनुपजातविरो-
 धितया पूर्वमिति प्राप्ते—राद्धान्तः, पौर्वापर्ये सति निमित्तयोः पूर्वस्य
 नैमित्तिकस्य दौर्बल्यम्, उत्तरस्य पूर्वनिरपेक्षस्य तद्बाधकतयोतत्वात्,
 पूर्वोदयकाल उत्तरस्याप्राप्तत्वेन पूर्वेण बाध्यत्वायोगात् । तदुक्तम्—

पूर्वं परमजातत्वादबाधित्वैव जायते ।

परस्यानन्यथोत्पादान्नत्वबाधेन संभवः ॥ इति

- नन्वेवमप्यस्त्यनुमानबाधोऽभेदश्रुतेः संयमिचक्रवर्तिन् ।
घटादिवद्ब्रह्मनिरूपितेन भेदेन युक्तोऽयमसर्ववित्त्वात् ॥ १०२
- किमेष भेदः परमार्थभूतः प्रसाध्यते काल्पनिकोऽथवाऽऽद्ये ।
दृष्टान्तहानिश्चरमे तु विद्वन्नूरीकृतोऽस्माभिरसाधनीयः ॥ १०३
- स्वप्रत्ययाबाध्यभिदाश्रयत्वं साध्यं घटादौ च तदस्ति योगिन् ।
त्वयाऽऽत्मबोधेन भिदा न बाध्येत्यनभ्युपेतेति न कोऽपि दोषः ॥ १०४
- ननु स्वशब्देन सुखादिमान्वा विवक्षितस्तद्विधुरोऽथवाऽऽत्मा ।
आद्योऽस्मदिष्टं ननु साध्यमन्त्ये दृष्टान्तहानिः पुनरेव ते स्यात् ॥ १०५
- योगिन्ननौपाधिकभेदवत्त्वं विवक्षितं साध्यमिह त्वदिष्टः ।
औपाधिकस्त्वीश्वरजीवभेदो घटेशभेदो निरुपाधिकश्च ॥ १०६
- घटेशभेदेऽप्युपधिर्ह्यविद्या तवानुमानेषु जडत्वमेव ।
चित्त्वादभिन्नः परवत्परस्मादात्मेति वाऽत्र प्रतिपक्षहेतुः ॥ १०७
- धर्मिप्रमाबाध्यशरीरिभेदो ह्यसंसृतौ ब्रह्मणि साध्यमिष्टम् ।
त्वयेष्यते ब्रह्माधियाऽऽत्मभेदो बाध्यो घटादिप्रमया त्वबाध्यः ॥ १०८
- किं कृत्स्नधर्मिप्रमया न बाध्यः किं वा स यत्किंचनधर्मिबोधात् ।
घटाधिके ब्रह्मणि चात्मभेदस्यैवयात् पुनः स्यान्ननु पूर्वदोषः ॥ १०९
- किंचागुणो वा सगुणो मनीषिन्निवक्ष्यते धर्मिपदेन नान्त्यः ।
भेदस्य तद्बुध्यविबाध्यतेष्टेर्नाद्यश्च तत्रोभयथाऽपि दोषात् ॥ ११०
- किं निर्विशेषं प्रमितं न वाऽन्त्ये प्राप्ताऽऽश्रयासिद्धिरथाद्यकल्पे ।
शरीर्यभेदेन परस्य सिद्धेः प्राप्नोति धर्मिग्रहमानकोपः ॥ १११

तत्र दृष्टान्तः प्रकृतिवत्—यथा प्रकृतौ कृतोपकाराः कुशाः प्रथममतिदेशेन विकृतावुपकाराकांक्षिण्यां प्राप्ताः कल्योपकारचरमसाविभिरपि शरैर्निरपेक्षैर्बाध्यन्ते तद्वत् । तथा च यथा प्रथमप्रवृत्तं दुबलं पूर्वनैमित्तिकमेव पश्चात्प्रवृत्तेन प्रबलेनोत्तरेण नैमित्तिकेन बाध्यम्, तद्वद् यथोक्तं प्रत्यक्षमेव यथोक्तश्रुत्या बाध्यम् । इति डिण्डिमः ॥

भो 'द्वा सुपर्णा सयुजा सखाये'त्याद्या श्रुतिर्भेदमुदीरयन्ती ।
जीवेशयोः पिप्पलभोक्तृभोक्तोस्तयोरभेदश्रुतिबाधिकाऽस्तु ॥ ११२

प्रत्यक्षसिद्धे विफले परात्मभेदे श्रुतिर्नो नयवित्प्रमाणम् ।
स्यादन्यथा मानमतत्परोऽपि स्वार्थेऽर्थवादः सकलोऽपि विद्वन् ॥ ११३

स्मृतिप्रसिद्धार्थविवोधि वाक्यं यथेष्ट्यते मूलतया प्रमाणम् ।
प्रत्यक्षसिद्धार्थकवाक्यमेवं स्यादेव तन्मूलतया प्रमाणम् ॥ ११४

श्रुतिः स्मृतेऽर्थे यदि वेदविद्भिर्भवेन्न तन्मूलतया प्रमाणम् ।
कथं भवेद्वेदकथानभिज्ञैर्ज्ञातेऽपि भेदे परजीवयोः सा ॥ ११५

जीवेश्वरौ सा वदतीत्युपेत्य प्रावोचमेतत्परमार्थतस्तु ।
विविच्य सत्वात्पुरुषं समस्तसंसारराहित्यममुष्य वक्ति ॥ ११६

यदीयमाख्यात्यथ सत्त्वजीवौ विहाय सर्वज्ञशरीरभाजौ ।
जडस्य भोक्तृत्वमुदाहरन्ती प्रामाण्यमर्हन् कथमश्नुवीत ॥ ११७

न चोदनीया वयमत्र विद्वन् यतस्त्वया पैङ्गिरहस्यमेव ।
अत्तीति सत्त्वं त्वभिपश्यति ज्ञ इति स्म सम्यग्विवृणोति मन्त्रम् ॥ ११८

शरीरवाची ननु सत्त्वशब्दः क्षेत्रज्ञशब्दः परमात्मवाची ।
तत्राप्यतो नान्यपरत्वमस्य वाक्यस्य पैङ्ग्योदितवर्त्मनाऽपि ॥ ११९

तदेतदित्यादिगिरा हि चित्ते प्रदर्शिता सत्त्वपदस्य वृत्तिः ।
क्षेत्रज्ञशब्दस्य च वृत्तिरुक्ता शारीरके द्रष्टरि तत्र विद्वन् ॥ १२०

येनेति हि स्वप्नदृशिक्रियायाः कर्तोच्यते तत्र स जीव एव ।
क्षेत्रज्ञशब्दाभिहितश्च योगिन् स्यात्स्वप्नः सर्वविदीश्वरोऽपि ॥ १२१

तिङ्प्रत्ययेनाभिहितोऽत्र कर्ता ततस्तृतीया करणेऽभ्युपेया ।
द्रष्टा च शारीरतया मनीषिन् विशेष्यते तेन स नेश्वरः स्यात् ॥ १२२

वृत्तिः शरीरे भवतीत्यमुष्मिन्नर्थे हि शारीरपदस्य योगिन् ।
तस्मिन् भवन् सर्वगतो महेशः कथं न शारीरपदाभिधेयः ॥ १२३

भवञ्छरीरादितरत्र चेशः कथं च शारीरपदाभिधेयः ।
नभः शरीरेऽपि भवत्यथापि न केऽपि शारीरमितीरयन्ति ॥ १२४

यद्येष मन्त्रोऽनभिधाय जीवप्राज्ञौ वदेद्बुद्धिशरीरभाजौ ।
अस्तीति भोक्तृत्वमचेतनाया बुद्धेर्वदेत्तर्हि कथं प्रमाणम् ॥ १२५

अदाहकस्याप्ययसः कृशानोराश्लेषणादाहकता यथाऽऽस्ते ।
तथैव भोक्तृत्वमचेतनाया बुद्धेरपि स्याच्चिदनुप्रवेशात् ॥ १२६

छायातपो यद्वदतीव भिन्नौ जीवेश्वरौ तद्वदिति ब्रूयाणा ।
ऋतं पिबन्ताविति काठकेषु श्रुतिस्त्वभेदश्रुतिबाधिकाऽस्तु ॥ १२७

भेदं वदन्ती व्यवहारसिद्धं न बाधतेऽभेदपरश्रुतिं सा ।
एषा त्वपूर्वार्थतया बलिष्ठा भेदश्रुतेः प्रत्युत बाधिका स्यात् ॥ १२८

मानान्तरोपोद्बलिता हि भेदश्रुतिर्बलिष्ठा यमिनां वरेण्य ।
तद्बाधितुं सा प्रभवत्यभेदश्रुतिं प्रमाणान्तरबाधितार्थाम् ॥ १२९

प्राबल्यमापादयति श्रुतीनां मानान्तरं नैव बुधाग्रयायिन ।
गतार्थतादानमुखेन तासां दौर्बल्यसम्पादकमेव किन्तु ॥ १३०

इत्याद्या दृढयुक्तिरस्य शुशुभे दत्तानुमोदा गिरां

देव्या तादृशविश्वरूपभसावष्टंभमुष्टिधया ।

भर्तृन्यासविलक्ष्यसूक्तिजननीसाक्षित्वकुक्षिभरिः

सश्लाघाद्भुतपुष्पवृष्टिलहरी सौगन्ध्यपाणिन्धया ॥ १३१

इत्थं यतिक्षितिपतेरनुमोद्य युक्तिं मालां च मण्डनगले मलिनामवेक्ष्य ।
भिक्षार्थमुच्चलतमद्य युवामितीमावान्नष्टं पुनरुवाच यतीन्द्रमम्बा ॥ १३२

कोपातिरेकवशतः शपता पुरा मां दुर्वाससा तदवधिर्विहितो जयस्ते ।
साऽहं यथागतमुपैमि शमिप्रवीरेत्युक्त्वा ससंभ्रममुं निजधाम यान्तीम् ॥

बबन्ध निःशङ्कमरण्यदुर्गामन्त्रेण तां जेतुमना मुनीन्द्रः ।

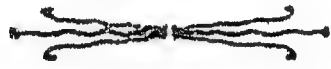
जयोऽपि तस्याः स्वमतैव्यसिद्धयै सार्वज्ञतः स्वस्य न मानहेतोः ॥ १३४

जानामि देवीं भवतीं विधातुर्देवस्य भार्या पुरभित्सगर्भ्याम् ।
उपात्तलक्ष्म्यादिविचित्ररूपां गुप्त्यै प्रपञ्चस्य कृतावताराम् ॥ १३५

ब्रज जननि तदा त्वं भक्तचूडामणिस्ते
निजपदमनुदास्याम्यभ्यनुज्ञां यदैतुम् ।
इति निजवचनेऽस्मिञ्छारदासंमतेऽसौ
मुनिरथ मुदितोऽभून्माण्डनं हृद्भुत्सुः ॥ १३६

इति श्रीमाधवीये तन्मण्डनार्यकथापरः ।
संक्षेपशङ्करजये सर्गोऽसावष्टमोऽभवत् ॥ ८ ॥

आदितः श्लोकाः 920.

अथ नवमः सर्गः ॥ ९ ॥

श्रीमदाचार्यसरस्वतीसंवादः ॥

अथ संयमिक्षितिपतेर्वचनैर्निगमार्थनिर्णयकरैः सनयैः ।
शमिताग्रहोऽपि पुनरप्यवदत् कृतसंशयः सपदि कर्मजडः ॥ १
यतिराज संप्रति ममाभिनवान्न विषादितोऽस्म्यपजयादपि तु ।
अपि जैमिनीयवचनान्यहोन्मथितानि हीति भृशमस्मि कृशः ॥ २
स हि वेत्त्यनागतमतीतमपि प्रियकृत्समस्तजगतोऽधिकृतः ।
निगमप्रवर्तनविधौ स कथं तपसां निधिर्वितथसूत्रपदः ॥ ३
इति संदिहानमवदत्तमसौ न हि जैमिनावपनयोऽस्ति मनाक् ।
प्रमिमीमहे न वयमेव मुनेर्हृदयं यथावदनभिज्ञतया ॥ ४
यदि विद्यते कविजनाविदितं हृदयं मुनेस्तदिह वर्णय भोः ।
यदि युक्तपत्रं भवता कथितं हृदि कुर्महे दलदहंकृतयः ॥ ५
अभिसंधिमानपि परे विषयप्रसरन्मतीननुजिघृक्षुरसौ ।
तदवाप्तिसाधनतया सकलं सुकृतं न्यरूपयदिति स्म परम् ॥ ६

- वचनं तमेतमिति धर्मचयं विदधाति बोधजनिहेतुतया ।
तदपेक्षयैव स च मोक्षपरो निरधारयन्न परथेति वयम् ॥ ७
- श्रुतयः क्रियार्थकतया सफला अतदर्थकानि तु वचांसि वृथा ।
इति सूत्रयन्ननु कथं मुनिराडपि सिद्धवस्तुपरतां मनुते ॥ ८
- श्रुतिराशिरद्वयपरोऽपि परंपरयाऽऽत्मबोधफलकर्मणि च ।
प्रसरत्कटाक्ष इति कार्यपरत्वमसूचि तत्प्रकरणस्थगिराम् ॥ ९
- ननु सच्चिदात्मपरताऽभिमता यदि कृत्स्नवेदनिचयस्य मुनेः ।
फलदातृतामपुरुषस्य वदन् स कथं निराह परमेशमपि ॥ १०
- ननु कर्तृपूर्वकमिदं जगदित्यनुमानमागमवचांसि विना ।
परमेश्वरं प्रथयति श्रुतयस्त्वनुवादमात्रमिति काणंभुजाः ॥ ११
- न कथंचिदौपनिषदं पुरुषं मनुते बृहन्तमिति वेदवचः ।
कथयत्यवेदविदगोचरतां गमयेत् कथं तमनुमानमिदम् ॥ १२
- इति भावमात्मनि निधाय मुनिः स निराकरोन्निशितयुक्तिशतैः ।
अनुमानमीश्वरपरं जगतः प्रभवं लयं फलमपीश्वरतः ॥ १३
- तदिहास्मदुक्तविधया निषदा न विरुद्धमण्वपि मुनेर्वचसि ।
इति गूढभावमनवेक्ष्य बुधास्तमनीशवाचयमिति ब्रुवते ॥ १४
- किमु तावतैव स निरीश्वरवाद्यभवत् परात्मविदुषां प्रवरः ।
न निशाटनाहिततमः कचिप्यदहनि प्रभां मलिनयेत्तरणेः ॥ १५
- इति जैमिनीयवचसां हृदयं कथितं निशम्य यतिकेसरिणा ।
मनसा ननन्द कविराणितरां सह शारदाश्च सदसस्पतयः ॥ १६
- विदिताशयोऽपि परिवर्तिमनाग्विशयः स जैमिनिमवाप हृदा ।
अवगन्तुमस्य वचसाऽपि पुनः स च संस्मृतः सविधमाप कवेः ॥ १७
- अवदच्च शृण्वति स भाष्यकृति प्रजहाहि संशयमिमं सुमते ।
यद्वोचदेष मम सूत्रततेर्हृदयं तदेव मम नापरथा ॥ १८

न ममैव वेद हृदयं यमिराडपि तु श्रुतेः सकलशास्त्रततेः ।
यदभूद्भविष्यति भवत्तदपि ह्ययमेव वेद न तथा त्वितरः ॥ १९

गुरुणा चिदेकरसतत्परता निरणायि हि श्रुतिशिरोवचसाम् ।
कथमेकसूत्रमपि तद्विमतं कथयाम्यहं तदुपसादितधीः ॥ २०

अलमाकलय्य विशयं सुयशः शृणु मे रहस्यमिममेव परम् ।
त्वमवेहि संसृतिनिमग्नजनोत्तरणे गृहीतवपुषं पुरुषम् ॥ २१

आधे सत्त्वमुनिः सतां वितरति ज्ञानं द्वितीये युगे
दत्तो द्वापरनामके तु सुमतिर्व्यासः कलौ शङ्करः ।
इत्येवं स्फुटमीरतोऽस्य महिमा शैवे पुराणे यत-
स्तस्य त्वं सुमते मते त्ववतरेः संसारवार्धि तरेः ॥ २२

इति बोधितद्विजवरोऽन्तरधान्मनसोपगुह्य यमिनामृषभम् ।
स च यायजूकपरिषत्प्रमुखः प्रणिपत्य शङ्करमवोचदिदम् ॥ २३

विदितोऽस्ति संप्रति भवाञ्जगतः प्रकृतिर्निरस्तसमतातिशयः ।
अवबोधमात्रवपुरप्यबुधोद्धरणाय केवलमुपात्ततनुः ॥ २४

यदेकमुदितं पदं यतिवर त्रयीमस्तकै-
स्तदस्य परिपालकस्त्वमसि तत्त्वमस्यायुधः ।
परं गलितसौगतप्रलपितान्धकूपान्तरे
पतत्कथमिवान्यथा प्रलयमद्य नापत्स्यते ॥ २५

प्रबुद्धोऽहं स्वप्नादिति कृतमतिः स्वप्नमपरं
यथा मूढः स्वप्ने कलयति तथा मोहवशगाः ।
विमुक्तिं मन्यन्ते कतिचिदिह लोकान्तरगतिं
हसन्त्येतान् दासास्तव गलितमायाः परगुरोः ॥ २६

मुहुर्धिग्भिग्भेदिप्रलपितविमुक्तिं यदुदयेऽप्य-
सारः संसारो विरमति न कर्तृत्वमुखरः ।
भृशं विद्वन्मोदे स्थिरतमविमुक्तिं त्वदुदितां
भवातीता येयं निरवधिचिदानन्दलहरी ॥ २७

अविद्याराक्षस्या गिलितमखिलेशं परगुरो
 पिचण्डं भित्त्वास्याः सरभसममुष्मादुदहरः ।
 वृतां पश्यन् रक्षोयुवतिभिरमुष्य प्रियतमां
 हनूमांल्लोकेड्यस्तव तु कियती स्यान्महितता ॥ २८

जगदार्तिहन्ननवगम्य पुरा महिमानमीदृशमचिन्त्यमहम् ।
 तव यत्पुरोऽब्रवमसाम्प्रतमप्यखिलं क्षमस्व करुणाजलधे ॥ २९

कपिलाक्षपादकणभुक्प्रमुखा अपि मोहमीयुरमितप्रतिभाः ।
 श्रुतिभावनिर्णयविधावितरः प्रभवेत्कथं परशिवांशमृते ॥ ३०

समेतैरेतैः किं कपिलकणभुग्गौतमवच-
 स्तमस्तोमैश्चेतोमलिनिमसमारम्भणचर्णैः ।
 सुधाधारोद्गारप्रचुरभगवत्पादवदन-
 प्ररोहद्वयाहारामृतकिरणपुञ्जे विजयिनि ॥ ३१

भिन्दानैर्देवमेतैरभिनवयवनैः सद्ग्रीभञ्जनोत्कै-
 र्व्याप्ता सर्वेयमुर्वी क्व जगति भजतां कैव मुक्तिप्रसक्तिः ।
 यद्वा सद्वादिराजा विजितकलिमला विष्णुतत्त्वानुरक्ता
 उज्जृम्भन्ते समन्तादिशि दिशि कृतिनः किं तया चिन्तया मे ॥ ३२

कथमल्पबुद्धिविवृतिप्रचयप्रबलोरगक्षतिहताः श्रुतयः ।
 न यदि त्वदुक्त्यमृतसेकधृता विहरेयुरात्मविधृतानुशयाः ॥ ३३

भवदुक्तसूक्त्यमृतभानुकरा न चरेयुरार्य यदि कः शमयेत् ।
 अतितीव्रदुःसहभवोष्णकरप्रचुरातपप्रभवतापमिमम् ॥ ३४

वत कर्मयन्त्रमधिरुह्य तपःश्रुतगेहदारसुतभृत्यधनैः ।
 अतिरूढमानभरितः पतितो भवतोद्धृतोऽस्मि भवकूपविलात ॥ ३५

अहमचरं बहुतपोऽसुकरं ननु पूर्वजन्मसु न चेदधुना ।
 जगदीश्वरेण करुणानिधिना भवता कथा मम कथं घटते ॥ ३६

शान्तिपावसुकृताङ्कुरं दमसमुल्लासोल्लसत्पल्लवं
 वैराग्यद्रुमकोरकं सहनतावल्लीप्रसूनोत्करम् ।
 ऐकाग्रिसुमनोपरन्दविमृतिं श्रद्धासमुद्यत्फलं
 विन्देयं सुगुरोर्गिरां परिचयं पुण्यैरगण्यैरहम् ॥

३७

त्रिदिवौकसामपि पुमर्थकरीमिह संसरज्जनविमुक्तिकरीम् ।
 करुणोर्मिलां तव कटाक्षशरीमवगाहतेऽत्र खलु धन्यतमः ॥

३८

केचिच्चञ्चललोचनाकुचतटाचेलाञ्चलोच्चालन-
 स्पर्शद्राक्परिरंभसंभ्रमकलालीलासु लोलाशयाः ।
 सन्त्वेते कृतिनस्तु निस्तुल्यशःकोशादयः श्रीगुरु-
 व्याहारक्षरितामृताब्धिलहरीदोलासु खेलन्त्यमी ॥

३९

चिन्तासन्तानतन्तुग्रथितनवभवत्सूक्तिमुक्ताफलौघै-
 रुद्यद्वैशद्यसद्यःपरिहृततिमिरैर्हारिणो हारिणोऽमी ।
 सन्तः सन्तोषवन्तो यतिवर किमतो मण्डनं पण्डितानां
 विद्या हृद्या स्वयं तान् शतमुखमुखरान् वारयन्ती वृणीते ॥ ४०

सन्तः सन्तोषपोषं दधतु तव कृतान्नायशोभैर्यशोभिः
 सौरालोकैरुलूका इव निखिलत्वला मोहमाहो वहन्तु ।
 धीरश्रीशङ्करार्यप्रणतिपरिणतिभ्रश्यदन्तर्दुरन्त-
 ध्वान्ताः सन्तो वयं तु प्रचुरतरनिजानन्दसिन्धौ निमग्नाः ॥ ४१

चिन्तासन्तानशाखी पदसरसिजयोर्वन्दनं नन्दनं ते
 सङ्कल्पः कल्पवल्ली मनसि गुणनुतेर्वर्णना स्वर्णदीयम् ।
 स्वर्गो दृग्गोचरस्त्वत्पदभजनमतः संविचार्येदमार्या
 मन्यन्ते स्वर्गमन्यं तृणवदतिलघुं शङ्करार्य त्वदीयाः ॥

४२

तदहं विसृज्य सुतदारगृहं द्रविणानि कर्म च गृहे विहितम् ।
 शरणं वृणोमि भगवच्चरणावनुशाधि किङ्करममुं कृपया ॥

४३

इति सूत्रतोक्तिभिरुदीर्णगुणः सुधियाऽऽत्मवाननुजिघृक्षुरसौ ।
 समुदैक्षतास्य सहधर्मचरीं विदिताशया मुनिमवोचत सा ॥

४४

यतिपुण्डरीक तव वेद्मि मनो ननु पूर्वमेव विदितं च मया ।
इह भावि तापसमुखादखिलं तदुदीर्यते शृणु ससभ्यजनः ॥ ४५

मयि जातु मातुरूपकण्ठजुषि प्रभया तडित्प्रतिभटोच्चजटः ।
सितभूतिरूषितसमस्ततनुः श्रमणोऽभ्ययादपरसूर्य इव ॥ ४६

परिगृह्य पाद्यमुखयाऽर्हणया रचिताञ्जलिर्नमितपूर्वतनुः ।
जननी तदाऽऽत्तवरिवस्यममुं मुनिमन्वयुङ्क्त मम भाव्यखिलम् ॥ ४७

भगवन्न वेद्मि दुहितुमम भाव्यखिलं च वेत्ति तपसा हि भवान् ।
प्रणते जने हि सुधियः कथयन्त्यपि गोप्यमार्यसदृशाः कृपया ॥ ४८

कियदायुरवाप्स्यति सुतान् कति वा दयितं कथंविधमुपैष्यति च ।
अथ च क्रतूनपि करिष्यति मे दुहिता प्रभूतधनधान्यवती ॥ ४९

इति पृष्टभाविचरितः प्रसुवा क्षणमात्रमीलितविलोचनकः ।
सकलं क्रमेण कथयन्निदमप्यपरं जगाद सुरहस्यमपि ॥ ५०

निगमाध्वनि प्रबलबाह्यमतैरमितैरधिक्षिति खिले दुहिणः ।
पुनरुद्दिधीर्षुरवतीर्य खलु प्रतिभाति मण्डनकवीन्द्रमिषात् ॥ ५१

तमवाप्य रुद्रमिव साऽद्रिसुता दुहिता तवाच्युतमिवाब्धिसुता ।
अनुरूपमाहतसमस्तमखा ससुता भविष्यति चिरं मुदिता ॥ ५२

अथ नष्टमौपनिषदं प्रबलैः कुमतैः कृतान्तमिह साधयितुम् ।
ननु मानुषं वपुरुपेत्य शिवः समलंकरिष्यति धरां स्वपदैः ॥ ५३

सह तेन वादमुपगम्य चिरं दुहितुः पतिस्तु यतिवेषजुषा ।
विजितस्तमेव शरणं जगतां शरणं गमिष्यति विसृष्टगृहः ॥ ५४

इति गामुदीर्य स मुनिः प्रययौ सकलं यथातथमभूच्च मम ।
भवदीयशिष्यपदमस्य कथं वितथं भविष्यति मुनेर्वचसि ॥ ५५

अपि तु त्वयाऽद्य न समग्रजितः प्रथिताग्रणीर्मम पतिर्यदहम् ।
वपुरर्धमस्य न जिता मतिमन्नपि मां विजित्य कुरु शिष्यमिमम् ॥ ५६

- यदपि त्वमस्य जगतः प्रभवो ननु सर्वविच्च परमः पुरुषः ।
तदपि त्वयैव सह वादकृते हृदयं विभर्ति मम तूत्कलिकाम् ॥ ५७
- इति यायजूकसहधर्मचरीकथितं वचोऽर्थवदगर्हपदम् ।
मधुरं निशम्य मुदितः सुतरां प्रतिवक्तुमैहत यतिप्रवरः ॥ ५८
- यदवादि कलहोत्सुकतां प्रतिपद्यते हृदयमित्यबले ।
तदसांप्रतं न हि महायशसो महिलाजनेन कथयन्ति कथाम् ॥ ५९
- स्वमतं प्रभेत्तुमिह यो यतते स वधूजनोऽस्तु यदि वाऽस्त्वितरः ।
यतितव्यमेव खलु तस्य जये निजपक्षरक्षणपरैर्भगवन् ॥ ६०
- अत एव गार्ग्यभिधया कलहं सह याज्ञवल्क्यमुनिराडकरोत् ।
जनकस्तथा सुलभयाऽबलया किमपी भवन्ति न यशोनिधयः ॥ ६१
- इति युक्तिमद्भूदितमाकलयन्मुदितान्तरः श्रुतिसरिज्जलधिः ।
स तया विवादमधिदेवतया वचसामियेष विदुषां सदसि ॥ ६२
- अथ सा कथा प्रवृत्ते स्म तयोरुभयोः परस्परजयोत्सुकयोः ।
मतिचातुरीरचितशब्दझरी श्रुतिविस्मयीकृतविचक्षणयोः ॥ ६३
- अनयोर्विचित्रपदयुक्तिभरैर्निशमय्य संकथनमाकलितम् ।
न फणीशमप्यतुल्यन्न पपी न गुरुं कविं किमपरं जगति ॥ ६४
- न दिवा न निश्यपि च वादकथा विरराम नैयमिककालमृते ।
इति जल्पतोः सममनल्पधियोर्दिवसाश्च सप्त दश चात्यगमन् ॥ ६५
- अथ शारदाऽकृतकवाक्प्रमुखेष्वखिलेषु शास्त्रनिचयेषु परम् ।
तमजरयमात्मनि विचिन्त्य मुनिं पुनरप्यचिन्तयदिदं तरसा ॥ ६६
- अतिबाल्य एव कृतसंन्यसनो नियमैः परैरविधुरश्च सदा ।
मदनागमेष्वकृतबुद्धिरसौ तदनेन संप्रति जयेयमहम् ॥ ६७
- इति संप्रधार्य पुनरप्यमुना कथने प्रसंगमथ संगतितः ।
यमिनं सदस्यमुपपृच्छदसौ कुसुमास्त्रशास्त्रहृदयं विदुषी ॥ ६८

कलाः कियन्त्यो वद पुष्पधन्वनः किमात्मिकाः किंच पदं समाश्रिताः ।
पूर्वे च पक्षे कथमन्यथा स्थितिः कथं युवत्यां कथमेव पूरुषे ॥

नेतीरितः किंचिदुवाच शङ्करो विचिन्तयन्नत्र चिरं विचक्षणः ।
तासामनुक्तौ भविताऽल्पवेदिता भवेत्तदुक्तौ मम धर्मसंक्षयः ॥ ७०

इति संविचिन्त्य स हृदाऽऽशु तदाऽनवबुद्धपुष्पशरशास्त्र इव ।
विदितागमोऽपि सुरिरक्षयिषुर्नियमं जगाद जगति व्रतिनाम् ॥ ७१

इह मासमात्रमवधिः क्रियतामनुमन्यते हि दिवसस्य गणः ।
तदनन्तरं सुदति हास्यसि भोः कुसुमास्त्रशास्त्रनिपुणत्वमपि ॥ ७२

उररीकृते सति तथेति तयाऽऽक्रमते स्म योगिमृगराट् गगनम् ।
श्रुतविग्रहः श्रुतविनेययुतो दधदभ्रचारमथ योगदृशा ॥ ७३

स ददर्श कुत्रचिदमर्त्यमिव त्रिदिवच्युतं विगतसत्त्वमपि ।
मनुजेश्वरं परिवृतं प्रलपत्प्रमदाभिरार्तिमदमात्यजनम् ॥ ७४

अथो निशाखेटवशादटव्यां मूले तरोर्मोहवशात्परासुम् ।
तं वीक्ष्य मार्गेऽमरुकं नृपालं सनन्दनं प्राह स संयमीन्द्रः ॥ ७५

सौन्दर्यसौभाग्यनिकेतसीमाः परःशता यस्य पयोरुहाक्ष्यः ।
स एव राजाऽमरुकाभिधानः शेते गतासुः श्रमतो धरण्याम् ॥ ७६

प्रविश्य कायं तमिमं परासोर्नृपस्य राज्येऽस्य सुतं निवेश्य ।
योगानुभावात्पुनरप्युपैतमुत्कण्ठते मानसमस्मदीयम् ॥ ७७

अन्यादृशानामदसीयनानाकुशेशयाक्षीकिलकिञ्चित्तानाम् ।
सर्वज्ञतानिर्वहणाय सोऽहं साक्षित्वमप्याश्रयितुं समीहे ॥ ७८

इत्युचिवांसं यतितल्लजं तं सनन्दनः प्राह ससान्त्वमेनम् ।
सर्वज्ञ नैवाविदितं तवास्ति तथाऽपि भक्तिर्मुखरं तनोति ॥ ७९

मत्स्येन्द्रनामा हि पुरा महात्मा गोरक्षमादिश्य निजाङ्गुल्यै ।
नृपस्य कस्यापि तनुं परासोः प्रविश्य तत्पत्तनमाससाद ॥ ८०

- भद्रासनाध्यासिनि योगिवर्ये भद्राण्यनिद्राण्यभवन्प्रजानाम् ।
ववर्ष कालेषु बलाहकोऽपि सस्यानि चाशास्यफलान्यभूवन् ॥ ८१
- विज्ञाय विज्ञाः सचिवा नृपस्य काये प्रविष्टं कमपीह दिव्यम् ।
समादिशन्नाजसरोरुहाक्षाः सर्वात्मना तस्य वशीक्रियायै ॥ ८२
- संगीतलास्याभिनयादिकेषु संसक्तचेता ललितेषु तासाम् ।
स एष विस्मृत्य पुनः समाधिं सर्वात्मना प्राकृतवद्भूव ॥ ८३
- गोरक्ष एषोऽथ गुरोः प्रवृत्तिं विज्ञाय रक्षन् बहुधाऽस्य देहम् ।
निशान्तकान्तानटनोपदेष्टा नितान्तमस्याभवदन्तरङ्गः ॥ ८४
- तत्रैकदा तत्त्वनिबोधनेन निवृत्तरागं निजदेशिकं सः ।
योगानुपूर्वीमुपदिश्य निन्ये यथापुरं प्राक्तनमेव देहम् ॥ ८५
- हन्तेदृशोऽयं विषयानुरागः किंचोर्ध्वरेतोव्रतखण्डनेन ।
किं नोदयेत्किल्बिषमुल्बणं ते कृत्यं भवानेव कृतीं विवेक्तुम् ॥ ८६
- व्रतमस्मदीयमतुलं क महत् क च कामशास्त्रमतिगर्ह्यमिदम् ।
तदपीष्यते भगवतैव यदि ह्यनवस्थितं जगदिहैव भवेत् ॥ ८७
- अधिमेदिनि प्रथयितुं शिथिलं धृतकङ्कणस्य यतिधर्ममिमम् ।
भवतः किमस्त्यविदितं तदपि प्रणयान्मयोदितमिदं भगवन् ॥ ८८
- स निशम्य पद्मचरणस्य गिरं गिरति स्म गीष्पतिसमप्रतिभः ।
अविगीतमेव भवता फणितं शृणु सौम्य वच्मि परमार्थमिदम् ॥ ८९
- असङ्गिनो न प्रभवन्ति कामा हरेरिवाभीरवधूसखस्य ।
वज्रोलियोगप्रतिभूः स एष वत्सावकीर्णित्वविपर्ययो नः ॥ ९०
- सङ्कल्प एवाखिलकाममूलं स एव मे नास्ति समस्य विष्णोः ।
तन्मूलहानौ भवपाशनाशः कर्तुः सदा स्याद्भवदोषदृष्टेः ॥ ९१
- अविचार्य यस्तु वपुराद्यहमित्यभिमन्यते जडमतिः सुदृढम् ।
तमबुद्धतत्त्वमधिकृत्य विधिप्रतिषेधशास्त्रमखिलं सफलम् ॥ ९२

- कृतधीस्त्वनाश्रमवर्णमजात्यवबोधमात्रमजमेकरसम् ।
स्वतयाऽवगत्य न भजेन्निवसन्निगमस्य मूर्ध्नि विधिकिङ्करताम् ॥ ९३
- कलशादि मृत्प्रभवमस्ति यथा मृदमन्तरा न जगदेवमिदम् ।
परमात्मजन्यमपि तेन विना समयत्रयेऽपि न समस्ति खलु ॥ ९४
- कथमज्यते जगदशेषमिदं कलयन्मृषेति हृदि कर्मफलैः ।
न फलाय हि स्वपनकालकृतं सुकृतादि जात्वनृतबुद्धिहतम् ॥ ९५
- तदयं करोतु हयमेधशतान्यमितानि विप्रहननान्यथवा ।
परमार्थविन्न सुकृतैर्दुरितैरपि लिप्यतेऽस्तमितकर्तृतया ॥ ९६
- अवधीत्तिशीर्षमददाच्च यतीन् वृकमण्डलाय कुपितः शतशः ।
वत लोमहानिरपि तेन कृता न शतक्रतोरिति हि बह्वृचगीः ॥ ९७
- बहुदक्षिणैरयजत क्रतुभिर्विबुधानतर्पयदसंख्यधनैः ।
जनकस्तथाऽप्यभयमाप परं न तु देहयोगमिति काण्ववचः ॥ ९८
- न विहीयतेऽहिरिपुवदुरितैर्न च वर्धते जनकवत्सुकृतैः ।
न स तापमेत्यकरवं दुरितं किमहं न साध्वकरवं त्विति च ॥ ९९
- तदनङ्गशास्त्रपरिशीलनमप्यमुनैव सौम्य करणेन कृतम् ।
न हि दोषकृत्तदपि शिष्टसरण्यवनार्थमन्यवपुरेत्य यते ॥ १००
- इति सत्कथाः स कथनीययशा भवभीतिभञ्जनकरीः कथयन् ।
सुदुरासदं चरणचारिजनैर्गिरिशृङ्गमेत्य पुनरेव जगौ ॥ १०१
- अधिसानु पश्यत विभाति गुहा पुरतःशिला समतला विपुला ।
सरसी च तत्परिसरेऽच्छजला फलभारनम्रतरुर्म्यतटा ॥ १०२
- परिपालयतामिह वसद्भिरिदं वपुरप्रमादमनवद्यगुणाः ।
अहमास्थितस्तदुचितं करणं कलयामि यावदसमेषुकलाम् ॥ १०३
- इति शिष्यवर्गमनुशास्य यतिप्रवरो विसृष्टकरणोऽधिगुहम् ।
महिषस्य वर्ष्म गुरुयोगबलोऽविशदातिवाहिकशरीरयुतः ॥ १०४

अङ्गुष्ठमारभ्य समीरणं नयन् करन्ध्रमार्गाद्विहिरेत्य योगवित् ।
करन्ध्रमार्गेण शनैः प्रविष्टवान् मृतस्य यावच्चरणाग्रमेकधीः ॥ १०५

गात्रं गतासोर्वसुधाधिरस्य शनैः समास्पन्दत हृत्प्रदेशे ।
तथोदमीलन्नयनं क्रमेण तथोदतिष्ठत्स यथापुरैव ॥ १०६

आदौ तदङ्गमुदयन्मुखकान्ति पश्चान्नासान्तनिर्यदनिलं शनकैः परस्तात् ।
उन्मीलदंघ्रिचलनं तदनूयदक्षिव्याकोचमुत्थितमुपात्तबलं क्रमेण ॥ १०७

तं प्राप्तजीवमुपलभ्य पतिं प्रभूतहर्षस्वनाः प्रमुदिताननपङ्कजास्ताः ।
नार्यो विरेजुररुणोदयसंप्रफुल्लपद्माः ससारसरवा इव वारिजिन्यः ॥ १०८

हर्षं तासामुदितमतुलं वीक्ष्य वामेक्षणाना-

मात्तप्राणं नृपमपि महामात्यमुख्याः प्रहृष्टाः ।

दध्मुः शङ्खान् पणवपटहान् दुन्दुभीश्चाभिजघ्नु-

स्तेषां घोषाः सपदि बधिरीचक्रिरे द्यां भुवं च ॥ १०९

इति श्रीमाधवीये तत्सर्वज्ञोपायगोचरः ।

संक्षेपशङ्करजये सर्गोऽयं नवमोऽभवत् ॥ ९ ॥

आदितः श्लोकाः 1029

अथ दशमः सर्गः ॥ १० ॥

राजदेहप्रवेशादिकथनम् ॥

अथ पुरोहितमन्त्रिपुरःसरैर्नरपतिः कृतशान्तिककर्मभिः ।
विहितमाङ्गलिकः स यथोचितं नगरमास्थितभद्रगजो ययौ ॥ १

समधिगम्य पुरं परिसान्त्वितप्रियजनः सचिवैः सह सम्प्रतैः ।
भुवमपालयदादृतशासनो नृपतिभिर्दिवमिन्द्र इवाधिराट् ॥ २

इति नृपत्वमुपेत्य वसुन्धरामन्त्रति संयमिभूभृति मन्त्रिणः ।
तमधिकृत्य परं कृतसंशया इति जजलपुरनल्पधियो मिथः ॥ ३

मृतिमुपेत्य यथा पुनरुत्थितः प्रकृतिभाग्यवशेन तथा त्वयम् ।
नरपतिः प्रतिभाति न पूर्ववत्समुदिताखिलदिव्यगुणोदयः ॥ ४

वसु ददाति ययातिवदर्थिने वदति गोष्पतिवद्विरमर्थवित् ।
जयति फाल्गुनवत्प्रतिपार्थिवान् सकलमप्यवगच्छति शर्ववत् ॥ ५

अनुसवनविस्मृत्वरैरपूर्वैर्वितरणपौरुषशौर्यधैर्यपूर्वैः ।
अनितरमुलभैर्गुणैर्विभाति क्षितिपतिरेष परः पुमानिवाद्यः ॥ ६

अनृतुषु तरवः सुपुष्पिताग्रा बहुतरदुग्धदुधाश्च गोमहिष्यः ।
क्षितिरभिमतवृष्टिराढ्यसस्या स्वविहितधर्मरताः प्रजाश्च सर्वाः ॥ ७

कालस्तिष्यः सर्वदोषाकरोऽपि त्रेतामत्येत्यद्य राज्ञः प्रभावात् ।
तस्मादस्मद्राजवर्ष्म प्रविश्य प्राप्तैश्वर्यः शास्ति कश्चिद्धरित्रीम् ॥ ८

तदयं गुणवारिधिर्यथा प्रतिपद्येत न पूर्वकं वपुः ।
कर्वाम तथेति निश्चयं कृतवन्तः सचिवाः परस्परम् ॥ ९

अथ ते भुवि यस्य कस्यचिद्विगतासोर्वपुरस्ति देहिनः ।
अविचार्य तदाशु दह्यतामिति भृत्यान् रहसि न्ययोजयन् ॥ १०

अथ राज्यधुरं धराधिपः परमाप्तेषु निवेश्य मन्त्रिषु ।
बुभुजे विषयान् विलासिनीसचिवोऽन्यक्षितिपालदुर्लभान् ॥ ११

स्फटिकफलके ज्योत्स्नाशुभ्रे मनोज्ञशिरोगृहे
वरयुवतिभिर्दीव्यन्नक्षैर्दुरोदरकेलिषु ।
अधरदशनं बाह्वावाहं महोत्पलताडनं
रतिविनिमयं राजाऽकार्षीद्गलहं विजये मिथः ॥ १२

अधरजसुधाश्लेषाद्रुच्यं सुगन्धि मुखानिल-
व्यतिकरवशात्कामं कान्ताकरात्तमतिप्रियम् ।
मधु मदकरं पायंपायं प्रियाः समपायय-
त्कनकचषकैरिन्दुच्छायापरिष्कृतमादरात् ॥ १३

मधुमदकलं मन्दस्विन्नं मनोहरभाषणं
निभृतपुलकं सीत्काराढ्यं सरोरुहसौरभम् ।
दरमुकुलिताक्षीषलज्जं विस्मृत्वरमन्मथं
प्रचरदलकं कान्तावक्तुं निपीय कृती नृपः ॥ १४

विवृतजघनं संदष्टेष्टं प्रणुन्नपयोधरं

प्रसृतभणितं प्राप्तोत्साहं रणन्मणिमेखलम् ।

निभृतकरणं नृत्यद्वात्रं गतेतरभावनं

प्रसृमरसुखं प्रादुर्भूतं किमप्यपदं गिराम् ॥

१५

मनसिजकलातत्त्वाभिज्ञो मनोज्ञविचेष्टितः

सकलविषयव्यावृत्ताक्षः सदानुसृतोत्तमः ।

कृतकुचगुरुपास्त्याऽत्यन्तं सुनिर्वृतमानसो

निधुवनवरब्रह्मानन्दं निरर्गलमन्वभूत् ॥

१६

पुरेव भोगान् बुभुजे महीभृत्स भोगिनीभिः सहितोऽप्यरंस्त ।

कन्दर्पशास्त्रानुगतः प्रवीणैर्वात्स्यायने तच्च निरक्षैताद्धा ॥

१७

वात्स्यायनप्रोदितसूत्रजातं तदीयभाष्यं च निरीक्ष्य सम्यक् ।

स्वयं व्यधत्ताभिनवार्थगर्भं निबन्धमेकं नृपवेषधारी ॥

१८

पारशर्यवनिभृति प्रविश्य राज्ञो वर्षमेवं विहरति तद्विलासिनीभिः ।

दृष्ट्वा तत्समयमतीतमस्य शिष्या रक्षन्तो वपुरितरेतरं जजल्पुः ॥

१९

आचार्यैरवधिरकारि मासमात्रं सोऽतीतः पुनरपि पञ्चषाश्च घस्राः ।

अद्यापि स्वकरणमेत्य नः सनाथान् कर्तुं तन्मनसि न जायतेऽनुकम्पा ॥

किं कुर्मः क नु मृगयामहे क यामः को जानन्निह वसतीति नोऽभिदध्यात् ।

विज्ञातुं कथमिममश्महे विचिन्त्याप्या सिन्धु क्षितितलमन्यगात्रगूढम् ॥

गुरुणा करुणानिधिना ह्यधुना यदि नो निहिता विहितास्त्यजिताः ।

जगति क गतिर्भजतां त्यजतां स्वपदं विपदन्तकरं तदिदम् ॥

२२

निःशेषेन्द्रियजाड्यहृन्नवनवाह्लादं मुहुस्तन्वती

नित्याश्चिष्टरजोयतीशचरणाम्भोजाश्रया श्रेयसी ।

निष्प्रयूहविजृम्भमाणवृजिनस्योद्वासना वासना

निःसीमा हृदयेन कल्पितपरीरम्भा चिरं भाव्यते ॥

२३

फलितैरिव सत्त्वपादपैः परिणामैरिव योगसम्पदाम् ।

समयैरिव वैदिकश्रियां सशरीरैरिव तत्त्वनिर्णयैः ॥

२४

सधनैर्निजलाभवैभवात् सकुटुम्बैरुपशान्तिकान्तया ।

अतदन्यतयाऽखिलात्मकैरनुगृह्येय कदा नु धामभिः ॥ २५

अविनयं विनयन्नसतां सतामतिरयं तिरयन् भवपावकम् ।

जयति यो यतियोगभृतां वरो जगति मे गतिमेष विधास्यति ॥ २६

विगतमोहतमोहतिमाप्य यं विधुतमायतमा यतयोऽभवन् ।

अमृतदस्य तदस्य दशः सृतवावतरेम तरेम शुगर्णवम् ॥ २७

शुभाशुभविभाजकस्फुरणदृष्टिमुष्टिधयः

क्षपान्धमतपान्थदुष्कथकदम्भकुक्षिभरिः ।

कदा भवसि मे पुनःपुनरनाद्यविद्यातमः

प्रमृद्य गलितद्वयं पदमुदञ्चयन्नद्वयम् ॥ २८

मर्त्यानां निजपादपङ्कजजुषामाचार्य वाचा यया

रुन्धानो मतिकल्मषं त्वमिह किंकुर्वाणनिर्वाणया ।

द्राङ् नायास्यसि चेत्सुधीकृतपरीहासस्य दसस्य ते

दुःखान्तो न भवेदितीड्य स पुनर्जानीहि मीनीहि मा ॥ २९

इति खेदमुपेयुषि मित्रजने प्रतिपन्नयतिक्षितिभृन्महिमा ।

शुचमर्थवता शमयन्वचसा निजगाद सरोरुहपाद इदम् ॥ ३०

पर्याप्तं नः क्लैव्यमुपेत्यात्र सत्वायः कृत्वोत्साहं भूमिमशेषामपिधानात् ।

अन्वेष्यामो भूविवराण्यप्यथ च द्यां यद्वद्देवं देवमनुष्यादिषु गूढम् ॥ ३१

अनिर्विण्णचेताः समास्थाय यत्रं सुदुष्पापमप्यर्थमाप्नोत्यवश्यम् ।

मुहुर्विघ्नजालैः सुरा हन्यमाना सुधामप्यवापुर्ह्यनिर्विण्णचित्ताः ॥ ३२

यदप्यन्यगात्रप्रतिच्छन्नरूपो दुरन्वेषणः स्याद्गुह्यस्तथापि ।

स्वभानूदरस्थः शशीव प्रकाशैस्तदीयैर्गुणैरेव वेत्तुं स शक्यः ॥ ३३

इक्षुचापागमापेक्षया निर्गतो वर्ष्म तस्यांचितं कृष्णवर्त्मद्युतिः ।

विभ्रमाणां पदं सुभ्रुवां भूयतेः प्राप्तुमर्हत्यकामाग्रणीः संयमी ॥ ३४

नित्यवृत्ताग्रयाय्याश्रिते निर्वृताः प्राणिनो रोगशोकादिना नेक्षिताः ।

दस्युपीडोज्झिताः स्वस्वधर्मे रताः कालवर्षी स्वराण्मेदिनी कामसूः ॥

तदिहाऽऽलस्यमपास्य विचेतुं निरवधिसंसृतिजलधेः सेतुम् ।

देशिकवरपदकमलं यामो न वृथाऽनेहसमत्न नयामः ॥ ३६

इति जलरुहपदवचनं सर्वे मनसि निधाय निराकृतगर्वे ।

कांश्चित्तत्र निवेश्य शरीरं रक्षितुमन्ये निरगुरुदारम् ॥ ३७

ते चिन्वन्तः शैलाच्छैलं विषयाद्विषयं भुवमनुवेलम् ।

प्रापुर्धिकृताविबुधनिवेशान् स्फीतानमरुकनृपतेर्देशान् ॥ ३८

मृत्वा पुनरप्युत्थितमेनं श्रुत्वा वैन्यदिलीपसमानम् ।

त्यक्त्वा विरहजदैन्यममन्दं मत्वाऽऽचार्यं धैर्यमविन्दन् ॥ ३९

ते च ज्ञात्वा गानविलोलं तरुणीसक्तं धरणीपालम् ।

विविशुः स्वीकृतगायकवेषा नगरं विदितसमस्तविशेषाः ॥ ४०

राज्ञे ज्ञापितविद्यातिशयास्ते तत्संग्रहविधृतातिशयाः ।

रमणीशतमध्यगमवनीन्द्रं ददृशुस्तारावृतमिव चन्द्रम् ॥ ४१

वरचामरकरतरुणीकङ्कणरञ्जितमनोहरपञ्चाङ्गागम् ।

गीतिगतिज्ञोर्द्वातश्रुतिसुखतानसमुल्लसदग्रिमदेशम् ॥ ४२

धृतचामीकरदण्डसितातपवारणरञ्जितरत्नकिरीटम् ।

श्रितविग्रहमिव रतिपतिमाश्रितभुवमिव सान्तःपुरममरेशम् ॥ ४३

रुचिरवेषाः समासाद्य तां संसदं नयनसंज्ञावितीर्णासना भूभुजा ।

समसिंष्टास्ततः सुस्वरं मूर्च्छनापदविदस्ते जगुर्मोहयन्तः सभाम् ॥ ४४

भृङ्ग तव सङ्गतिमपास्य गिरिशृङ्गे तुङ्गविटपिनि सङ्गमजुषि त्वदङ्गे ।

स्वाङ्गरचिताः सकलुषान्तरङ्गाः संगमकृते भङ्गमुपयन्ति भृङ्गाः ॥ ४५

पञ्चशरसमयसञ्चयकृते प्राञ्चं मुञ्चन्निवेह सञ्चरसि प्रपञ्चम् ।

पञ्चजनमुख पञ्चमुखमप्यनञ्चंस्त्वं च गतिरिति किञ्च किल वञ्चितोऽसौ ॥

पर्वशशिमुख सर्वमपहाय पूर्वं कुर्वदिह गर्वमनुसृत्य हृदपूर्वम् ।

न स्मरसि वस्त्वस्मदीयमिति कस्मात्संस्मर तदस्मर परमस्मदुक्त्या ॥

नेतिनेतीत्यादिनिगमवचनेन निपुणं निषिध्य मूर्तामूर्तराशिम् ।
यदशक्यनिह्वं स्वात्मरूपतया जानन्ति कोविदास्तत्त्वमसि तत्त्वम् ॥ ४८

खाद्यमुत्पाद्य विश्वमनुप्रविश्य गूढमन्नपयादिकोशतुषजाले ।
कवयो विविच्य युक्त्यवघाततो यत्तण्डुलवदाददति तत्त्वमसि तत्त्वम् ॥

विषमविषयेषु सञ्चारिणोऽक्षाश्वान् दोषदर्शनकशाभिघाततः ।
स्वैरं संनिवर्त्य स्वान्तरश्मिभिर्धीरा बध्नन्ति यत्र तत्त्वमसि तत्त्वम् ॥ ५०

व्यावृत्तजाग्रदादिष्वनुस्यूतं तेभ्योऽन्यदिव पुष्पेभ्य इव सूत्रम् ।
इति यदौपाधिकत्रयपृथक्त्वेन विदन्ति सूरयस्तत्त्वमसि तत्त्वम् ॥ ५१

पुरुष एवेदमित्यादिवेदेषु सर्वकारणतया यस्य ।
सार्वार्त्म्यं हाटकस्येव मुकुटादितादाम्यं सरसमाम्नायते तत्त्वमसि तत्त्वम् ॥

यश्चाहमत्र वर्ष्मणि भामि सोऽसौ योऽसौ विभाति रविमण्डले सोऽहमिति ।
वेद्वादिनो व्यतिहारतो यदध्यापयन्ति यत्रतस्तत्त्वमसि तत्त्वम् ॥ ५३

वेदानुवचनसद्दानमुखधर्मैः श्रद्धयाऽनुष्ठितैर्विद्यया युक्तैः ।
विविदषन्त्यत्यन्तविमलस्वान्ता ब्राह्मणा यद्ब्रह्म तत्त्वमसि तत्त्वम् ॥ ५४

शमदमोपरमादिसाधनैर्धीराः स्वात्मनाऽऽत्मनि यदन्विष्य कृतकृत्याः ।
अधिगतामितसच्चिदानन्दरूपा न पुनरिह खिद्यन्ते तत्त्वमसि तत्त्वम् ॥

अविगीतमेवं नरपतिराकर्ण्य वर्णितात्मार्थम् ।
विससर्ज पूरिताशानेतान्निर्ज्ञातकर्तव्यः ॥ ५६

उद्धोधितः सदसि तैरवलम्ब्य मूर्च्छां निर्गत्य राजतनुतो निजमाविवेश ।
गात्रं पुरोदितनयेन स देशिकेन्द्रः संज्ञामवाप्य च पुरेव समुत्थितोऽभूत् ॥

तदेतु कुहरमेत्य पूर्वदृष्टं नरपतिभृत्यविसृष्टपावकेन ।
निजवपुरवलोक्य दह्यमानं झटिति स योगधुरन्धरो विवेश ॥ ५८

सपदि दहनशान्तये महान्तं नरमृगरूपमधोक्षजं शरण्यम् ।
स्तुतिभिरधिकलालसत्पदाभिस्त्वरितमतोषयदात्मवित्प्रधानः ॥ ५९

- नरहरिकृपया ततः प्रशान्ते प्रबलतरे स हुताशने प्रविष्टः ।
निरगमदचलेन्द्रकन्दरान्ताद्विधुरिव वक्त्रबिलाद्विधुन्तुदस्य ॥ ६०
- तदनु शमधनाधिपो विनेयैश्चिरविरहादतिवर्धमानहादैः ।
सनक इव वृतः सनन्दनाद्यैर्जिगमिषुराजनि मण्डनस्य गेहम् ॥ ६१
- तदनु सदनमेत्य पूर्वदृष्टं गगनपथाद्भलितक्रियाभिमानम् ।
विषयविषनिवृत्ततर्षमुच्चैरतनुत मण्डनमिश्रमक्षिपात्रम् ॥ ६२
- तं समीक्ष्य नभश्च्युतं स च प्राञ्जलिः प्रणतपूर्वविग्रहः ।
अर्हणाभिरभिपूज्य तस्थिवानीक्षणैरनिमिषैः पिबन्निव ॥ ६३
- स विश्वरूपो बत सत्यवादी पपात पादाम्बुजयोर्यतीशः ।
गृहं शरीरं मम यच्च सर्वं तवेति वादी मुदितो महात्मा ॥ ६४
- प्रेयसा प्रथममर्चितं मुनिं प्राप्तविष्टरमुपस्थितं बुधैः ।
प्रश्रयावनतमूर्तिरब्रवीच्छारदाऽभिवदने विशारदा ॥ ६५
- ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वदेहिनाम् ।
ब्रह्मणोऽधिपतिर्ब्रह्मन् भवान् साक्षात्सदाशिवः ॥ ६६
- सदसि मामविजित्य तथैव यन्मदनशासन कामकलास्वपि ।
तदवबोधकृते कृतिमाचरस्तदिह मर्त्यचरित्वविडम्बनम् ॥ ६७
- त्वया यदावां विजितौ परात्मन् तत्तूपामावहतीज्य सर्वथा ।
कृताभिभूतिर्न मयूखशालिना निशाकरादेरपकीर्तये खलु ॥ ६८
- आदावात्म्यं धाम कामं प्रयास्याम्यर्हस्यच्छं मामनुज्ञातुमर्हन् ।
इत्यामन्त्रयान्तर्हितां योगशक्त्या पश्यन् देवीं भाष्यकर्ता बभाषे ॥ ६९
- जानामि त्वां देवि देवस्य धातुर्भार्यामिष्टामष्टमूर्तेः सगर्भ्याम् ।
वाचामाद्यां देवतां विश्वगुप्त्यै चिन्मात्रामप्यात्तलक्ष्म्यादिरूपाम् ॥ ७०
- तस्मादस्मत्कल्पितेष्वर्च्यमाना स्थानेषु त्वं शारदाख्या दिशन्ती ।
इष्टानर्थानृष्यशृङ्गादिकेषु क्षेत्रेष्वस्व प्राप्तसत्संनिधाना ॥ ७१

तथेति संश्रुत्य सरस्वती सा प्रायात्प्रियं धाम पितामहस्य ।
 अदर्शनं तत्र समीक्ष्य सर्व आकस्मिकं विस्मयमीयुरुच्चैः ॥ ७२
 तस्या यतीशजितभर्तृयतित्वजातवैधव्यसंभवशुचा भुवमस्पृशन्त्याः ।
 अन्तर्धिमेक्ष्य मुदितोऽजनि मण्डनोऽपि तत्साधु वीक्ष्य मुमुदे यतिशेखरश्च ॥
 मण्डनमिश्रोऽप्यथ विधिपूर्वं दत्त्वा वित्तं यागे सर्वम् ।
 आत्मारोपितशोचिष्केशो भेजे शङ्करमस्तमिताशः ॥ ७४
 संन्यासगृह्यविधिना सकलानि कर्माण्यह्नाय शङ्करगुरुर्विदुषोऽस्य कुर्वन् ।
 कर्णे जगौ किमपि तत्त्वमसीति वाक्यं कर्णेजपं निखिलसंस्मृतिदुःखहानेः ॥
 संन्यासपूर्वं विधिवद्विभिक्षे पश्चादुपादिक्षदथाऽऽत्मतत्त्वम् ।
 आचार्यवर्यः श्रुतिमस्तकस्थं तदादिवाक्यं पुनराबभाषे ॥ ७६
 त्वं नासि देहो घटवद्भयनात्मा रूपादिमत्त्वादिह जातिमत्त्वात् ।
 ममेति भेदमथनादभेदसंप्रत्ययं विद्धि विपर्ययोत्थम् ॥ ७७
 लोप्यो हि लोप्यव्यतिरिक्तलोपको दृष्टो घटादिः खलु तादृशी तनुः ।
 दृश्यत्वहेतोर्व्यतिरेकसाधने त्वत्तः शरीरं कथमात्मतागतिः ॥ ७८

नापीन्द्रियाणि खलु तानि च साधनानि

दात्रादिवत्कथममीषु तवाऽऽत्मभावः ।

चक्षुर्मदीयमिति भेदगतेरमीषां

स्वप्नादिभावविरहाच्च घटादिसाम्यम् ॥

७९

यद्यात्मतैषां समुदायगा स्यादेकव्ययेनापि भवेन्न तद्धीः ।

प्रत्येकमात्मत्वमुदीर्यते चेन्नश्येच्छरीरं बहुनायकत्वात् ॥

८०

आत्मत्वमन्यतमं यदि चक्षुरादेश्चक्षुर्विनाशसमये स्मरणं न हि स्यात् ।

एकाश्रयत्वनियमात्स्मरणानुभूत्योर्दृष्टश्रुतार्थविषयावगतिश्च न स्यात् ॥

मनोऽपि नाऽऽत्मा करणत्वहेतोर्मनो मदीयं गतमन्यतोऽभूत् ।

इति प्रतीतेर्व्यभिचारितायाः सुप्तौ च तच्चिन्मनसोर्विविक्तता ॥ ८२

अनयैव दिशा निराकृता न च बुद्धेरपि चाऽऽत्मता स्फुटम् ।

अपि भेदगतेरनन्वयात्करणादाविव बुद्धिमुज्ज भोः ॥

८३

नाहंकृतिश्चरमधातुपदप्रयोगात् प्राणा मदीया इति लोकवादात् ।
 प्राणोऽपि नाऽऽत्मा भवितुं प्रगल्भः सर्वोपसंहारिणि सन् सुषुप्ते ॥ ८४
 एवं शरीराद्यविविक्त आत्मा त्वंशब्दवाच्योऽभिहितोऽत्र वाक्ये ।
 तदोदितं ब्रह्म जगन्निदानं तथा तथैक्यं पदयुग्मबोधयम् ॥ ८५
 कथं तदैक्यं प्रतिपादयेद्वचः सर्वज्ञसंमूढपदाभिषिक्तयोः ।
 न ह्येकता संतमसप्रकाशयोः संदृष्टपूर्वा न च दृश्यतेऽधुना ॥ ८६
 सत्यं विरोधगतिरस्ति तु वाच्यगेयं सोऽयं पुमानितिवदत्र विरोधहानेः ।
 आदाय वाच्यमविरोधि पदद्वयं तल्लक्ष्यैक्यबोधनपरं ननु को विरोधः ॥
 जहीहि देहादिगतामहंधियं चिरार्जितां कर्मशठैः सुदुस्त्यजाम् ।
 विवेकबुद्ध्या परमेव सन्ततं ध्यायाऽऽत्मभावेन यतो विमुक्तता ॥ ८८
 साधारणे वपुषि काकशृगालबहिमात्रादिकस्य ममतां त्यज दुःखहेतुम् ।
 तद्वज्जहीहि बहिरर्थगतां च विद्वंश्चित्तं बधान परमात्मनि निर्विशङ्कम् ॥
 तीरात्तीरं संचरन् दीर्घमत्स्यस्तीराद्भिन्नो लिप्यते नापि तेन ।
 एवं देही संचरञ्जाग्रदादौ तस्माद्भिन्नो नापि तद्धर्मको वा ॥ ९०

जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिलक्षणमदोऽवस्थात्रयं चित्तनौ

त्वय्येवानुगते मिथो व्यभिचरद्धीसंज्ञमज्ञानतः ।

क्लृप्तं रज्ज्वदमंशके वसुमतीच्छिद्राहिदण्डादिवत्

तद्ब्रह्मासि तुरीयमुज्झितभयं मा त्वं पुरेव भ्रमीः ॥ ९१

प्रत्यक्तमं परपदं विदुषोऽन्तिकस्थं

दूरं तदेव परिमूढमतेर्जनस्य ।

अन्तर्बहिश्च चित्तिरस्ति न वेति कश्चि-

च्चिन्वन् बहिर्बहिरहो महिमाऽऽत्मशक्तेः ॥ ९२

यथा प्रपायां बहवो मिलन्ते क्षणे द्वितीये बत भिन्नमार्गाः ।

प्रयान्ति तद्ब्रह्मनामभाजो गृहे भवन्त्यत्र न कश्चिदन्ते ॥ ९३

सुखाय यद्यत् क्रियते दिवानिशं सुखं न किञ्चिद्बहुदुःखमेव तत् ।

विना न हेतुं सुखजन्म दृश्यते हेतुश्च हेत्वन्तरसन्निधौ भवेत् ॥ ९४

परिपक्वमतेः सकृच्छ्रुतं जनयेदात्मधियं श्रुतेर्वचः ।

परिमन्दमतेः शनैः शनैर्गुरुपादाब्जनिषेवणादिना ॥

९५

प्रणवाभ्यसनोक्तकर्मणोः करणेनापि गुरोर्निषेवणात् ।

अपगच्छति मानसं मलं क्षमते तत्त्वमुदीरितं ततः ॥

९६

मनोऽनुवर्तेत दिवानिशं गुरौ गुरुर्हि साक्षाच्छिव एव तत्त्ववित् ।

निजानुवृत्त्या परितोषितो गुरुर्विनेयवक्तुं कृपया हि वीक्षते ॥

९७

सा कल्पवल्लीव निजेष्टमर्थं फलत्यवश्यं किमकार्यमस्याः ।

आज्ञा गुरोस्तत्परिपालनीया सा मोदमानीय विधातुमिष्टा ॥

९८

गुरूपदिष्टा निजदेवता चेत्कुप्येत्तदा पालयिता गुरुः स्यात् ।

रुष्टे गुरौ पालयिता न कश्चिद्गुरौ न तस्माज्जनयेत कोपम् ॥

९९

पुमान् पुमर्थं लभतेऽपि चोदितं भजन्निवृत्तः प्रतिषिद्धसेवनात् ।

विधिं निषेधं च निवेदयत्यसौ गुरोरनिष्टच्युतिरिष्टसंभवः ॥

१००

आराधितं दैवतमिष्टमर्थं ददाति तस्याधिगमो गुरोः स्यात् ।

नो चेत्कथं वेदितुमीश्वरोऽयमतीन्द्रियं दैवतमिष्टदं नः ॥

१०१

तुष्टे गुरौ तुष्यति देवतागणो रुष्टे गुरौ रुष्यति देवतागणः ।

सदाऽऽत्मभावेन सदात्मदेवताः पश्यन्नसौ विश्वमयो हि देशिकः ॥

१०२

एवं पुराणगुरुणा परमात्मतत्त्वं शिष्टो गुरोश्चरणयोर्निपपात तस्य ।

धन्योऽस्म्यहं तव गुरो करुणाकटाक्षपातेन पातिततमा इति भाषमाणः ॥

ततः स संप्राप्य सुरेश्वराख्यां दिगङ्गनाभिः क्रियमाणसख्याम् ।

सच्छिष्यतां भाष्यकृतश्च मुख्यामवाप तुच्छीकृतधातृसौख्याम् ॥

१०४

निखिलनिगमचूडाचिन्तया हन्त यावत्

स्वमनवधिकसौख्यं निर्विशन्निर्विशङ्कम् ।

बहुतिथमभितोऽसौ नर्मदां नर्मदां तां

मगधभुवि निवासं निर्ममे निर्ममेन्द्रः ॥

१०५

इति वशीकृतमण्डनपण्डितः प्रणतसत्करणत्रयदण्डितः ।

सकलसद्गुणमण्डलपण्डितः स निरगात् कृतदुर्मतलण्डितः ॥ १०६

कुसुमितविविधपलाशभ्रमदलिकुलगीतमधुरस्वनम् ।

पश्यन् विपिनमयासीदाशां कीनाशपालितामेषः ॥ १०७

तत्र महाराष्ट्रमुखे देशे ग्रन्थान् प्रचारयन् प्राज्ञतमः ।

शमितपतान्तरमानः शनकैः सनकोपमोऽगमच्छीशैलम् ॥ १०८

प्रफुल्लमल्लिकावनप्रसङ्गसङ्गतामितप्रकाण्डगन्धबन्धुरप्रवातधूतपादपम् ।

सदामदद्विपाधिप्रहारशूरकेसरित्रजं भुजंगभूषणप्रियं स्वयंभुकोशलम् ॥

कलिकल्मषभङ्गायां सोऽद्वेराचञ्चलत्तरङ्गायाम् ।

अधरीकृततुङ्गायां सस्तौ पातालगामिगङ्गायाम् ॥ ११०

नमन्मोहभङ्गं नभोलेहिमृङ्गं त्रुटत्पापसङ्गं रटत्पक्षिभृङ्गम् ।

समाश्लिष्टगङ्गं प्रहृष्टान्तरङ्गं तमारुह्य तुङ्गं ददर्शेशलिङ्गम् ॥ १११

प्रणमद्भवर्वाजभर्जनं प्रणिपत्यामृतमम्पदार्जनम् ।

प्रमुमाद स मल्लिकार्जुनं भ्रमराम्बासचिवं नतार्जुनम् ॥ ११२

तीररुहैः कृष्णायास्तीरेऽवात्सीत्तिरोहितोष्णायाः ।

आवजितवृष्णाया आचार्येन्द्रो निरस्तकाष्ण्यायाः ॥ ११३

तत्रातिचित्रपदमत्रभवान् पवित्रकीर्तिर्विचित्रसुचरित्रनिधिः सुधीन्द्रान् ।

अग्राहयत्कृतमसद्ग्रहनिग्रहार्थमग्र्यान् समग्रसुगुणान् महदग्रयायी ॥

अध्यापयन्तमसदर्थनिरासपूर्वं किन्त्वन्यतीर्थयशसं श्रुतिभाष्यजातम् ।

आक्षिप्य पाशुपतवैष्णववीरशैवमाहेश्वराश्च विजिता हि सुरेश्वराद्यैः ॥

केचिद्विसृज्य मतमात्म्यममुष्य शिष्य-

भावं गता विगतमत्सरमानदोषाः ।

अन्ये तु मन्युवशमेत्य जघन्यचित्ता

निन्युः क्षणं निधनमस्य निरीक्षमाणाः ॥ ११६

वेदान्तीकृतनीचशूद्रवचसो वेदाः स्वयं कल्पनाः
 पापिष्ठाः स्वमपि त्रयीपथमपि प्रायो दहन्तः खलाः ।
 साक्षाद्ब्रह्मणि शङ्करे विदधति स्पर्धानिवद्धां मतिं
 कृष्णे पौण्ड्रकवत्तथा न चरमां किं ते लभन्ते गतिम् ॥ ११७
 वाणी काणभुजी च नैव गणिता लीना कचित्कापिली
 शैवं चाशिवभावमेति भजते गर्हापदं चार्हतम् ।
 दौर्गं दुर्गतिमश्नुते भुवि जनः पुष्पाति को वैष्णवं
 निष्णातेषु यतीशसूक्तिषु कथाकेलीकृतासूक्तिषु ॥ ११८
 तथागतकथा गता तदनुयायि नैयायिकं
 वचोऽजनि न चोदितो वदति जातु तौतातितः ।
 विदग्धति न दग्धर्धाविदितचापलं कापिलं
 विनिर्दयविनिर्दलद्विमतसङ्करे शङ्करे ॥ ११९
 इति श्रीमाधवीये तत्कलाज्ञत्वप्रपञ्चनम् ।
 संक्षेपशङ्करजये सर्गोऽयं दशमोऽभवत् ॥ १० ॥

आदितः श्लोकाः 1148.

अथैकादशः सर्गः ॥ ११ ॥

उग्रभैरववधः ॥

तत्रैकदाच्छादितनैजदोषः पौलस्त्यवत्कल्पितसाधुवेषः ।
 निर्मानमायं स्थितकार्यशेषः कापालिकः कश्चिदनल्पदोषः ॥ १
 असावपश्यन्मदनाद्यवश्यं वश्येन्द्रियाश्वर्गुनिभिर्विमृग्यम् ।
 आदिश्य भाष्यं सपदि प्रशस्यमासीनमाश्रित्य मुनिं रहस्यम् ॥ २
 दृष्ट्वैव हृष्टः स चिरादभीष्टं निर्धार्य संसिद्धमिव स्वमिष्टम् ।
 महद्विशिष्टं निजलाभतुष्टं विस्पष्टमाचष्ट च कृत्यशिष्टम् ॥ ३
 गुणांस्तवाकर्ण्य मुनेऽनवद्यान्सार्वभ्यसौशील्यदयालुताद्यान् ।
 द्रष्टुं समुत्कण्ठितचित्तवृत्तिर्भवन्तमागां विदितप्रवृत्तिः ॥ ४

- त्वमेक एवात्र निरस्तमोहः पराकृतद्वैतिवचःसमूहः ।
आभासि दूरीकृतदेहमानः शुद्धाद्वये योजितसर्वमानः ॥ ५
- परोपकृत्यै प्रगृहीतमूर्तिरमर्त्यलोकेष्वपि गीतकीर्तिः ।
कटाक्षलेशार्दितसज्जनार्तिः सदुक्तिसम्पादितविश्वपूर्तिः ॥ ६
- गुणाकरत्वाद्भुवनैकमान्यः समस्तचित्त्वादभिमानशून्यः ।
विजितवरत्वाद्बलहस्तितान्यः स्वात्मप्रदत्वाच्च महावदान्यः ॥ ७
- अशेषकल्याणगुणालयेषु परावरज्ञेषु भवादृशेषु ।
कार्यार्थिनः काप्यनवाप्य कामं न यान्ति दुष्प्रापमपि प्रकामम् ॥ ८
- तस्मान्महत्कार्यमहं प्रपद्य निर्वर्तितं सर्वविदा त्वयाऽद्य ।
कपालिनं प्रीणयितुं यतिष्ये कृतार्थमात्मानमतः करिष्ये ॥ ९
- अनेन देहेन सहैव गन्तुं कैलासमीशेन समं च रन्तुम् ।
अतोषयं तीव्रतपोभिरुग्रं सुदुष्करैरब्दशतं समग्रम् ॥ १०
- तुष्टोऽब्रवीन्मां गिरिशः पुमर्थमभीप्सितं प्राप्स्यसि मत्प्रियार्थम् ।
जुहोषि चेत्सर्वविदः शिरा वा हुताशने भूमिपतेः शिरो वा ॥ ११
- एतावदुक्त्वाऽन्तरधान्महेशस्तदादि तत्संग्रहणे धृताशः ।
चराम्यथापि क्षितिपो न लब्धो न सर्ववित्तत्र मयोपलब्धः ॥ १२
- दिष्ट्याऽद्य लोकस्य हिते चरन्तं सर्वज्ञमद्राक्षमहं भवन्तम् ।
इतःपरं सेत्स्यति मेऽनुबन्धः संदर्शनान्तो हि जनस्य बन्धः ॥ १३
- मूर्धाभिपिक्तस्य शिरःकपालं मुनीशितुर्वा मम सिद्धिहेतुः ।
आद्यं पुनर्मे मनसाऽप्यलभ्यं ततःपरं तत्रभवान् प्रमाणम् ॥ १४
- शिरःप्रदानोऽद्भुतकीर्तिलाभस्तत्रापि लोके मम सिद्धिलाभः ।
आलोच्य देहस्य च नश्वरत्वं यद्रोचते सत्तम तत्कुरु त्वम् ॥ १५
- तद्याचितुं न क्षमते मनो मे को वेष्टदायि स्वशरीरमुज्झतु ।
भवान्विरक्तो न शरीरमानी परोपकाराय धृतात्मदेहः ॥ १६

- जनाः परक्लेशकथानभिज्ञा नक्तं दिवा स्वार्थकृतात्मचित्ताः ।
 रिपुं निहन्तुं कुलिशाय वज्री दार्धीचमादात्किल बाञ्छितास्थि ॥ १७
- दधीचिमुख्याः क्षणिकं शरीरं त्यक्त्वा परार्थे स्म यशःशरीरम् ।
 प्राप्य स्थिरं सर्वगतं जगन्ति गुणैरनर्घ्यैः किल रञ्जयन्ति ॥ १८
- वपुर्धरन्ते परतुष्टिहेतोः केचित्प्रशान्ता दयया परीताः ।
 अस्मादृशाः केचन सन्ति लोके स्वार्थैकनिष्ठा दयया विहीनाः ॥ १९
- परोपकारं न विनाऽस्ति किञ्चित्प्रयोजनं ते विधुतैषणस्य ।
 अस्मादृशाः कामवशास्तु युक्तायुक्ते विजानन्ति न हन्त योगिन ॥ २०
- जीमूतवाहो निजजीवदायी दधीचिरप्यस्थि मुदा ददानः ।
 आचन्द्रतारार्कमपायशून्यं प्राप्तौ यशः कर्णपथं गतौ हि ॥ २१
- यदप्यदेयं ननु देहवद्भिर्मयाऽर्थितं गार्हितमेव सद्भिः ।
 तथाऽपि सर्वत्र विरागवद्भिः किमस्त्यदेयं परमार्थविद्भिः ॥ २२
- अखण्डमूर्धन्यकपालमाहुः संसिद्धिदं साधकपुङ्गवेभ्यः ।
 विना भवन्तं बहवो न सन्ति तद्वत्पुमांसो भगवन् पृथिव्याम् ॥ २३
- प्रयच्छ शीर्षं भगवन्नमः स्तादितीरयित्वा पतितं पुरस्तात् ।
 तमब्रवीद्वीक्ष्य सुधीरधस्तात्कपालुरावृत्तमनाः समस्तात् ॥ २४
- नैवाभ्यसूयामि वचस्त्वदीयं प्रीत्या प्रयच्छामि शिरोऽस्मदीयम् ।
 को वाऽर्थिसात्माज्ञतमो नृकायं जानन्न कुर्यादिहि बह्वपायम् ॥ २५
- पतत्यवश्यं हि विकृष्याणं कालेन यत्नादपि रक्ष्यमाणम् ।
 वर्षामुना सिध्यति चेत्परार्थः स एव मर्त्यस्य परःपुमर्थः ॥ २६
- वर्ते विविक्तेऽधिसमाधि सिद्धिविन्मथः समायाहि करोमि ते मतम् ।
 नाहं प्रकाशं वितरीतुमुत्सहे शिरःकपालं विजनं समाश्रय ॥ २७

शिष्या विदन्ति यदि चिन्तितकार्यमेतत्

योगिन मदेकशरणा विहर्ति विदध्युः ।

को वा सहेत वपुरेतदपोहितुं स्वं

को वा क्षमेत निजनाथशरीरमोक्षम् ॥

तौ संविदं वितनुतामिति संप्रहृष्टौ
 योगी जगाम मुदितो निलयं मनस्वी ।
 श्रीशङ्करोऽपि निजधामनि जोषमास
 प्राचे न किञ्चिदपि भावमसौ मनोगम् ॥

२९

शूली त्रिपुण्डी पुरतोऽवलोकी कंकालमालाकृतगात्रभूषः ।
 संरक्तनेत्रो मदघूर्णिताक्षो योगी ययौ देशिकवासभूमिम् ॥

३०

शिष्येषु शिष्टेषु विदूग्गेषु स्त्रानादिकार्याय विविक्तभाजि ।
 श्रीदेशिकेन्द्रे तु सनन्दनाख्यभीत्या स्वदेहं व्यवधाय गूढे ॥

३१

तं भैरवाकारमुदीक्ष्य देशिकस्त्यक्तुं शरीरं व्यधित स्वयं मनः ।
 आत्मानमात्मन्युदयुङ्क्त यो जपन् समाहितात्मा करणानि संहरन् ॥

३२

तं भैरवोऽलोकत लोकपूज्यं स्वसौख्यतुच्छीकृतदेवराज्यम् ।
 योगीशमासादितनिर्विकल्पं सनत्सुजातप्रभृतेरनल्पम् ॥

३३

जत्रुप्रदेशे चिबुकं निधाय व्यात्ताम्यमुत्तानकरौ निधाय ।
 जानूपरि प्रेक्षितनासिकान्तं विलोचने सामि निमील्य कान्तम् ॥

३४

आसीनमुच्चीकृतपूर्वगात्रं सिद्धासनं शेषितबोधमात्रम् ।
 चिन्मात्रविन्यस्तहृषीकवर्गं समाधिविस्मारितविश्वसर्गम् ॥

३५

विलोक्य तं हन्तुमपास्तशङ्कः स्वबुद्धिपूर्वार्जिततीव्रपङ्कः ।
 प्रापोच्यतासिः सविधं स यावद्विज्ञातवान् पद्मपदोऽपि तावत् ॥

३६

त्रिशूलमुग्र निहन्तुकामं गुरुं यतात्मा समुदैक्षतान्तः ।
 स्थितश्चुकोप ज्वलिताग्निकल्पः स पद्मपादः स्वगुरोर्हितैषी ॥

३७

स्मरन्नयैष स्मरदार्तिहारि प्रह्लादवश्यं परमं महस्तत् ।
 स मन्त्रसिद्धो नृहरेर्नृसिंहो भूत्वा ददर्शोग्रदुरीहचेष्टाम् ॥

३८

स तत्क्षणक्षुब्धनिजस्वभावः प्रवृद्धरुद्ध विस्मृतमर्त्यभावः ।
 आविष्कृतात्युग्रनृसिंहभावः समुत्पपातातुलितप्रभावः ॥

३९

- सटाच्छटास्फोटितमेघसंघस्तीव्रावत्रासितभूतसंघः ।
संवेगसंमूर्च्छितलोकसंघः किमेतदित्याकुलदेवसंघः ॥ ४०
- क्षुभ्यत्समुद्रं समुदूढरौद्रं रटन्निशाटं स्फुटदद्रिकूटम् ।
ज्वलद्दिशान्तं प्रचलद्धरान्तं प्रभ्रश्यदक्षं दलदन्तरिक्षम् ॥ ४१
- जवादभिद्रुत्य शितस्वरूपैर्दैत्येश्वरस्यैव पुरा नखाग्रैः ।
क्षिपत्तिशूलस्य स तस्य वक्षो ददार विक्षिप्तसुरारिपक्षः ॥ ४२
- तत्तादृगत्युग्रनखायुधाग्र्यो दंष्ट्रान्तरप्रोतदुरीहदेहः ।
निन्ये तदानीं नृहरिर्विदीर्णचुपट्टनाट्टालिकमट्टहासम् ॥ ४३
- आकर्णयंस्तं निनदं बहिर्गता उपागमन्नाकुलचित्तवृत्तयः ।
व्यलोकयन् भैरवमग्रतो मृतं ततो विमुक्तं च गुरुं सुखोषितम् ॥ ४४
- प्रहृदवश्यो भगवान् कथं वा प्रसादितोऽयं नृहरिस्त्वयेति ।
सविस्मयैः स्निग्धजनैः स पृष्ठः सनन्दनः सस्मितमित्यवादीत् ॥ ४५
- पुरा किलाहं बलभूधराग्रे पुण्यं समाश्रित्य किमप्यरण्यम् ।
भक्तैकवश्यं भगवन्तमेनं ध्यायन्ननेकान् दिवसाननैषम् ॥ ४६
- किमर्थमेको गिरिगह्वरेऽस्मिन् वाचंयम त्वं वससीति शश्वत् ।
केनापि पृष्ठोऽन्न किरातयूना प्रत्युत्तरं प्रागहमित्यवोचम् ॥ ४७
- आकण्ठमत्यद्भुतमर्त्यमूर्तिः कण्ठीरवात्मा परतश्च कश्चित् ।
मृगो वनेऽस्मिन् मृगयो वसन्मे भवत्यहो नाक्षिपथे कदापि ॥ ४८
- इतीग्यत्येव मयि क्षणेन वनेचरोऽयं प्रविशन् वनान्तम् ।
निबध्य गाढं नृहरिं लताभिः पुण्यैरगण्यैः पुरतो न्यधान्मे ॥ ४९
- महर्षिभिस्त्वं मनसाप्यगम्यो वनेचरस्यैव कथं वशेऽभूः ।
इत्यद्भुताविष्टहृदा मयाऽसौ विज्ञाप्यमानो विभुरित्यवादीत् ॥ ५०
- एकाग्रचित्तेन यथाऽमुनाहं ध्यातस्तथा धातुमुखैर्न पूर्वैः ।
नोपालभेथास्त्वमितीरयन्मे कृत्वा प्रसादं कृतवांस्तिरोधिम् ॥ ५१

- आकर्ण्य तां पद्मपदस्य वाणीमानन्दमग्नैरखिलैरभावि ।
जगर्ज चोच्चैर्जगदण्डभाण्डं भूम्ना स्वधाम्ना दलयन् नृसिंहः ॥ ५२
- ततस्तदाभाटचलत्समाधिः स्वात्मप्रबोधोन्मथितत्र्युपाधिः ।
उन्मील्य नेत्रे विकरालवक्तुं व्यलोकयन्मानवपञ्चवक्तुम् ॥ ५३
- चन्द्रांशुसोदर्यसटाजटालं तार्तीयनेत्राब्जकनन्निटालम् ।
सहोद्यदुष्णांशुसहस्रभासं विध्यण्डविस्फोटकृददृहासम् ॥ ५४
- नखाग्रनिभिन्नकपालिवक्षःस्थलोच्चलच्छोणितपङ्किलाङ्गम् ।
श्रीवत्सवत्सं गलवैजयन्तीश्रीरत्नसंस्पर्धितदन्त्रमालम् ॥ ५५
- सुरासुरत्रासकरातिघोरस्वाकारसारव्यथिताण्डकोशम् ।
दंष्ट्रकरालानननिर्यदग्निज्वालालिसंलीढनभोवकाशम् ॥ ५६
- स्वरोमकूपोद्गतविस्फुलिङ्गप्रचारसंदीपितसर्वलोकम् ।
जम्भद्विडुज्जम्भितशम्भुदम्भसंस्तम्भनारम्भकदन्तपेषम् ॥ ५७
- मा भूदकाण्डे प्रलयो महात्मन् कोपं नियच्छेति गृणद्भिरारात् ।
ससाध्वसैः प्राञ्जलिभिः सगात्रकम्पैर्विरिञ्च्यादिभिरर्थ्यमानम् ॥ ५८
- विलोक्य विचुच्चपलोग्रजिह्वं यतिक्षितीशः पुरतो नृसिंहम् ।
अभीतिरैडिष्ट तदोपकण्ठं स्थितोऽपि हर्षाश्रुपिनद्धकण्ठः ॥ ५९
- नरहरे हर कोपमनर्थदं तव रिपुर्निहतो भुवि वर्तते ।
कुरु कृपां मयि देव सनातनीं जगदिदं भयमेति भवदृशा ॥ ६०
- तव वपुःकिल सत्त्वमुदाहृतं तव हि कोपनमण्वपि नोचितम् ।
तदिह शान्तिमवाप्नुहि शर्मणे हरगुणं हरिराश्रयसे कथम् ॥ ६१
- सकलभीतिषु दैवतम स्मरन् सकलभीतिमपोह्य सुखी पुमान् ।
भवति किं प्रवदामि तवेक्षणे परमदुर्लभमेव तवेक्षणम् ॥ ६२
- स्मृतवतस्तव पादसरोरुहं मृतवतः पुरुषस्य विमुक्तता ।
तव कराभिहतोऽमृत भैरवो न हि स एष पुनर्भवमेष्यति ॥ ६३

दितिजसूनुममुं व्यसनार्दितं सकृदरक्षदुदारगुणो भवान् ।

सकलगत्वमुदीरितमस्फुटं प्रकटमेव विधित्सुरभूत्पुरः ॥ ६४

सृजसि विश्वमिदं रजसाऽऽवृतः स्थितिविधौ श्रितसत्त्व उदायुधः ।

अवसि तद्धरणे तमसाऽऽवृतो हरसि देव तदा हरसंज्ञितः ॥ ६५

तव जनिर्न गुणास्तव तत्त्वतो जगदनुग्रहणाय भवादिकम् ।

तव पदं खलु बाङ्मनसातिगं श्रुतिवचश्चकितं तव बोधकम् ॥ ६६

नरहरे तव नामपरिश्रवात् प्रमथगुह्यकदुष्टपिशाचकाः ।

अपसरन्ति विभोऽसुरनायका न हि पुरःस्थितये प्रभवन्त्यमी ॥ ६७

त्वमेव सर्गस्थितिहेतुरस्य त्वमेव नेता नृहरेऽखिलस्य ।

त्वमेव चिन्त्यो हृदयेऽनवद्ये त्वामेव चिन्मात्रमहं प्रपद्ये ॥ ६८

हतो वराको हि रुषं नियच्छ विश्वस्य भूमन्नभयं प्रयच्छ ।

एते हि देवाः शममर्थयन्ते निरीक्ष्य भीताः प्रतिस्वेदयन्ते ॥ ६९

द्रष्टुं न शक्या हि तवानुकम्पाहीनैर्जनैर्निहुतकोटिशंपाम् ।

मूर्तिं तदात्मन्नुपसंहरेमां पाहि त्रीलोकीं समतीतसीमाम् ॥ ७०

कल्पान्तोज्जृम्भमाणप्रमथपरिवृढप्रौढञ्जालाटवह्नि-

ज्ज्वालालीढत्रिलोकीजनितचटचटाध्वानधिकारधुर्यः ।

मध्ये ब्रह्माण्डभाण्डोदरकुहरमनैकान्त्यदुःस्थामवस्थां

स्थानस्त्यानो ममायं दलयतु दुरितं श्रीनृसिंहादृहासः ॥ ७१

मध्ये व्यानद्ध्वातंधयवलनाधानमन्थानभूभृ-

न्मन्थेनोत्क्षिप्तदुग्धोदधिलहरिमिथःस्फालनाचारघोरः ।

कल्पान्तोन्निद्ररुद्रोच्चतरडमरुकध्वानबद्धाभ्यसूयो

घोषोऽयं कर्णघोरः क्षपयतु नृहरे रंहसां संहतिं नः ॥ ७२

क्षुन्दानो मंक्षु कल्पावधिसमयसमुज्जृम्भदम्भोदगुम्भ-

स्फूर्जहंभोलिसंघस्फुरदुरदुरदितास्वर्गवर्गपरोहान् ।

क्रीडाक्रोडेन्द्रघोणासरभसविसरद्वोरघूर्घोरवश्री-

गम्भीरस्तेऽदृहासो हर हर नृहरे रंहसाऽहांसि हन्यात् ॥ ७३

एवं विशिष्टनुतिभिर्नृहरौ प्रशान्ते स्वं भावमेत्य मुनिरेष बभूव शान्तः ।
स्वप्नानुभूतमिव शान्तमनाः स्मरंस्तमात्मानमात्मगुरवे प्रणतिं चकार ॥ ७४

चारित्र्यमेतत्प्रयतस्त्रिसन्ध्यं भक्त्या पठेद्यः शृणुयादवन्ध्यम् ।
तीर्त्वाऽपमृत्युं प्रतिपद्य भक्तिं स भुक्तभोगः समुपैति मुक्तिम् ॥ ७५

इति श्रीमाधवीये तदुग्रभैरवनिर्जयः ।

संक्षेपशङ्करजये सर्ग एकादशोऽभवत् ॥ ११ ॥

आदितः श्लोकाः 1223

अथ द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥

हस्तामलकादीनां शिष्यत्वेन ग्रहणम् ॥

अथैकदाऽसौ यतिसार्वभौमस्तीर्थानि सर्वाणि चरन् सतीर्थैः ।
घोरात् कलेर्गोपितधर्ममागाद्गोर्णमभ्यर्णचलार्णवौघम् ॥ १

विरिञ्चिनाम्भोरुहनाभवन्ध्यं प्रपञ्चनाढ्याद्भुतसूत्रधारम् ।
तुष्टाव वामार्धवधूटिपस्तदुष्टावलेपं प्रणमन् महेशम् ॥ २

वपुः स्मरामि कचन स्मरारेर्बलाहकाद्वैतवदावदश्रि ।
सौदामिनीसाधितसम्प्रदायसमर्थनादेशिकमन्यतश्च ॥ ३

वामाङ्गसीमाङ्कुरदंशुतृण्याचञ्चन्मृगाञ्चत्तरदक्षपाणि ।
सव्यान्यशोभाकलमाग्रभक्षसाकांक्षकीरान्यकरं महोऽस्मि ॥ ४

महीध्रकन्यागलसंगतोऽपि माङ्गल्यतन्तुः किल हालहालम् ।
यत्कण्ठदेशेऽकृत कुण्ठशक्तिभैवयानुभावादहमस्मि भूमा ॥ ५

गुणत्तूयातीतविभाव्यमित्थं गोकर्णनाथं वचसाऽर्चयित्वा ।
तिस्रः स रात्रीस्त्रिजगत्पवित्रे क्षेत्रे मुदैष क्षिपति स्म कालम् ॥ ६

वैकुण्ठकैलासविवर्तभूतं हरन्नताघं हरिशङ्कराख्यम् ।
दिव्यस्थलं देशिकसार्वभौमस्तार्थप्रवासी नचिरादयासीत् ॥ ७

- भ्रमापनोदाय भिदावदानामद्वैतमुद्रामिह दर्शयन्तौ ।
 आराध्य देवौ हरिशङ्करौ स द्वयर्थाभिरित्यर्चयति स्म वाग्भिः ॥ ८
- वन्द्यं महासोमकलाविलासं गामादरेणाऽऽकलयन्ननादिम् ।
^१मैनं महः किञ्चन दिव्यमङ्गीकुर्वन् विभुर्मे कुशलानि कुर्यात् ॥ ९
- यो मन्दरागं दधदादितेयान सुधाभुजः स्माऽऽतनुते विषादी^२ ।
 स्वामद्रिलोलोचितचारुमूर्ते कृपामपारां स भवान् विधत्ताम् ॥ १०
- उल्लासयन्यो महिमानमुच्चैः स्फुरद्वराहीशकलेवरोऽभूत् ।
 तस्मै विदध्मः करयोरजस्रं सायन्तनाम्भोरुहसामरस्यम् ॥ ११
- समावहन^३ केसरितां वरां यः सुरद्विषत्कुञ्जरमाजघान ।
 प्रह्लादमुल्लासितमादधानं पञ्चाननं तं प्रणुमः पुराणम् ॥ १२
- उदैत्तु बल्याहरणाभिलाषो यो वामनं हार्यजिनं वसानः ।
 तपांसि कान्तारहितो व्यतानीदाद्योऽवतादाश्रमिणामयं नः ॥ १३
- येनाधिकोद्यत्तरवारिणाऽऽशु जितोऽर्जुनः सङ्गररङ्गभूमौ ।
 नक्षत्रनाथस्फुरितेन तेन नाथेन केनापि वयं सनाथाः ॥ १४
- विलासिनाऽलीकभवेन धाम्ना कामं द्विषन्तं स^४ दशास्यमस्यन् ।
 देवो धरापत्यकुचोष्मसाक्षी देयादमन्दात्मसुखानुभूतिम् ॥ १५
- उत्तालकेतुः स्थिरधर्ममूर्तिर्हालाहलस्वीकरणोग्रकण्ठः ।
 स रोहिणीशानिशचुम्ब्यमाननिजोत्तमाङ्गोऽवतु कोऽपि भूमा ॥ १६
- विनायकेनाऽऽकलिताहितापं^५ निषेदुषोत्सङ्गभुवि प्रहृष्यन् ।
 यः^६ पूतनामोहकचित्तवृत्तिरव्यादसौ कोऽपि कलापभूषः ॥ १७
- पाठीनकेतोर्जयिने प्रतीतसर्वज्ञभावाय दयैकसीम्ने ।
 प्रायः क्रतुद्वेषकृतादराय बोधैकधाम्ने स्पृहयामि भूम्ने ॥ १८

^१मेनाया इदम्, मीनस्येदम् । ^२पक्षे, अविषादीति पदच्छेदः ।

^३के इति छेदः । ^४वारिशब्दो बालकवाची । ^५दशेन्द्रियद्वारकं कामम् ।

^६क्रियाविशेषणम् । ^७पूतनामा चासावूक चित्तवृत्तिश्च ।

- व्यतीत्य चेतोविषयं जनानां विद्योतमानाय तमोनिहन्ते ।
भूम्ने सदावासकृताशयाय भूयांसि मे सन्तुतमां नमांसि ॥ १९
- ^१वृषाकपायीवरयोः सपर्यां वाचाऽतिमोचारसयेति तन्वन् ।
मुनिप्रवीरो मुदितात्मकामो मूकाम्बिकायाः सदनं प्रतस्थे ॥ २०
- अङ्गे निधाय व्यसुमात्मजातं महाकुलौ हन्त मुहुः प्ररुच्य ।
तदेकपुत्रौ द्विजदम्पतीं स दृष्ट्वा दयाधीनतया शुशोच ॥ २१
- अपारमञ्चत्यथ शोकमस्मिन्नभूयतोच्चैरशरीरवा वा ।
जायेत संरक्षितुमक्षमस्य जनस्य दुःखाय परं दयेति ॥ २२
- आकर्ण्य वाणीमशरीरिणीं तामसाविति व्याहरति स्म विज्ञः ।
जगत्तूयोरक्षणदक्षिणस्य सत्यं तवैकस्य तु शोभते सा ॥ २३
- इतीरयत्येव यतौ द्विजातेः सुतः सुखं सुप्त इवोदतिष्ठत् ।
समीपगैः सर्वजनीनमस्य चारित्र्यमालोक्य विसिष्मिये च ॥ २४
- रम्योपशलयं कृतमालसालरसालहितालतमालशालैः ।
सिद्धिस्थलं साधकसम्पदां तन्मूकाम्बिकायाः सदनं जगाहे ॥ २५
- उच्चावचानन्दजबाष्पमुच्चैरुद्गीर्णरोमाश्चमुदारभक्तिः ।
अम्बामिहापारकृपावलम्बां संभावयन्नस्तुत निस्तुलं सः ॥ २६
- पारेपरार्थं पदपद्मभाःसु षष्ठ्युत्तरं ते त्रिशतं तु भासः ।
आविश्य बह्वर्कसुधामरीचीनालोकवन्त्यादधते जगन्ति ॥ २७
- अन्तश्चतुःषष्ठ्युपचारभेदैरन्तेवसत्काण्डपटप्रदानैः ।
आवहनाद्यैस्तत्र देवि नित्यमाराधनामादधते महान्तः ॥ २८
- अम्बोपचारेष्वधिसिन्धुषष्टि शुद्धाज्ञयोः शुद्धिदमेकमेकम् ।
सहस्रपत्रे द्वितये च साधु तन्वन्ति धन्यास्तत्र तोषहेतोः ॥ २९
- आराधनं ते बहिरेव केचिदन्तर्बहिश्चैकतमेऽन्तरेव ।
अन्ये परे त्वम्ब कदापि कुर्युर्नैव त्वदैक्यानुभवैकनिष्ठाः ॥ ३०

अष्टोत्तरत्रिंशति याः कलास्ताः स्वध्याः कलाः पञ्च निवृत्तिमुख्याः ।
तासामुपर्यम्ब तवाङ्घ्रिपद्मं विद्योतमानं विबुधा भजन्ते ॥ ३१

कालाग्निरूपेण जगन्ति दग्ध्वा सुधात्मनाऽऽप्लाव्य समुत्सृजन्तीम् ।
ये त्वामवन्तीममृतात्मनैव ध्यायन्ति ते सृष्टिकृतो भवन्ति ॥ ३२

ये प्रत्यभिज्ञामतारविज्ञा धन्यास्तु ते प्राग्विदितां गुरुक्तया ।
सैवाहमस्मीति समाधियोगात् त्वां प्रत्यभिज्ञाविषयं विदधुः ॥ ३३

आधारचक्रे च तदुत्तरस्मिन्नाराधयन्त्यैहिकभोगलुब्धाः ।
उपासते ये मणिपूरके त्वां वासस्तु तेषां नगराद्बहिस्ते ॥ ३४

अनाहते देवि भजन्ति ये त्वामन्तःस्थितिस्त्वन्नगरे तु तेषाम् ।
शुद्धाज्ञयोरे तु भजन्ति तेषां क्रमेण सामीप्यसमानभोगौ ॥ ३५

सहस्रत्रे ध्रुवमण्डलाख्ये सरोरुहे त्वामनुसंदधानः ।
चतुर्विधैक्यानुभवास्तमोहः सायुज्यमम्बाश्चति साधकेन्द्रः ॥ ३६

श्रीचक्रषट्चक्रकयोः पुरोऽथ श्रीचक्रमन्त्रोरपि चिन्तितैक्यम् ।
चक्रस्य मन्त्रस्य ततस्तवैक्यं क्रमादनुध्यायति साधकेन्द्रः ॥ ३७

इति तां वचनैः प्रपूज्य भैक्षौदनमात्रेण स तुष्टिमान कृतार्थः ।
बहुसाधकसंस्तुतः कियन्तं समयं तत्र निनाय शान्तचेताः ॥ ३८

श्रयति स्म ततोऽग्रहारकं श्रीबलिसंज्ञं स कदाचन स्वशिष्यैः ।
अनुगेहहुताग्निहोत्रदुग्धप्रसरत्पावनगन्धलोभनीयम् ॥ ३९

यतोऽपमृत्युर्वहिरेव याति भ्रान्त्वा प्रदेशं शनकैरलब्ध्वा ।
दृष्ट्वा द्विजार्तान्निजकर्मनिष्ठान् दूरान्निषिद्धं त्यजतोऽप्रमत्तान् ॥ ४०

यस्मिन् सहस्रद्वितयं जनानामग्न्याहितानां श्रुतिपाठकानाम् ।
वसत्यवश्यं श्रुतिचोदितासु क्रियासु दक्षं प्रथितानुभावम् ॥ ४१

मध्ये वसन् यस्य करोति भूषां पिनाकपाणिर्गिरिजासहायः ।
हारस्य यष्टेस्तरलो यथा वै रात्रेरिवेन्दुर्गगनाधिरूढः ॥ ४२

तत्र द्विजः कश्चन शास्त्रवेदी प्रभाकराख्यः प्रथितानुभावः ।

प्रवृत्तिशास्त्रैकरतः सुबुद्धिरास्ते क्रतून्मीलितकीर्तिवृन्दः ॥ ४३

गावो हिरण्यं धरणी समग्रा सद्भ्रान्धवा ज्ञातिजनाश्च तस्य ।

सन्त्येव किं तैर्न हि तोष एभिः पुत्रो यदस्याजनि मुग्धचेष्टः ॥ ४४

न वक्ति किञ्चिन्न शृणोति किञ्चित् ध्यायन्निवास्ते किल मन्दचेष्टः ।

रूपेषु मारो महसा महस्वान् मुखेन चन्द्रः क्षमया महीसमः ॥

ग्रहग्रहात् किं जडवद्विचेष्टने किं वा स्वभावादुत पूर्वकर्मणः ।

संचिन्तयंस्तिष्ठति तत्पिताऽनिशं समागतान् प्रष्टुमना बहुश्रुतान् ॥ ४६

शिष्यैः प्रशिष्यैर्बहुपुस्तभारैः समागतं कश्चन पूज्यपादम् ।

शुश्राव तं ग्राममनिन्दितात्मा निनाय स्रुनुं निकटं स तस्य ॥ ४७

न शून्यहस्तो नृपमिष्टदैवं गुरुं च यायादिति शास्त्रवित् स्वयम् ।

सोपायनः प्राप गुरुं व्यशिश्रणत् फलं ननामास्य च पादपङ्कजे ॥ ४८

अनीनमत्तं च तदीयपादयोर्जडाकृतिं भस्मनिगूढवह्निवत् ।

स नोदतिष्ठत् पतितः पदाम्बुजे प्रायः स्वजाड्यं प्रकटं विधित्सति ॥ ४९

उपात्तहस्तः शनकैरवाङ्मुखं तं देशिकेन्द्रः कृपयोदतिष्ठिपत् ।

उत्थापिते स्वे तनये पिताब्रवीत् वद प्रभो जाड्यममुष्य किंकृतम् ॥ ५०

वर्षाण्यतीयुर्भगवन्नमुष्य पञ्चाष्ट जातस्य विनाऽवबोधम् ।

नाध्यैष्ट वेदानलिखच्च नार्णानचीकरं चोपनयं कथञ्चित् ॥ ५१

क्रीडापरः क्रोशति बालवर्गस्तथाऽपि न क्रीडितुमेष याति ।

बालाः शठा मुग्धमिमं निरीक्ष्य सन्ताडयन्तेऽपि न रोषमेति ॥ ५२

भुङ्क्ते कदाचिन्न तु जातु भुङ्क्ते स्वेच्छाविहारी न करोति चोक्तम् ।

तथापि रुष्टेन न ताड्यतेऽयं स्वकर्मणा वर्धत एव नित्यम् ॥ ५३

इतीरयित्वोपरते च विप्रे पप्रच्छ तं शङ्करदेशिकेन्द्रः ।

कस्त्वं किमेवं जडवत् प्रवृत्तः स चाब्रवीद्बालवपुर्महात्मा ॥ ५४

नाहं जडः किन्तु जडः प्रवर्तते मत्संनिधानेन न सन्दिहे गुरो ।

*षड्भूषणभावविकारवर्जितं सुखैकतानं परमस्मि तत्पदम् ॥ ५५

ममेव भूयादनुभूतिरेषा मुमुक्षुवर्गस्य निरूप्य विद्वन् ।

पथैः परैर्द्वादशभिर्बभाषे चिदात्मतत्त्वं विधुतप्रपञ्चम् ॥ ५६

प्रकाशयन्ते परमात्मतत्त्वं करस्थधात्रीफलवद्यदेकम् ।

श्लोकास्तु हस्तामलकाः प्रसिद्धास्तत्कर्तुराख्यापि तथैव वृत्ता ॥ ५७

विनोपदेशं स्वत एव जातः परात्मबोधो द्विजवर्यसूनोः ।

व्यस्मेष्टु सम्प्रेक्ष्य स देशिकेन्द्रो न्यधात्स्वहस्तं कृपयोत्तमाङ्गे ॥ ५८

सुते निवृत्ते वचनं बभाषे स देशिकेन्द्रः पितरं तदीयम् ।

वस्तुं न योग्यो भवता सहायं न तेऽमुनाऽर्थो जडिमास्पदेन ॥ ५९

पुराभवाभ्यासवशेन सर्वं स वेत्ति सम्यङ् न च वक्ति किञ्चित् ।

नो चेत्कथं स्वानुभवैकगर्भपद्यानि भाषेत निरक्षरास्यः ॥ ६०

न सक्तिरस्यास्ति गृहादिगोचरा नात्मीयदेहे भ्रमतोऽस्य विद्यते ।

तादात्म्यताऽन्यत्र ममेति वेदनं यदा न सा स्वे किमु बाह्यवस्तुषु ॥ ६१

इतीरयित्वा भगवान् द्विजात्मजं ययौ गृहीत्वा दिशमीप्सितां पुनः ।

विप्रोऽप्यनुव्रज्य ययौ स्वमन्दिरं कियत्प्रदेशं स्थिरधीर्बहुश्रुतः ॥ ६२

ततः शतानन्दमहेन्द्रपूर्वैः सुपर्ववृन्दैरुपगीयमानः ।

पद्माङ्घ्रिमुखैः सममाप्तकामक्षोणीपतिः शृङ्गगिरिं प्रतस्थे ॥ ६३

यत्राधुनाऽप्युत्तममृष्यशृङ्गस्तपश्चरत्यात्मभृदन्तरङ्गः ।

संस्पर्शमात्रेण वितीर्णभद्रा विद्योतते यत्र च तुङ्गभद्रा ॥ ६४

अभ्यागतार्चालिपतकल्पशाखाः कूलङ्कषाधीतसमस्तशाखाः ।

इज्याशतैर्यत्र समुल्लसन्तः शान्तन्तराया निवसन्ति सन्तः ॥ ६५

* (1) जन्म, (2) मरणम्, (3) क्षुत्, (4) पिपासा, (5) शोकः, (6) मोहः इति षड्भूषणः । (1) जायते, (2) अस्ति, (3) वर्धते, (4) परिणमते, (5) अपक्षीयते, (6) नश्यति इति षड्भावविकाराः ॥

अध्यापयामास स भाष्यमुख्यान् ग्रन्थान्निजांस्तत्र मनीषिमुख्यान् ।

आकर्णनप्राप्यमहापुमर्थानादिष्ट विद्याग्रहणे समर्थान् ॥ ६६

मन्दाक्षनम्रं कलयन्नशेषं पराणुदत् प्राणितमांस्यशेषम् ।

निरस्तजीवेश्वरयोर्विशेषं व्याचष्ट वाचस्पतिनिर्विशेषम् ॥ ६७

प्रकल्प्य तन्त्रेन्द्रविमानकल्पं प्रासादमाविष्कृतसर्वशिल्पम् ।

प्रवर्तयामास स देवतायाः पूजामजाचैरपि पूजितायाः ॥ ६८

या शारदेत्यभिधां वहन्ती कृतां प्रतिज्ञां प्रतिपालयन्ती ।

अद्यापि शृङ्गेरिपुरे वसन्ती प्रद्योततेऽभीष्टवरान् दिशन्ती ॥ ६९

चित्तानुवर्ती निजधर्मचारी भूतानुकम्पी तनुवाग्बिभूतिः ।

कश्चिद्विनेयोऽजनि देशिकस्य यं तोटकाचार्यमुदाहरन्ति ॥ ७०

स्नात्वा पुरा क्षिपति कम्बलवस्त्रमुख्यैरुच्चासनं मृदु समं स ददाति नित्यम् ।

संलक्ष्य दन्तपरिशोधनकाष्ठमय्यं बाह्यादिकं गतवते सलिलादिकं च ॥

श्रीदेशिकाय गुरवे तनुमार्जवस्त्रं विश्राणयत्यनुदिनं विनयोपपन्नः ।

श्रीपादपद्मयुगमर्दनकोविदश्च छायेव देशिकमसौ भृशमन्वयाद्यः ॥ ७२

गुरोः समीपे न तु जातु जृम्भते प्रसारयन्नो चरणौ निषीदति ।

नोपेक्षते वा बहु वा न भाषते न पृष्ठदर्शी पुरतोऽस्य तिष्ठति ॥ ७३

तिष्ठन् गुरौ तिष्ठति संप्रयाते गच्छन् ब्रुवाणे विनयेन शृण्वन् ।

अनुच्यमानोऽपि हितं विधत्ते यच्चाहितं तच्च तनोति नास्य ॥ ७४

तस्मिन् कदाचन विनेयवरे स्वशाटीप्रक्षालनाय गतवत्यपवर्तनीगाः ।

व्याख्यानकर्मणि तदागममीक्षमाणो भक्तेषु वत्सलतया विललम्ब एषः ॥

शान्तिपाठमथ कर्तुमसंख्येषूग्रतेषु स विनेयवरेषु ।

स्थीयतां गिरिरपि क्षणमात्रादेष्यतीति समुदीरयति स्म ॥ ७६

तां निशम्य निगमान्तगुरुक्तिं मन्दधीरनधिकार्यपि शास्त्रे ।

किं प्रतीक्ष्यत इति स्म ह भित्तिः पद्मपादमुनिना समदर्शि ॥ ७७

तस्य गर्वमपहर्तुमखर्वं स्वाश्रयेषु करुणातिशयाच्च ।
व्यादिदेश स चतुर्दश विद्याः सद्य एव मनसा गिरिनाम्ने ॥

७८

सोऽधिगम्य तदनुग्रहमग्र्यं तत्क्षणेन विदिताखिलविद्यः ।
ऐह देशिकवरं परतत्त्वव्यञ्जकैर्ललिततोटकवृत्तैः ॥

७९

श्रीमद्देशिकपादपङ्कजयुगीमूला तदेकाश्रया

तत्कारुण्यसुधावसेकसहिता तद्भक्तिसद्वल्लरी ।

हृद्यं तोटकवृत्तवृन्तरुचिरं पद्यात्मकं सत्फलं

लेभे भोक्तुमनोतिसत्तमशुकैरास्वाद्यमानं मुहुः ॥

८०

येनौन्नत्यमवापिता कृतपदा कामं क्षमायामियं

निःश्रेणिः पदमुन्नतं जिगमिषोर्व्योम स्पृशन्ती परम् ।

वंश्या काप्यधरीकृतत्रिभुवनश्रेणी गुरूणां कथं

सेवा तस्य यतीशितुर्न विरलं कुर्वीत गुर्वी तमः ॥

८१

अथ तोटकवृत्तपद्यजातैरयमज्ञातसुपर्वसूक्तिकोऽपि ।

दययैव गुरोस्त्रयीशिरोऽर्थं स्फुटयन्नैक्षि विचक्षणः सर्तीर्थैः ॥

८२

अथ तस्य बुधस्य वाक्यगुम्भं निशमय्यामृतमाधुरीधुरीणम् ।

जलजांघ्रिमुखाः सर्तीर्थ्यवर्षाः स्मयमन्वस्य सविस्मया बभूवुः ॥

८३

भक्त्युत्कर्षात् प्रादुरासन्यतोऽस्मात्पद्यान्येवं तोटकाख्यानि सन्ति ।

तस्मादाहुस्तोटकाचार्यमेनं लोके शिष्टाः शिष्टवंश्य मुनीन्द्रम् ॥

८४

अद्यापि तत्प्रकरणं प्रथितं पृथिव्यां तत्संज्ञया लघु महार्थमनल्पनीति ।

शिष्टैर्गृहीतमतिशिष्टपदानुविद्धं वेदान्तवेद्यपरतत्त्वनिवेदनं यत् ॥

८५

तोटकाह्वयमवाप्य महर्षेः ख्यातिमाप स दिशासु तदादि ।

पद्मपादसदृशप्रतिभावान् मुख्यशिष्यपदवीमपि लेभे ॥

८६

पुमर्थाश्चत्वारः किमुत निगमा ऋक्प्रभृतयः

प्रभेदा वा मुक्तेर्विमलतरसालोक्यमुखराः ।

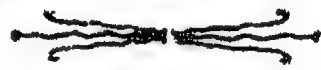
मुखान्याहो धातुश्चिरमिति विमृश्याथ विबुधा

विदुः शिष्यान् हस्तामलकमुखराञ्छङ्करगुरोः ॥

८७

स्फारद्वारप्रवाणद्विरदमदसमुल्लोलकल्लोलभृङ्गी-
 सङ्गीतोल्लासभङ्गीमुखरितहरितः संपदोऽकिंपचानैः ।
 निष्ठीव्यन्तेऽतिदूरादधिगतभगवत्पादसिद्धान्तकाष्ठा-
 निष्ठासम्पद्विजृम्भन्निरवधिसुखदस्वात्मलाभैकलोभैः ॥ ८८
 समिन्धानो मन्थाचलमथितसिन्धुदरभव-
 त्सुधाफेनाभेनामृतरुचिनिधेनाऽऽत्मयशसा ।
 निरुन्धानो दृष्ट्या परमहह पन्थानमसतां
 पराधृष्यैः शिष्यैररमत विशिष्यैष मुनिरात् ॥ ८९
 इति श्रीमाधवीये-तद्धस्तधात्र्यादिसंश्रयः ।
 संक्षेपशङ्करजये सर्गोऽयं द्वादशोऽभवत् ॥ १२ ॥

आदितः श्लोकाः 1312.

अथ त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥

ब्रह्मविद्याविचारः ॥

ततः कदाचित् प्रणिपत्य भक्त्या सुरेश्वरार्यो गुरुमात्मदेशम् ।
 शारीरकेऽत्यन्तगभीरभावे वृत्ति स्फुटं कर्तुमना जगाद ॥ १
 मम यत्करणीयमस्ति ते त्वमिमं मामनुशाध्यसंशयम् ।
 तदिदं पुरुषस्य जीवितं यदयं जीवति भक्तिमान् गुरौ ॥ २
 इतीरिते शिष्यवरेण शिष्यं प्रोचे गरीयानतिहृष्टचेताः ।
 मत्कस्य भाष्यस्य विधेयमिष्टं निबन्धनं वार्तिकनामधेयम् ॥ ३
 द्रष्टुं सतर्कं भवदीयभाष्यं गम्भीरवाक्यं न ममास्ति शक्तिः ।
 तथाऽपि भावत्ककटाक्षपाते यते यथाशक्ति निबन्धनाय ॥ ४
 अस्त्वेवमित्यार्यपदाभ्यनुज्ञामादाय मूर्ध्ना स विनिर्जगाम ।
 अथाम्बुजाङ्घ्रेर्दयिताः सतीर्थ्यास्तं चित्सुखाद्या रहसीत्यमूचुः ॥ ५
 योऽयं प्रयत्नः क्रियते हिताय हिताय नायं विफलत्वनर्थम् ।
 प्रत्येकमेवं गुरवे निवेद्य बोद्ध्वा स्वयं कर्मणि तत्परश्च ॥ ६

यः सार्वलौकिकमपीश्वरमीश्वराणां प्रत्यादिदेश बहुयुक्तिभिरुत्तरज्ञः ।
कर्मैव नाकनरकादिफलं ददाति नैवं परोऽस्ति फलदो जगदीशितेति ॥

प्रत्येकमस्य प्रलयं वदन्ति पुराणवाक्यानि स तस्य कर्ता ।
व्यासो मुनिर्जैमिनिरस्य शिष्यस्तत्पक्षपाती प्रलयावलम्बी ॥ ८

गुरोश्च शिष्यस्य च पक्षभेदे कथं तयोः स्याद्गुरुशिष्यभावः ।
तथाऽपि यद्यस्ति स पूर्वपक्षः सिद्धान्तभावस्तु गुरुक्त एव ॥ ९

आ जन्मनः स खलु कर्मणि योजितात्मा कुर्वन्नवस्थित इहानिशमेव कर्म ।
ब्रूते परांश्च कुरुतावहिताः प्रयत्नात् स्वर्गादिकं सुखमवाप्स्यथ किं वृथाध्वे ॥

एवंविधेन क्रियते निबन्धनं यदि त्वदाज्ञामवलम्ब्य भाष्यके ।
भष्यं परं कर्मपरं स योक्ष्यते मा च्यावि मूलादपि वृद्धिमिच्छता ॥ ११

संन्यासमप्येष न बुद्धिपूर्वकं व्यधत्त वादे विजितो वशो व्यधात् ।
तस्मान्न विश्वासपदं विभाति नो मा चीकरोऽनेन निबन्धनं गुरो ॥ १२

यः शक्नुयात् कर्म विधातुमीप्सितं सोऽयं न कर्माणि विहातुमर्हति ।
यद्यस्ति संन्यासविधौ दुराग्रहो जात्यन्धमूकादिरमुष्य गोचरः ॥ १३

एवं सदा भट्टमतानुसारिणो ब्रुवन्त्यसौ तन्मतपक्षपातवान् ।
एवं स्थिते योग्यमदो विधीयतां न नोऽस्ति निबन्धनमत्र किञ्चन ॥ १४

पुरा किलास्मासु सुरापगायाः पारे परस्मिन् विचरत्सु सत्सु ।
आकारयामास भवानशेषान् भक्तिं परिज्ञातुमिवास्मदीयाम् ॥ १५

तदा तदाकर्ण्य समाकुलेषु नावर्थमस्माप्सु परिभ्रमत्सु ।
सनन्दनस्त्वेष वियत्तटिन्या झरीमभिप्रस्थित एव तूर्णम् ॥ १६

अनन्यसाधारणमस्य भावमाचार्यवर्ये भगवत्यवेक्ष्य ।
तुष्टा त्रिवर्त्मा कनकाम्बुजानि प्रादुष्करोति स्म पदे पदे च ॥ १७

पदानि तेषु प्रणिधाय शुष्मत्सकाशमागाद्यदयं महात्मा ।
ततोऽतितुष्टो भगवांश्चकार नाम्ना तमेनं किल पद्मपादम् ॥ १८

स एव युष्मच्चरणारविन्दसेवाविनिर्धूतसमस्तभेदः ।
आजानसिद्धां ऽर्हति सूत्रभाष्ये वृत्तिं विधातुं भगवन्नगाधे ॥ १९

यद्वाऽयमानन्दगिरिर्यदुग्रतपःप्रसन्ना परमेष्ठिपत्नी ।
भवत्प्रबन्धेषु यथाभिसंधि व्याख्यानसामर्थ्यवरं दिदेश ॥ २०

कर्मैकतानमतिरेष कथं गुरो ते विश्वासपात्रमभवन्ननु विश्वरूपः ।
भाष्यस्य पञ्चपद एव करातु टीकामित्यूचिरे रहसि योगिवरं विधेयाः ॥

अत्रान्तरेऽभ्यर्णगतः स तूर्णं सनन्दनो वाक्यमुदाजहार ।
आचार्यं हस्तामलकोऽपि कल्पो भवत्कृतौ वार्तिकमेष कर्तुम् ॥ २२

यतः करस्थामलकाविशेषं जानाति सिद्धान्तमसावशेषम् ।
अतो ह्यमुष्मै भवतैव पूर्वमदायि हस्तामलकाभिधानम् ॥ २३

वार्णीं समाकर्ण्य सनन्दनस्य सामिस्मितं भाष्यकृदावभाषे ।
नैपुण्यमन्यादृशमस्य किन्तु समाहितत्वान्न बहिः प्रवृत्तिः ॥ २४

अयं तु बाल्ये न पपाठ पित्रा नियोजितः सादरमक्षराणि ।
न चापनीतोऽपि गुरोः सकाशादध्यैष्ट वेदान् परमार्थनिष्ठः ॥ २५

बालैर्न चिक्रीड न चान्नमैच्छन्न चारुवाचं ह्यदत् कदाऽपि ।
निश्चित्य भूतोपहतं तमेनमानिन्यरेऽस्मान्निकटं कदाचित् ॥ २६

अस्मानवेक्ष्यैव मुहुः प्रणम्य कृताञ्जलौ तिष्ठति बालकेऽस्मिन् ।
इमामपूर्वां प्रकृतिं विलां वयं विसिष्मिये तत्र जनः समेतः ॥ २७

कस्त्वं शिशो कस्य सुतः कुतो वेत्यस्माभिराचष्ट किलैष पृष्टः ।
आत्मानमानन्दघनस्वरूपं विस्मापयन् वृत्तमयैर्वचोभिः ॥ २८

तदा कदाऽप्यश्रुतिगोचरं तदाकर्ण्य बाष्पैर्भवमात्मजस्य ।
पिता प्रपद्यास्य परं प्रहर्षं सप्रश्रयां वाचमुवाच विज्ञः ॥ २९

जनैर्जडत्वेन विनिश्चितोऽपि ब्रवीति यद्येष परात्मतत्त्वम् ।
प्रज्ञोन्नतानामपि दुर्विभाव्यं किं वर्ण्यतेऽर्हन् भवतः प्रभावः ॥ ३०

आ जन्मनः संसृतिपाशमुक्तः शिष्योऽस्त्वयं विश्वगुरोस्तवैव ।
प्रफुल्लराजीववने विहारी कथं रमेत क्षुरके मरालः ॥ ३१

विज्ञाप्य तस्मिन्निति निर्गतेऽसौ तदाप्रभृत्यत्र वसत्युदारः ।
आ शैशवादात्मविलीनचेताः कथं प्रवर्तेत महाप्रबन्धे ॥ ३२

श्रुत्वेति पप्रच्छुरमुं विनेयाः स्वामिन् विनैव श्रवणाद्युपायैः ।
अलब्ध विज्ञानमयं कथं वा भवानिदं साधु विदांकरोतु ॥ ३३

तानब्रवीत् संयमिचक्रवर्ती कश्चित् पुरा यामुनतीरवर्ती ।
बभूव सिद्धः किल साधुवृत्तः सांसारिकेभ्यः सुतरां निवृत्तः ॥ ३४

तस्यान्तिके काचन विप्रकन्या द्विहायनं जातु निवेश्य बालम् ।
क्षणं प्रतीक्षस्व शिशुं द्विजेति स्नातुं सखीभिः सह निर्जगाम ॥ ३५

अत्रान्तरे दैववशात्स बालश्चङ्क्रम्यमाणो निपपात नद्याम् ।
मृतं तमादाय शिशुं तदीयाश्चक्रन्दुरुच्चैः पुरतो महर्षेः ॥ ३६

आक्रोशमाकर्ण्य मुनिः स तेषामत्यन्तखिन्नो निजयोगभूम्ना ।
प्राविक्षदङ्गं पृथुकस्य तस्य स एष हस्तामलकस्तपस्वी ॥ ३७

तस्मादयं वेद विनोपदेशं श्रुतीरनन्ताः सकलाः स्मृतीश्च ।
सर्वाणि शास्त्राणि परं च तत्त्वमज्ञातमेतेन न किञ्चिदस्ति ॥ ३८

तत्तादृगात्मा न बहिःप्रवृत्तौ नियोगमर्हत्ययमत्र वृत्तौ ।
स मण्डनस्त्वर्हति बुद्धतत्त्वः सरस्वतीसाक्षिकसर्वविच्चः ॥ ३९

तत्तादृशात्युज्ज्वलकीर्तिराशिः समस्तशास्त्रार्णवपारदर्शी ।
आसादितो धर्महितः प्रयत्नात् स चेन्न रोचेत न दृश्यतेऽन्यः ॥ ४०

अहं बहूनामनभीष्टकार्यं न कारयिष्ये हि महानिबन्धे ।
किंचात्र संशीतिरभून्ममातो यदेककार्यं बहवः प्रतीपाः ॥ ४१

भवन्निदेशाद्भगवन् सनन्दनः करिष्यते भाष्यनिबन्धमीप्सितम् ।
स ब्रह्मचर्यादुररीकृताश्रमो मतिप्रकर्षो विदितो हि सर्वतः ॥ ४२

सनन्दनो नन्दयिता जनानां निबन्धमेकं विदधातु भाष्ये ।
 न वार्तिकं तत्तु परप्रतिज्ञं व्यधात् प्रतिज्ञां स हि नूतदीक्षः ॥ ४३
 आदिश्येत्थं शिष्यसङ्घं यतीन्द्रः प्रोवाचेत्थं नूतभिक्षुं रहस्तम् ।
 भाष्ये भिक्षो मा कृथा वार्तिकं त्वं नेमे शिष्याः सेहिरे दुर्विदग्धाः ॥ ४४
 तात्पर्यं ते गेहिधर्मेषु दृष्ट्वा तत्संस्कारं सांपतं शङ्कमानाः ।
 भाष्ये कृत्वा वार्तिकं याजयेत्स भाष्यं प्राहुः स्वीयसिद्धान्तशेषम् ॥ ४५
 नास्त्येवासावाश्रमस्तुर्य इत्थं सिद्धान्तोऽयं तावको वेदसिद्धः ।
 द्वारि द्वाःस्थैर्वारिता भिक्षमाणा वेशमान्तस्ते न प्रवेशं लभन्ते ॥ ४६
 इत्याद्यां तां किंवदन्तीं विदित्वा तेषां नाऽऽसीत्प्रत्ययस्त्वय्यनल्पे ।
 स्वातन्त्र्यात्त्वं ग्रन्थमेकं महात्मन् कृत्वा मह्यं दर्शयाध्यात्मनिष्ठम् ॥ ४७
 विद्वन् यद्वत्प्रत्ययः स्यादमीषां शिष्याणां नो ग्रन्थसंदर्शनेन ।
 इत्युक्तवेमं वार्तिकं सूत्रभाष्ये नाभूद्धाहेत्याप खेदं च किञ्चित् ॥ ४८

शिष्योक्तिभिः शिथिलितात्ममनोरथोऽसा-

वेनं स्वतन्त्रकृतिनिर्मितये न्ययुक्तः ।

नैष्कर्म्यसिद्धिमचिराद्विदधत्स चेत्थं

न्याययामविन्दत सुरेश्वरदेशिकारूपाय ॥

४९

नैष्कर्म्यसिद्धिमथ तां निरवद्ययुक्तिं निष्कर्मतत्त्वविषयावगतिप्रधानाम् ।
 आद्यन्तह्यपदबन्धवतीमुदारामाद्यन्तमैक्षततरां परितुष्टचेताः ॥ ५०
 ग्रन्थं दृष्ट्वा मोदमानो मुनीन्द्रस्तं चान्येभ्यो दर्शयामास ह्यम् ।
 तेषां चाऽऽसीत्प्रत्ययस्तद्वदस्मिन् यद्वच्चान्यस्तत्त्वविद्यः स नेति ॥ ५१
 यत्राद्यापि श्रूयते मस्करीन्द्रैर्निष्कर्माऽऽत्मा यत्र नैष्कर्म्यसिद्धिः ।
 तन्नाम्नाऽयं वदधे ग्रन्थवर्यस्तन्माहात्म्यात् सर्वलोकादृतोऽभूत् ॥ ५२
 आचार्यवाक्येण विधित्सितेऽस्मिन् विघ्नं यदन्ये व्यधुरुत्ससर्ज ।
 शापं कृतेऽस्मिन् कृतमप्युदारैः तद्वार्तिकं न प्रसरेत् पृथिव्याम् ॥ ५३

नैष्कर्म्यसिद्ध्याख्यनिबन्धमेकं कृत्वाऽऽत्मपूजयाय निवेद्य चाऽऽप्त्वा ।

विश्वासमुक्त्वाऽथ पुनर्बभाषे स विश्वरूपो गुरुमात्मदेवम् ॥

न ख्यातिहेतोर्न च लाभहेतोर्नाप्यर्चनायै विहितः प्रबन्धः ।

नोल्लङ्घनीयं वचनं गुरुणां नोल्लङ्घने स्याद्गुरुशिष्यभावः ॥ ५५

पूर्वं गृहीत्वेऽपि न तत्स्वभावो न बाल्यमन्वेति हि यौवनस्थम् ।

न यौवनं वृद्धमुपैति तद्वत् व्रजन् हि पूर्वस्थितिमोज्झ्य गच्छेत् ॥ ५६

अहं गृही नात्र विचारणीयं किं तेन पूर्वं मन एव हेतुः ।

बन्धे च मोक्षे च मनोविशुद्धो गृही भवेद्वाऽप्युत मस्करी वा ॥ ५७

नास्त्येव चेदाश्रम उत्तमाऽऽदिः कथं च तत्प्राप्तिनिवृत्तिगामिनौ ।

प्रतिश्रवौ नौ कथमल्पकालौ न हि प्रतिज्ञा भगवन्निरुद्धा ॥ ५८

संभिक्षमाणा न लभन्त एव चेद्गृहप्रवेशं गुरुणा प्रवेशनम् ।

कथं हि भिक्षा विहिता ननूत्तमा को नाम लोकस्य मुखाभिधायकः ॥ ५९

तत्त्वोपदेशाद्वितीयात्मतत्त्वो व्यधामहं संन्यसनं कृतात्मा ।

विरागभावान्न पराजितस्तु वादो हि तत्त्वस्य विनिर्णयाय ॥ ६०

पुरा गृहस्थेन मया प्रबन्धा नैयायिकादौ विहिता महार्थाः ।

इतः परं मे हृदयं चिकीर्षु त्वदङ्घ्रिसेवां न विलङ्घ्य किञ्चित् ॥ ६१

श्रद्धामद्वैतबद्धादरबुधपरिषच्छेमुषीसंनिषण्णा-

मर्वाग्दुर्वादिगर्वानलविपुलतरज्वालमालावलीढाम् ।

सित्त्वा सूक्तामृतौघैरहह परिहसञ्जीवयस्यद्य सद्यः

को वा सेवापटुः स्याद्गणतरणविधौ सद्गुरोर्नैव जाने ॥ ६२

इत्युक्तोपरते सुरेश्वरगुरौ तेनैव शारीरके

नो संभाव्यहहात्र वार्तिकमिति श्रौढं शुगर्भि शनैः ।

धीराग्र्यः शमयन्विवेकषयसा देवेश्वरेण त्रयी-

भाष्ये कारयितुं स वार्तिकयुगं बद्धादरोऽभून्मुनिः ॥ ६३

भावानुकारिमृदुवाक्यनिवेशितार्थं स्वीयैः पदैः सह निराकुतपूर्वपक्षम् ।

सिद्धान्तयुक्तिविनिवेशिततत्स्वरूपं दृष्ट्वाऽभिनन्द्य परितोषवशाद्वोचत् ॥

सत्यं यदात्थ विनयिन् मम याजुषी या शाखा तदन्तगतभाष्यनिबन्ध इष्टः ।
तद्वार्तिकं मम कृते भवता प्रणेयं सचेष्टितं परहितैकफलं प्रसिद्धम् ॥

तद्वत्त्वदीया खलु काण्वशाखा ममापि तत्रास्ति तदन्तभाष्यम् ।
तद्वार्तिकं चापि विधेयमिष्टं परोपकाराय सतां प्रवृत्तिः ॥ ६६

तत्रोभयत्र कुरु वार्तिकमार्तिहारि

कीर्तिं च याहि जितकार्तिकचन्द्रिकाभाम् ।

मा शङ्कि पूर्वमिव दुःशठवाक्यरोधो

मद्वाक्यमेव शरणं ब्रज मा विचारीः ॥

६७

इत्थं स उक्तो भगवत्पदेन श्रीविश्वरूपो विदुषां वरिष्ठः ।

चकार भाष्यद्वयवार्तिके द्वे ह्याज्ञा गुरुणां ह्यविचारणीया ॥ ६८

आज्ञा गुरोरनुवरैर्न हि लङ्घनीयेत्युक्त्वा तयोर्निगमशेखरयोरुदारम् ।

निर्माय वार्तिकयुगं निजदेशिकाय निःसीमनिस्तुलनधीरुपदां चकार ॥

सनन्दनो नाम गुरोरनुज्ञया भाष्यस्य टीकां व्यधितेरितः पराम् ।

यत्पूर्वभागः किल पञ्चपादिका तच्छेषगा वृत्तिरिति प्रतीयसी ॥ ७०

व्यासर्षिसूत्रनिचयस्य विवेचनाय टीकाभिधं विजयडिण्डिममात्मकीर्तेः ।

निर्माय पञ्चचरणो निरवचयुक्तिद्वयं प्रबन्धमकरोद्गुरुदक्षिणां सः ॥

आलोचयन्नथ तदानुगतिं ग्रहाणामूचे सुरेश्वरसमाह्वयमुपह्वरे सः ।

पञ्चैव वत्स चरणाः प्रथिता इह स्युस्तत्रापि सूत्रयुगलद्वयमेव भूम्ना ॥

प्रारब्धकर्मपरिपाकवशात् पुनस्त्वं

वाचस्पतित्वमधिगम्य वसुन्धरायाम् ।

भव्यां विधास्यसितमां मम भाष्यटीका-

माभूतसंलयमधिक्षिति सा च जीयात् ॥

७३

इत्येवमुक्तवऽथ यतीश्वरोऽसावानन्दगिर्यादिमुनीन् स हूत्वा ।

कुरुध्वमद्वैतपरान्निबन्धान्नित्यन्वशान्निर्ममसार्वभौमः ॥

७४

ते सर्वेऽप्यनुमतिमाप्य देशिकेन्दोरानन्दाचलमुखरा महानुभावाः ।
आतेनुर्जगति यथास्वमात्मतत्त्वाम्भोजार्कान् विशदतरान् बहून्निबन्धान् ॥

इति श्रीमाधवीये तट्टार्तिकान्तप्रवर्तनः ।

संक्षेपशङ्करजये पूर्णः सर्गस्त्रयोदशः ॥ १३ ॥

आदितः श्लोकाः 1387.

अथ चतुर्दशः सर्गः ॥ १४ ॥

पञ्चपादतीर्थयात्रावर्णनम् ॥

अथाब्जपात् कर्तुमनाः स तीर्थयात्रामयाचिष्ट गुरोरनुज्ञाम् ।
देया गुरो मे भगवन्ननुज्ञा देशान्दिदृक्षे बहुतीर्थयुक्तान् ॥ १

स क्षेत्रवासो निकटे गुरोर्यो वासस्तदीयाङ्घ्रिजलं च तीर्थम् ।
गुरूपदेशेन यदात्मदृष्टिः सैव प्रशस्ताऽखिलदेवदृष्टिः ॥ २

शुश्रूषमाणेन गुरोः समीपे स्थेयं न नेयं च ततोऽन्यदेशे ।
विशिष्य मार्गश्रमकर्षितस्य निद्राभिभूत्या किमु चिन्तनीयम् ॥ ३

द्विधा हि संन्यास उदीरितोऽयं विबुद्धतत्त्वस्य च तद्बुभुत्सोः ।
तत्त्वंपदार्थैवय उदीरितोऽयं यन्नात्त्वमर्थः परिशोधनीयः ॥ ४

संभाव्यते क्व च जलं क्व च नास्ति पाथः

शय्यास्थलं क्वचिदिहास्ति न च क्व चास्ति ।

शय्यास्थलीजलनिरीक्षणसक्तचेताः

पान्थो न शर्म लभते कलुषीकृतात्मा ॥ ५

ज्वरातिसारादि च रोगजालं बाधेत चेत्तर्हि न कोऽप्युपायः ।
स्थातुं च गन्तुं च न पारयेत तदा सहायोऽपि विमुञ्चतीमम् ॥ ६

स्नानं प्रभाते न च देवतार्चनं क्व चोक्तशौचं क्व च वा समाधयः ।
क्व चाशनं कुत्र च मित्रसंगतिः पान्थो न शाकं लभते क्षुधातुरः ॥ ७

नास्त्युत्तरं गुरुगिरस्तदपीह वक्ष्ये सत्यं यदाह भगवान् गुरुपार्श्ववासः ।
श्रेयानिति प्रथमसंयमिनामनेकान् देशानवीक्ष्य हृदयं न निराकुलं मे ॥

सर्वत्र न कापि जलं समस्ति पश्चात् पुरस्तादथवा विदुक्षु ।
मार्गो हि विचेत न सुव्यवस्थः सुखेन पुण्यं क्व नु लभ्यतेऽधुना ॥ ९

जन्मान्तरार्जितमघं फलदानहेतो-

व्याध्यात्मना जनिमुपैति न नो विवादः ।

साधारणादिह च वा परदेशके वा

कर्म ह्यभुक्तमनुवर्तत एव जन्तुम् ॥ १०

इह स्थितं वा परतः स्थितं वा कालो न मुञ्चेत् समयागतश्चेत् ।
तद्देशगत्याऽमृतं देवदत्तं इत्यादिकं माहकृतं जनानाम् ॥ ११

मन्वादयो मुनिवराः खलु धर्मशास्त्रे धर्मादि संकुचितमाहुरतिप्रवृद्धम् ।
देशाद्यवेक्ष्य न तु तत्सरणिं गतानां शौचाद्यतिक्रमकृतं प्रभवेदघं नः ॥

दैवेऽनुकूले विपिनं गतो वा समाप्नुयाद्वाञ्छितमन्नमेषः ।
द्वियेत नश्येदपि वा पुरस्थं तस्मिन् प्रतीपे तत एव सर्वम् ॥ १३

गृहं परित्यज्य विदेशगो ना सुखं समागच्छति तीर्थदृष्ट्वा ।
गृहं गतो याति मूर्तिं पुरस्तात्तदागमादत्र च किं निमित्तम् ॥ १४

देशे कालेऽवस्थितं तद्विमुक्तं ब्रह्मानन्दं पश्यतां तत्र तत्र ।
चित्तैकाग्र्ये विद्यमाने समाधिः सर्वत्रासौ दुर्लभो नेति मन्ये ॥ १५

सत्तीर्थसेवा मनसः प्रसादिनी देशस्य वीक्षा मनसः कुतूहलम् ।
क्षिणोत्पन्नानि सुजनेन सङ्गमस्तस्मान्न कस्मै भ्रमणं विरोचते ॥ १६

अटाड्यमानोऽपि विदेशसङ्गतिं लभेत विद्वान् विदुषाऽभिसङ्गतिम् ।
बुधो बुधानां खलु मित्रमीरितं खलेन मैत्री न चिराय तिष्ठति ॥ १७

समीपवासोऽयमुदीरतो गुरोर्विदेशगो यद् हृदयेन धारयेत् ।
समीपगोऽप्येष न संस्थितोऽन्तिके न भक्तिहीनो यदि धारयेद् हृदि ॥

सुजनः सुजनैः संगतः परिपुष्णाति मतिं शनैः शनैः ।

परिपुष्टमतिर्विवेकवाञ्छनकैर्हेयगुणं विमुञ्चति ॥

१९

यद्याग्रहोऽस्ति तव तीर्थनिषेवणायां विघ्नो मयाऽत्र न खलु क्रियते पुमर्थे ।

चित्तस्थिरत्वगतये विहितो निषेधो मा भूद्विशेषगमनं त्वतिदुःखहेतुः ॥

नैको मार्गो बहुजनपदक्षेत्रतीर्थानि यातां

चौराध्वानं परिहर सुखं त्वन्यमार्गेण याहि ।

विप्राग्र्याणां वसतिविततिर्यत्र वस्तव्यमीष-

न्नो चेत्सार्धं परिचितजनैः शीघ्रमुद्दिष्टदेशम् ॥

२१

सद्भिः सङ्गो विधेयः स हि सुखनिचयं सूयते सज्जनाना-

मध्यात्मैवये कथास्ता घटितबहुरसाः श्राव्यमाणाः प्रशान्तैः ।

कायक्लेशं विभिन्नुः सततभयभिदः श्रान्तविश्रामवृक्षाः

स्वान्तश्रोत्राभिरामाः परिमृषिततृषः क्षोभितक्षुत्कलङ्काः ॥

२२

सत्सङ्गोऽयं बहुगुणयुतोऽप्येकदोषेण दुष्टो

यत् स्वान्तेऽयं तपति च परं सूयते दुःखजालम् ।

खल्वासङ्गो वसतिसमये शर्मदः पूर्वकाले

प्रायो लोके सततविमलं नास्ति निर्दोषमेकम् ॥

२३

मार्गे यास्यन्न बहुदिवसान् पाथसः संग्रही स्या-

त्तस्माद्दोषो जिगमिषुपदप्राप्तिविघ्नस्ततः स्यात् ।

प्राप्योद्दिष्टं वस निरसनं तत्र कार्यस्य सिद्धे-

र्मूलाद्भ्रंशोऽभिलषितपदप्राप्त्यभावोऽन्यथा हि ॥

२४

मार्गे चोरा निकृतिवपुषः संवसेयुः सहैव

छन्नात्मानो बहुविधगुणैः संपरीक्षयाः प्रयत्नात् ।

देवान् वस्त्रं लिखितमथवा दुर्विधा नेतुकामा

विश्वासोऽतोऽपरिचितनृषु प्रोज्झनीयो न कार्यः ॥

२५

मध्येमार्गं योजनाभ्यन्तरे वा तिष्ठेयुश्चेद्भिक्षवस्तेऽभिगम्याः ।

पूज्याः पूज्यास्तद्व्यतिक्रान्तिरुग्रा श्रेयस्कार्यं निष्फलीकर्तुमीशाः ॥

२६

यदापदपदं सदा यतिवर स्थितं वस्तु त-

न्मतं भज मितंपचान् मनसि मा कृथाः प्राकृतान् ।

कषायकलुषाशयक्षतिविनिर्मुक्तः सन्मतः

सुखी चर सुखे चिरात् स्फुरति संततानन्दता ॥ २७

इत्थं गुरोर्मुखगुहोदितवाक्सुधां तामापीय हृष्टहृदयः स मुनिः प्रतस्थे ।

प्रस्थाप्य तं गुरुवरोऽथ सुरेश्वराद्यैः कालं कियन्तमनयत् सह षट्कुध्रे ॥

अधिगम्य तदाऽऽत्मयोगशक्तेरनुभावेन निवेद्य चाऽऽश्रवेभ्यः ।

अवलंबिततारकापथोऽसावचिरादन्तिकमाससाद् मातुः ॥ २९

तत्राऽऽतुरां मातरमैक्षतासौ ननाम तस्याश्वरणौ कृतात्मा ।

सा चैनमुद्गीक्ष्य शरीरतापं जहौ निदाघार्त इवाम्बुदेन ॥ ३०

असावसङ्गोऽपि तदाऽऽर्द्रचेतास्तामाह मोहान्धतमोपहर्ता ।

अम्बायमस्त्यत्र शुचं जहीहि प्रब्रूहि किं ते करवाणि कृत्यम् ॥ ३१

दृष्ट्वा चिरात् पुत्रमनामयं सा हृष्टान्तरात्मा निजगाद मन्दम् ।

अस्यां दशायां कुशली मया त्वं दिष्ट्याऽसि दृष्टः किमतोऽस्ति कृत्यम् ॥

इतः परं पुत्रक गात्रमेतद्वोढुं न शक्नोमि जरातिशीर्णम् ।

संस्कृत्य शास्त्रोदितवर्त्मना त्वं सद्वृत्त मां प्रापय पुण्यलोकान् ॥ ३३

सुतानुगां सूक्तिमिमां जनन्याः श्रुत्वाऽथ तस्यै सुत्वरूपमेकम् ।

मायामयाशेषविशेषशून्यं मानातिगं स्वप्रभमप्रमेयम् ॥ ३४

उपादिशद्ब्रह्म परं सनातनं न यत्र हस्ताङ्घ्रिविभागकल्पना ।

अन्तर्वहिः संनिहितं यथाऽम्बरं निरामयं जन्मजरादिवर्जितम् ॥ ३५

सौम्यागुणे मे रमते न चित्तं रम्यं वद त्वं सगुणं तु देवम् ।

न बुद्धिमारोहति तत्त्वमात्रं यदेकमस्थूलमनण्वगोत्रम् ॥ ३६

निशम्य मातुर्वचनं दयालुस्तुष्टाव भक्त्या मुनिरष्टमूर्तिम् ।

वृत्तैर्भुजङ्गोपपदैः प्रसन्नः प्रस्थापयामास स च स्वदूतान् ॥ ३७

विलोक्य ताञ्शूद्रपिनाकहस्तान्नैवानुगच्छेयमिति ब्रुवत्याम् ।
तस्यां विसृज्यानुनयेन शैवानस्तौदथो माधवमादरेण ॥ ३८

भुजगाधिपभोगतल्पभाजं कमलाङ्कस्थलकल्पिताङ्घ्रिपद्मम् ।
अभिवीजितमादरेण नीलावसुधाभ्यां चलमानचामराभ्याम् ॥ ३९

विहिताञ्जलिना निषेव्यमाणं विनतानन्दकृताऽग्रतो रथेन ।
धृतमूर्तिभिरस्त्रदेवताभिः परितः पञ्चभिरश्रितोपकण्ठम् ॥ ४०

महनीयतमालकोमलाङ्गं मुकुटीरत्रचयं महार्हयन्तम् ।
शिशिरेतरभानुशीलिताग्रं हरिनीलोपलभूधरं हसन्तम् ॥ ४१

तत्तादृशं निजसुतोदितमम्बुजाक्षं चित्ते दधार मृतिकाल उपागतेऽपि ।
चित्तेन कञ्जनयनं हृदि भावयन्ती तत्याज देहमबला किल योगिवत्सा ॥

ततः शरच्चन्द्रमरीचिरोचिर्विचित्रपारिप्लवकेतनाढ्यम् ।
विमानमादाय मनोज्ञरूपं प्रादुर्बभूवुः किल विष्णुदूताः ॥ ४३

वैमानिकांस्तान्नयनाभिरामानवेक्ष्य हृष्टा प्रशशंस पुत्रम् ।
विमानमारोप्य विराजमानमनायि तैः सा बहुमानपूर्वम् ॥ ४४

इयमर्चिरहर्वलक्षपक्षान् षडुदङ्माससमानिलार्कचन्द्रान् ।
चपलावरुणेन्द्रधातृलोकान् क्रमशोऽतीत्य परं पदं प्रपेदे ॥ ४५

स्वयमेव चिकीर्षुरेष मातुश्चरमं कर्म समाजुहाव बन्धून् ।
किमिहास्ति यते तत्राधिकारः कितवेत्येनममी निनिन्दुरुच्चैः ॥ ४६

अनलं बहुधाऽर्थिताऽपि तस्मै बत नाऽऽदत्त च बन्धुता तदीया ।
अथ कोपपरीवृतान्तरोऽसावखिलांस्तानशपच्च निर्ममेन्द्रः ॥ ४७

सञ्चित्य काष्ठानि सुशुष्कवन्ति गृहोपकण्ठे धृततोयपात्रः ।
स दक्षिणे दोष्णि ममन्थ वह्निं ददाह तां तेन च संयतात्मा ॥ ४८

न याचिता वह्निमदुर्यदस्मै शशाप तान् स्वीयजनान् सरोषः ।
इतः परं वेदबहिष्कृतास्ते द्विजा यतीनां न भवेच्च भिक्षा ॥ ४९

गृहोपकण्ठेषु च वः श्मशानमद्यप्रभृत्यस्त्विति ताञ्शशाप ।
अद्यापि तद्देशभवा न वेदमधीयते नो यमिनां च भिक्षा ॥ ५०

तदाप्रभृत्येव गृहोपकण्ठेष्वसीच्छ्मशानं किल हन्त तेषाम् ।
महत्सु धीपूर्वकृतापराधो भवेत् पुनः कस्य सुखाय लोके ॥ ५१

शान्तः पुमानिति न पीडनमस्य कार्यं
शान्तोऽपि पीडनवशात् क्रुधमुद्वहेत् सः ।
शीतः सुखोऽपि मथितः किल चन्दनद्रु-
स्तीव्राहुताशजनको भवति क्षणेन ॥ ५२

यद्यप्यशास्त्रीयतया विभाति तेजस्विनां कर्म तथाऽप्यनिन्द्यम् ।
विनिन्द्यकृत्यं किल भार्गवस्य ददुः स्वपुत्रान् कतिचिद्द्रुकाय ॥ ५३

इति स्वजननीमसौ मुनिजनैरपि प्रार्थितां
पुनः पतनवर्जितामतनुसौख्यसंदोहिनीम् ।
यतिक्षितिपतिर्गतिं वितमसं स नीत्वा तत-
स्ततोऽन्यमतशातने प्रयतते स्म पृथ्वीतले ॥ ५४

अथ तत्सहायजलजाङ्घ्र्युपागमेच्छुरभीप्सितेऽत्र विललम्ब एषकः ।
जलाजाङ्घ्रिरप्यथ पुरा निजज्ञया कृतवानुदीच्यबहुतीर्थसेवनम् ॥ ५५
आससाद शनकैर्दिशं मुनिर्यस्य जन्म वसुधाघटी स्मृता ।
सा श्रुतिः सकलरोगनाशिनी योऽपिबज्जकृधिमेकबिन्दुवत् ॥ ५६

अद्राक्षीत्सुभगाहिभूषिततनुं श्रीकालहस्तीश्वरं
लिङ्गे सन्निहितं दधानमनिशं चान्द्रीं कलां मस्तके ।
पार्वत्या करुणारसार्द्रमनसाऽऽश्लिष्टं प्रमोदास्पदं
देवैरिन्द्रपुरोगमैर्जय जयेत्याभाष्यमाणं मुनिः ॥ ५७

स्नात्वा सुवर्णमुखरीसलिलाशयेऽन्तर्गत्वा पुनः प्रणमति स्म शिवं भवान्या ।
आनर्च भावकुसुमैर्मनसा नुनाव स्तुत्वा च तं पुनरयाचत तीर्थयात्राम् ॥

लब्ध्वाऽनुज्ञां तज्जराट् कालहस्तिक्षेत्रात् काञ्चीक्षेत्रमागात् पवित्रम् ।
संसारार्न्धि संतितीर्थोः प्रसिद्धं वृद्धाः पाहुर्यद्धि लोके ह्यमुष्मिन् ॥ ५९

तत्रैकाम्राधीश्वरं विश्वनाथं नत्वा गम्यं स्वीयभाग्यातिशीत्या ।
 देवीं धामान्तर्गतामन्तकारेर्हार्दि रुद्रस्येव जिज्ञासमानाम् ॥ ६०
 कल्लालेशं द्राक्ततो नातिदूरे लक्ष्मीकान्तं संवसन्तं पुराणम् ।
 कारुण्याद्रस्वान्तमन्तादिशून्यं दृष्ट्वा देवं संतुतोषैकभक्त्या ॥ ६१
 पुण्डरीकपुरमाययौ मुनिर्यत्र नृत्यति सदाशिवोऽनिशम् ।
 वीक्षते प्रकृतिरादिमा हृदा पार्वतीपरिणतिः शुचिस्मिता ॥ ६२
 ताण्डवं मुनिजनोऽत्र वीक्षते दिव्यचक्षुरमलाशयोऽनिशम् ।
 जन्ममृत्युभयभेदि दर्शनान्नेत्रमानसविनोदकारकम् ॥ ६३

किंचात्र तीर्थमिति भिक्षुगणेन कश्चित्

पृष्ठोऽब्रवीच्छिवपदाम्बुजसक्तचित्तः ।

संप्रार्थितः करुणयाऽस्मरदत्र गङ्गां

देवोऽथ संन्यधित दिव्यसरित् सुतीर्थम् ॥ ६४

शिवाज्ञयाऽभूदिति तीर्थमेतच्छिवस्य गङ्गां प्रवदन्ति लोके ।
 स्नानादमुष्यां विधुतोरुपापाः शनैः शनैस्ताण्डवमीक्षमाणाः ॥ ६५
 शिवस्य नाट्यश्रमकर्मितस्य श्रमापनोदाय विचिन्तयन्ती ।
 शिवेति गङ्गापरिणामगाऽभूत्ततोऽथवैतत्प्रथितं तदाख्यम् ॥ ६६

नृत्यत्तीरहतस्खलज्जलगतेः पर्यापतद्विन्दुकं

पार्श्वे स्वावसतेर्विनोदवशतो यज्जहुकन्यापयः ।

नृत्यं तन्वति धूर्जटौ विगलितं मेङ्खज्जटामण्डला-

त्तेनैतच्छिवजाह्नवीति कथयन्त्यन्ये विपश्चिज्जनाः ॥ ६७

स्नायंस्नायं तीर्थवर्येऽत्र नित्यं वीक्षंवीक्षं देवपादाब्जयुग्मम् ।
 शोधंशोधं मानसं मानवोऽसौ वीक्षेतेदं ताण्डवं शुद्धचेताः ॥ ६८

शुद्धं महद्वर्णयितुं क्षमेत पुण्यं पुरारिः स्वयमेव तस्य ।
 निमज्ज्य शम्भुबुसरित्यमुष्यां दाक्षायणीनाथमुदीक्षते यः ॥ ६९

इतीरितः शङ्करयोजितात्मा केनापि भिक्षुर्मुदितो जगाहे ।
 तीर्थं तदाप्लुत्य ननाम शम्भोरङ्घ्रिं जितात्मा भुवनस्य गोप्तुः ॥ ७०

रामसेतुगमनाय संदधे मानसं मुनिरनुत्तमः पुनः ।
वर्त्मनि प्रयतमानसो ब्रजन् संददर्श सरितं कवेरजाम् ॥ ७१

यत्पवित्रपुलिनस्थलं पयःसिन्धुवासरसिकाय विष्णवे ।
अभ्यरोचत हिरण्यवाससे पद्मनाभमुखनामशालिने ॥ ७२

सह्यपर्वतसुतातिनिर्मलाम्भोभिषिक्तभगवत्पदाम्बुजे ।
आकलय्य बहुशिष्यसंवृतः प्रास्थिताभिरुचितस्थलाय सः ॥ ७३

गच्छन् गच्छन् मार्गमध्येऽभियातं गेहं भिक्षुर्मातुलस्याऽऽजगाम ।
दृष्ट्वा शिष्यैस्तं चिरेणाभियातं मोदं प्राग्मातुलः शास्त्रवेदी ॥ ७४

शुश्राव तं बन्धुजनः सशिष्य स्वमातुलागारमुपेयिवांमम् ।
आगत्य दृष्ट्वा चिरमागतं तं जहर्ष हर्षातिशयेन साश्रुः ॥ ७५

रुरोद कश्चिन्मुमुदेऽत्र कश्चिज्जहास पूर्वावरितं बभाषे ।
कश्चित्प्रमोदातिशयेन किञ्चिद्वचः स्खलद्भीः प्रणनाम कश्चित् ॥ ७६

ऊचेऽथ तं ज्ञातिजनः प्रमोदी दृष्ट्वा चिरायाक्षिपथं गतोऽभूः ।
दिद्रक्षते त्वां जनताऽतिहार्दात्तथाऽपि शक्रोऽपि न वीक्षणाय ॥ ७७

पुत्राः समित्रा न न बन्धुवर्गो न राजबाधा न च चोरभीतिः ।
कृतार्थतामूलपदं यतित्वं प्रसूनवन्तं फलितं महान्तम् ॥ ७८

शाखोपशाखाञ्चितमेव वृक्षं बाधन्त आगत्य न तद्विहीनम् ।
यथा तथा वा धनिनं दरिद्रा बाधन्त आगत्य दिने दिने स्म ॥ ७९

कुटुम्बरक्षागतमानमानामायाति निद्राऽपि सुखं न जातु ।
क्व देवतार्चा क्व च तीर्थयात्रा क्व वा निषेवा महतां भवेन्नः ॥ ८०

अश्रौष्म संन्यासकृतं भवन्तं विपात् कुतश्चिद्गृहमागतान्नः ।
कालोऽत्यगात्ते बहुरद्य दैवात्तीर्थस्य हेतोर्गृहमागतस्त्वम् ॥ ८१

यथा शकुन्ताः परवर्धितान् द्रुमान् समाश्रयन्ते सुखदांस्त्यजन्त्यपि ।
परप्रवृत्तान् मठदेवतागृहान्यतिः समाश्रित्य तथोज्जति ध्रुवम् ॥ ८२

यथा हि पुष्पाण्यभिगम्य षट्पदाः संगृह्य सारं रसमेव भुञ्जते ।
तथा यतिः सारमवाप्नुवन सुखं गृहाद्गृहादोदनमेव भिक्षते ॥ ८३

यतेर्विरज्यात्मगतिः कलत्रं देहं गृहं संयतमेव सौख्यम् ।
विरक्तिभाजस्तनयाः स्वशिष्याः किमर्थनीयं यतिनो महात्मन् ॥ ८४

मनोरथानां न समाप्तिरिष्यते पुनः पुनः संतनुते मनोरथान् ।
दारानभीप्सुर्यतते दिवानिशं तान् प्राप्य तेभ्यस्तनयानभीप्सति ॥ ८५

अनाप्नुवन दुःखमसौ सुतीव्रं प्राप्नोति चेष्टेन वियुज्यते पुनः ।
सर्वात्मना कामवशस्य दुःखं तस्माद्विरक्तिः पुरुषेण कार्या ॥ ८६

विरक्तिमूलं मनसो विशुद्धिं तन्मूलमाहुर्महतां निषेत्राम् ।
भवादृशास्तेन च दूरदेशे परोपकाराय रसामटन्ति ॥ ८७

अज्ञातगोत्रा विदितात्मतत्त्वा लोकस्य दृष्ट्या जडवद्विभान्तः ।
चरन्ति भूतान्यनुकम्पमानाः सन्तो यदृच्छोपनतोपभोग्याः ॥ ८८

चरन्ति तीर्थान्यपि संग्रहीतुं लोकं महान्तो ननु शुद्धभावाः ।
शुद्धात्मविद्याक्षपितोरुपापास्तज्जुष्टमम्भो निगदन्ति तीर्थम् ॥ ८९

वस्तव्यमत्र कतिचिद्विषयानि विद्वंस्त्वदर्शनं वितनुते मुदितादि भव्यम् ।
एष्यद्वियोगचकिता जनतेयमास्ते दुःखं गतेऽत्र भवितेति भवत्यसङ्गे ॥

कोशं क्लेशमलस्य लास्यगृहमप्युद्रंहसामलयं

पैशुन्यस्य निशान्तमुत्कटमृषाभाषाविशेषाश्रयम् ।

हिंसामांसलमाश्रिता घनधनाशंसानृशंसा वयं

वर्ज्यं दुर्जनसङ्गमं करुणया शोधया यतीन्दो त्वया ॥ ९१

संयुनक्ति वियुनक्ति देहिनं दैवमेव परमं मनागपि ।

इष्टसङ्गतिनिवृत्तिकालयोर्निर्विकारहृदयो भवेन्नरः ॥ ९२

मध्याह्नकाले क्षुधितस्तृषार्तः क्व मेऽन्नदातेति वदन्नुपैति ।

यस्तस्य निर्वापयिता क्षुदार्तेः कस्तस्य पुण्यं वदितुं क्षमेत ॥ ९३

सायंप्रातर्वह्निकार्यं वितन्वन् मज्जंस्तोये दण्डकृष्णाजिनी च ।
नित्यं वर्णी वेदवाक्यान्यधीयन् क्षुद्ध्वा शीघ्रं गेहिनो गेहमेति ॥ ९४

उच्चैः शास्त्रं भाषमाणोऽपि भिक्षुस्तारं मन्त्रं सञ्जपन्वा यतात्मा ।
मध्येवस्रं जाठराग्नौ प्रदीप्ते दण्डी नित्यं गेहिनो गेहमेति ॥ ९५

यदन्नदानेन निजं शरीरं पुष्पंस्तपोऽयं कुरुते सुताव्रम् ।
कर्तुस्तदर्थं ददतोऽन्नमर्थमिति स्मृतिः संवृतेऽनवद्या ॥ ९६

पुण्यं गृहस्थेन विचक्षणेन गृहेषु संचेतुमलं प्रयासात् ।
विनाऽपि तत्कर्तृनिषेवणेन तीर्थादिसेवा बहुदुःखसाध्या ॥ ९७

गृही धनी धन्यतरो मतो मे तस्योपजीवन्ति धनं हि सर्वे ।
चौर्येण कश्चित्प्रणयेन कश्चिदानेन कश्चिद्वलतोऽपि कश्चित् ॥ ९८

सन्तोषयेद्वेदविदं द्विजं यः सन्तोषयत्येष स सर्वदेवान् ।
तद्वेदविप्रे निवसन्ति देवा इति स्म साक्षाच्छ्रुतिरेव वक्ति ॥ ९९

स्वधर्मनिष्ठा विदिताखिलार्था जितेन्द्रियाः सेवितसर्वतीर्थाः ।
परोपकारव्रतिनो महान्त आयान्ति सर्वे गृहिणो गृहाय ॥ १००

गृही गृहस्थोऽपि तदश्नुते फलं यत्तीर्थसेवाभिरवाप्यते जनैः ।
तत्तस्य तीर्थं गृहमेव कीर्तितं धनी वदान्यः प्रवसेन्न कश्चन ॥ १०१

अन्तःस्थिता मूषकमुख्यजीवा बहिःस्थिता गोमृगपक्षिमुख्याः ।
जीवन्ति जीवाः सकलोपजीव्यस्तस्माद्गृही सर्ववरो मतो मे ॥ १०२

शरीरमूलं पुरुषार्थसाधनं तच्चान्नमूलं श्रुतितोऽवगम्यते ।
तच्चान्नमस्माकर्मण्यु संस्थितं सर्वं फलं गेहपतिद्रुमाश्रयम् ॥ १०३

ब्रवीमि भूयः शृणुताऽऽदरेण वो गृहागतं पूजयताऽऽतुरातिथिम् ।
संपूजितो वोऽतिथिरुद्धरेत्कुलं निराकृतात् किं भवतीति नोच्यते ॥ १०४

विनाऽभिसन्धिं कुरुत श्रुतीरितं कर्म द्विजा नो जगतामधीश्वरः ।
तुष्येदिति प्रार्थनयाऽपि तेन स्वान्तस्य शुद्धिर्भविताऽचिरेण वः ॥ १०५

ससंरम्भाश्लिष्यत्सुफणितिवधूटीकुचतटी-

पटीवत्पाटीरागरवनवपङ्काङ्कितहृदः ।

तथाऽप्येते पूता यतिपतिपदाम्भोजभजन-

क्षणक्षीणक्लेशाः सदयहृदयाभाः सुकृतिनः ॥ १०६

संदिश्येत्थं बन्धुतां भिक्षुराजो भिक्षां चक्रे मातुलस्यैव गेहे ।

पप्रच्छैनं मातुलो भुक्तवन्तं किंस्विच्छन्नं पुस्तकं शिष्यहस्ते ॥ १०७

टीका विद्वन् भाष्यगेति ब्रुवाणं तां देहीति प्रोचिषे दत्तवांश्च ।

अद्राक्षीत्तां मातुलस्तस्य बुद्धिं दृष्ट्वाऽऽनन्दीत् खेदपापञ्च किञ्चित् ॥ १०८

प्रबन्धनिर्माणविचित्रनैपुणीं दृष्ट्वा पमोदं स विवेद किञ्चित् ।

मतान्तराणां किल युक्तिजालैर्निरुत्तरं बन्धनमालुलोके ॥ १०९

गुरोर्मतं स्वाभिमतं विशेषान्निराकृतं तत्र समत्सरोऽभूत् ।

साधुर्निबन्धोऽयमिति ब्रुवाणस्तं साभ्यसूयोऽपि कृताभिनन्दः ॥ ११०

सेतुं गच्छाम्यालये पुस्तभारं ते न्यस्येमं वर्तते मेऽत्र जीवः ।

विद्वन् यद्वद्गोष्ठहादौ परेषां प्रीतिः पूर्णा नस्तथा पुस्तभारे ॥ १११

इत्युक्त्वा तैर्मातुलं मस्करीशः शिष्यैर्हृष्यन् सेतुमेष प्रतस्थे ।

प्रस्थातुः श्रीपद्मपादस्य जातं कष्टं चैष्यत्सुचनार्यै निमित्तम् ॥ ११२

वामं नेत्रं गन्तुरस्पन्दतैव बाहुः पुस्फोरापि वामस्तथोरुः ।

चुक्षावोर्च्चहन्त कश्चित्पुरस्तात्तत्सर्वं द्राग्ज्ञाऽगणित्वा जगाम ॥ ११३

गतेऽत्र मेने किल मातुलोऽस्य ग्रन्थे स्थितेऽस्मिन् गुरुरपक्षहानिः ।

दग्धेऽत्र जायेत महान् प्रचारो नोक्त्या निराकर्तुमपि प्रभुत्वम् ॥ ११४

पक्षस्य नाशाद्गृहनाश एव नो वरं गृहेणैव दहामि पुस्तकम् ।

एवं निरूप्य न्यदधाद्गुताशनं चुक्रोश चाग्निर्दहतीति मे गृहम् ॥ ११५

ऐतिह्यमाश्रित्य वदन्ति चैवं तदेव मूलं मम भाषणेऽपि ।

यावत्कृतं तावदिहास्य कर्तुः पापं ततः स्याद्द्विगुणं प्रवक्तुः ॥ ११६

गच्छन्नसौ फुल्लमुनेर्जगाम तमाश्रमं यत्र च रामचन्द्रः ।
अश्वत्थमूले न्यधित स्वचापं स्वयं कुशानामुपरि न्यषीदत् ॥ ११७

तीर्त्वा समुद्रं जनकात्मजायाः सन्दर्शनोपायमनीक्षमाणः ।
वसुन्धरायां प्रवणाः पुत्रङ्गा न वारिराशौ पुत्रं क्षमन्ते ॥ ११८

सञ्चिन्तयन्निति कुशासनसंनिविष्टो ज्योतिस्तदैक्षत विदूरगमेव किञ्चित् ।
संव्याप्नुवज्जगदिदं सुखशीतलं यत्संप्रार्थनीयमनिशं मुनिदेवताभिः ॥

आगच्छदात्माभिमुखं निरीक्ष्य सर्वे तदुत्तस्थुरुदारवीर्याः ।
ततः पुमाकारमदृश्यतैतन्महाप्रभामण्डलमध्यवर्ति ॥ १२०

मध्येप्रभामण्डलमैक्षताञ्चितं शिवाकृतिं सर्वतपोमयं पुनः ।
लोपादिमुद्रासहितं महामुनिं प्राबोधि कुम्भोद्भवमादराज्जनैः ॥ १२१

अगस्त्यदृष्ट्वा रघुनन्दनस्ततः स खेदमन्तःकरणोत्थमत्यजत् ।
प्रायो महदर्शनमेव देहिनां क्षिणोति खेदं रविवन्महातमः ॥ १२२

सभार्यमर्घ्यादिभिरर्चयित्वा रामस्तदङ्घ्रिं शिरसा ननाम ।
तूष्णीं मुहूर्तं व्यसनार्णवस्थो धृतिं समास्थाय पुनर्बभाषे ॥ १२३

दृष्ट्वा भवन्तं पितृवत्प्रमोदे यन्मामगा दुःखमहार्णवस्थम् ।
मन्ये ममाऽऽत्मानमवाप्तकामं वंशो महान्मे तपनात्प्रवृत्तः ॥ १२४

न तत्र मादृग्जनिता न जातः पदच्युतोऽहं प्रथमं सभार्यः ।
सलक्ष्मणोऽरण्यमुपागतश्च मारीचमायानिहतान्तरङ्गः ॥ १२५

तत्रापि भार्यामहत च्छलेन स रावणो राक्षसपुंगवो मे ।
सा चाधुनाऽशोकवने समास्ते कृशा वियोगात्स्वत एव तन्वी ॥ १२६

तीर्त्वा समुद्रं विनिहत्य दुष्टं बलेन सीतां महता हरामि ।
यथा तथोपायमुदाहर त्वं न मे त्वदन्योऽस्ति हितोपदेष्टा ॥ १२७

इतीरितो वाचमुवाच विद्वान्मा राम शोकस्य वशं गतो भूः ।
वंशद्वये सन्ति नृपा महान्तः संप्राप्य दुःखं परिमुक्तदुःखाः ॥ १२८

त्वमग्रणीर्दाशरथे धनुर्भृतां तवानुजस्यापि समो न लक्ष्यते ।
 पुत्रङ्गमानामधिपस्य कोटिशो मा मुञ्च मा मुञ्च वचो विनार्थम् ॥ १२९
 सहायसंपत्तिरियं तवास्ति हितोपदेष्टाऽप्यहमस्मि कश्चित् ।
 वारां निधिः किं कुरुते तवायं स्मराधुना गोष्पदमात्रमेनम् ॥ १३०
 पुरेव चार्वाङ्घ्रिमहं पिबामि शुष्केऽत्र तेन प्रतियाहि लङ्काम् ।
 एवं मया कीर्तिरुपार्जिता स्याद्धृद्धे तु वार्धौ तव साऽर्जिता स्यात् ॥
 सेतुं वार्धौ बन्धयित्वा जहि त्वं दुष्टं चौर्याग्नेन सीता हृताऽऽसीत् ।
 प्रामोषि त्वं कीर्तिमाचन्द्रतारं तेनात्राङ्घ्रि बन्धय त्वं कपीन्द्रैः ॥ १३२
 इत्थं यत्र प्रेरितेऽगस्त्यवाचा सेतुं रामो बन्धयामास वार्धौ ।
 तुङ्गैः शृङ्गैर्वानरैस्तेन गत्वा तं हत्वाऽऽजौ जानकीमानिनाय ॥ १३३
 तत्तादृक्षे तत्र तीर्थे स भिक्षुः स्नात्वा भक्त्या रामनाथं प्रणम्य ।
 तत्र श्रद्धोत्पत्तये मानुषाणां शिष्येभ्यस्तद्वैभवं सम्यगूचे ॥ १३४
 तन्माहात्म्यं वर्णयन्तं मुनिं तं पप्रच्छैनं कश्चिदेवं त्रिपश्चित् ।
 रामेशाख्या किंसमासोपपन्ना पृष्ठस्त्रेधाऽवोचदेवं समासम् ॥ १३५
 रघूद्वहस्तत्पुरुषं परं जगौ शिवो बहुव्रीहिसमासमैरयत् ।
 रामेश्वरे नामनि कर्मधारयं परं समाहुः स्म सुरेश्वरादयः ॥ १३६
 एवं निश्चित्योदितं तत्समासं श्रुत्वा तत्रत्यो बुधो योऽभ्यनन्दत् ।
 अम्भोजाङ्घ्रिस्तैरथ स्तूयमानः कश्चित्कालं तत्र योगीडनैषीत् ॥ १३७
 तस्मादार्यः प्रस्थितोऽभूत् सशिष्यस्तीर्थस्नानोपात्तचित्तामलत्वः ।
 पश्यन् देशान्मातुलीयं जगाहे गेहं दग्धं तस्य पुस्तेन सार्धम् ॥ १३८
 श्रुत्वा किञ्चित् खेदमापेदिवान् स मत्वा मत्वा धैर्यमापेदिवान् सः ।
 श्रावं श्रावं मातुलीयस्य तीव्रं दाहं गेहस्यानुकम्पां व्यधत् ॥ १३९
 विश्वस्य मां निहितवानसि पुस्तभारं तं चादहद्भुतवहः पतितः प्रमादात् ।
 तावान्न मे सदनदाहकृतोऽनुतापो यावांस्तु पुस्तकविनाशकृतो मम स्यात् ॥

इत्थं ब्रुवन्तं तमथो न्यगादीत् पुस्तं गतं बुद्धिरवस्थिता मे ।
उक्त्वा समारब्ध पुनश्च टीकां कर्तुं स धीरो यतिवृन्दवन्द्यः ॥ १४१

दृष्ट्वा बुद्धिं मातुलस्तस्य भूयो भीतः प्रास्यद्भोजने तन्मनोघ्नम् ।
किञ्चिद्द्रव्यं पूर्ववन्नाक्षमिष्ट टीकां कर्तुं केचिदेवं ब्रुवन्ति ॥ १४२

अत्रान्तरेऽन्यैर्निजवच्चरद्भिः स्वैस्तीर्थयात्रां दयितैः सतीर्थैः ।
अर्थादुपेत्याऽऽश्रमतः कनिष्ठैर्ज्ञातः सखेदैः स मुनिः समैक्षि ॥ १४३

दृष्ट्वा पद्माङ्घ्रिं क्रमात्ते प्रणमुस्तत्पादाम्भोजीयरेणून् दधानाः ।
अन्योन्यं द्रागाददुस्ते ददुश्चानेकानेहोयोगजैवयान्नपांसि ॥ १४४

वाणीनिर्जितपद्मगेश्वरगुरुपाचेतसा चेतसा

विभ्राणा चरणं मुनेर्विरचितव्यापल्लवं पल्लवम् ।

धुन्वन्तं प्रभया निवारिततमाशङ्कापदं कामदं

रेजेऽन्तेवसतां समष्टिरसुहृत्तत्याहितात्याहिता ॥ १४५

शुश्राव साऽन्तेवसतां समष्टिः स्वदेशकीयां सुखदां सुवार्ताम् ।
अर्थात् समीपागततः कुतश्चिद् द्विजेन्द्रतः सेवितसर्वतीर्थात् ॥ १४६

अथ गुरुवरमनवेक्ष्य नितान्तं व्यथितहृदो मुनिर्वयविनेयाः ।
कथमपि विदिततदीयसुवार्ताः समधिगताः किल केरलदेशान् ॥ १४७

अत्रान्तरे यतिपतिः प्रसुवोऽन्त्यकृत्यां कृत्वा स्वधर्मपरिपालनसक्तचित्तः ।
आकाशलङ्घिवरकेरमहीरुहेषु श्रीकेरलेषु मुनिरास्त चरन् विरक्तः ॥

विचरन्नथ केरलेषु विष्वङ्निजशिष्यागमनं निरीक्ष्य मौनी ।
विनयेन महासुरालयेन विनयन्नस्तुत निस्तुलानुभावः ॥ १४८

सदसत्त्वविमुक्तया प्रकृत्या चिदचिद्रूपमिदं जगद्विचित्रम् ।
कुरुषे जगदीश लीलया त्वं परिपूर्णस्य न हि प्रयोजनेच्छा ॥ १४९

रजसा सृजसीश सत्त्ववृत्तिस्त्रिजगद्रक्षसि तामसः क्षिणोषि ।
बहुधा परिकीर्त्यसे च स त्वं विधिवैकुण्ठशिवाभिधाभिरेकः ॥ १५०

विविधेषु जलाशयेषु सोऽयं सवितेव प्रतिबिम्बितस्वभावः ।
बहुरूपमिदं प्रविश्य विश्वं स्वयमेकोऽपि भवान् विभात्यनेकः ॥ १५२

इति देवमभिष्टुवन् विशिष्टस्तुतितोऽसौ सुरसद्वसन्निविष्टः ।
चिरकालवियोगदीनचित्तैः शिरसा शिष्यगणैरथो बवन्दे ॥ १५३

गुरुणा कुशलानुयोगपूर्वं सदयं शिष्यगणेषु सान्त्वितेषु ।
अतिदीनमनाः शनैरवादीदजहद्गद्गदिकं स पद्मपादः ॥ १५४

भगवन्मभिगम्य रङ्गनाथं पथि पद्माक्षमहं निवर्तमानः ।
बहुधाविहितानुनीतिनीतो बत पूर्वाश्रममातुलेन गेहम् ॥ १५५

अहमस्य पुरो भिदावदेन्दोरपि पूर्वाश्रमवासनानुबन्धात् ।
अपठं भवदीयभाष्यटीकामजयं चात्र कृतानुयोगमेनम् ॥ १५६

दग्धमुद्रमुखमुद्रणमन्त्रैर्ध्वस्ततर्कगुरुकापिलतन्त्रैः ।
वर्मितो निगमसारसुधाक्तैर्मातुलं तमजयं तव सूक्तैः ॥ १५७

खड्गाखड्गिविहारकल्पितरुजं काणादसेनामुखे
शस्त्राशस्त्रिकृतं श्रमं च विषमं पश्यत्पदानां पदे ।
यष्टीयष्टिभवं च कापिलबले खेदं मुने तावकैः
सूक्तैर्यौक्तिकवंशमौक्तिकमयैर्नाऽऽपद्यते वर्मितः ॥ १५८

अथ गूढहृदो यथापुरं मामभिनन्द्याऽऽहितसत्क्रियस्य तस्य ।
अधिसन्न निधाय भाष्यटीकामहस्याऽऽयमशङ्कितो निशायाम् ॥ १५९

युगपर्ययनृत्यदुग्धफालज्वलनज्वालकरालकीलजालः ।
दहनोऽधिनिशीथमस्य धाम्ना बत टीकामपि भस्मसादकार्षीत् ॥ १६०

अदहत्स्वगृहं स्वयं हताशो विमलग्नन्थमसौ विदग्धुकामः ।
मतिमान्द्यकरं गरं च भैक्षे व्यधितास्येति विजृम्भते स्म वार्ता ॥ १६१

अधुना धिषणा यथापुरं नो विधुनाना विशयं प्रसादमेति ।
विषमा पुनरीदृशी दशा नः किमु युक्ता भवदङ्घ्रिकिङ्कराणाम् ॥ १६२

गुरुवर तव या भाष्यवरेण्ये व्यरचि मया ललिता किल वृत्तिः ।
 निरतिशयोज्ज्वलयुक्तियुता सा पथि किल हा विननाश कुशानौ ॥ १६३
 प्रयतेऽहं पुनरेव यदा तां प्रविधातुं बहुधाकृतयत्नः ।
 न यथापूर्वमुपक्रमते ताः पटुयुक्तीर्भगवन्मम बुद्धिः ॥ १६४

कृपापारावारं तव चरणकोणाग्रशरणं

गता दीना दूनाः कति कति न सर्वेष्वरपदम् ।
 गुरो मन्तुर्नन्तुः क इव मम पापांश इति चे-
 न्मृषा मा भाषिष्ठाः पदकमलचिन्तावधिरसौ ॥ १६५

इति वादिनमेनमार्यपादः करुणापूरकरम्भितान्तरङ्गः ।
 अमृताब्धिसखैरपास्तमोहैर्वचनैः सान्त्वयति स्म बलगुबन्धैः ॥ १६६
 विषमो बत कर्मणां विपाको विषमोहोपमदुर्निवार एषः ।
 विदितः प्रथमं मयाऽयमर्थः कथितश्चाङ्ग सुरेशदेशिकाय ॥ १६७

पूर्वं शृङ्गक्षमाधरे मत्समीपे प्रेम्णा याऽसौ वाचिता पञ्चपादी ।
 सा मे चित्तान्नापयात्यद्य शोको याताच्छीघ्रं तां लिखेत्याख्यदार्यः ॥

आश्वासयेत्यं जलजचरणं भाष्यकृत्पञ्चपादी-

माचख्यौ तां कृतिमुपहितां पूर्वयैवाऽऽनुपूर्व्या ।
 नैतच्चित्रं परमपुरुषेऽव्याहतज्ञानशक्तौ
 तस्मिन् मूले त्रिभुवनगुरौ सर्वविद्याप्रवृत्तेः ॥ १६९

प्रसभं स विलिख्य पञ्चपादीं परमानन्दभरेण पञ्चपादः ।
 उदतिष्ठदतिष्ठदभ्यरोदीत् पुनरुद्गायति तु स्म नृत्यति स्म ॥ १७०
 कविताकुशलोऽथ केरलक्ष्माक्रमनः कश्चन राजशेखराख्यः ।
 मुनिवर्यममुं मुदं वितेने निजकौटीरनिघृष्टपन्नखाग्र्यः ॥ १७१
 प्रथते किमु नाटकत्रयी सेत्यमुना संयमिना ततो नियुक्तः ।
 अयमुत्तरमाददे प्रमादादनले साऽऽहुतितामुपागतेति ॥ १७२

मुखतः पठितां मुनीन्दुना तां विलिखन्नेष विसिष्मिषेऽथ भूपः ।
 वद किं करवाणि किङ्करोऽहं वरदेति प्रणमन् व्यजिज्ञपच्च ॥ १७३

नृप कालटिनामकाग्रहारा द्विजकर्मानधिकारिणोऽद्य शप्ताः ।
भवताऽपि तथैव ते विधेया बत पापा इति देशिकोऽशिषत्तम् ॥ १७४

पद्माङ्घ्रौ प्रतिपद्य नष्टविष्टतिं तुष्टे पुनः केरल-
क्षमापालो यतिसार्वभौमसविधं प्राप्य प्रणम्याञ्जसा ।
लब्ध्वा तस्य मुखात् स्वनाटकवराण्यानन्दपाथोनिधौ
मज्जंस्तत्पदपद्मयुग्ममनिशं ध्यायन् प्रतस्थे पुरीम् ॥ १७५

इति श्रीमाधवीये तत्तीर्थयात्राटनार्थकः ।
संक्षेपशङ्करजये सर्गोऽजनि चतुर्दशः ॥ १४ ॥

आदितः श्लोकाः 1562.

अथ पञ्चदशः सर्गः ॥ १५ ॥

आचार्यकृतदिग्विजयवर्णनम् ॥

अथ शिष्यवरैर्युतः सहस्रैरनुयातः स सुधन्वना च राज्ञा ।
ककुभो विजिगीषुरेष सर्वाः प्रथमं सेतुमुदारधीः प्रतस्थे ॥ १

अभवत् किल तस्य तत्र शाक्तैर्गिरिजार्चाकपटान्मधुप्रसक्तैः ।
निकटस्थवितीर्णभूरिमोदस्फुटरिङ्खत्पटुयुक्तिमान् विवादः ॥ २

स हि युक्तिभरैर्विधाय शाक्तान् प्रतिवाग्व्याहरणेऽपि तानशक्तान् ।
द्विजजातिबहिष्कृताननार्यान्करोल्लोकहिताय कर्मसेतुम् ॥ ४

अभिपूज्य स तत्र रामनाथं सह पाण्डेयः स्ववशे विधाय चोलान् ।
द्रविडांश्च ततो जगाम काञ्चीं नगरीं हस्तिगिरेर्नितम्बकाञ्चीम् ॥ ४

सुरधाम स तत्र कारयित्वा परविद्याचरणानुसारि चित्रम् ।
अपवार्य च तान्त्रिकानतानीद्भगवत्याः श्रुतिसम्मतां सपर्याम् ॥ ५

निजपादसरोजसेवनायै विनयेन स्वयमागतानथाऽऽन्धान् ।
अनुगृह्य स वेङ्कटाचलेशं प्रणिपत्याऽऽप विदर्भराजधानीम् ॥ ६

अभिगम्य स भक्तिपूर्वमस्यां कृतपूजः क्रथकैशिकेश्वरेण ।
निजशिष्यनिरस्तदुष्टबुद्धीन् व्यदधाद्भैरवतन्त्रसावलम्बान् ॥ ७

अभिवाद्य विदर्भराडवादीदथ कर्णाटवसुन्धरामियासुम् ।
भगवन् बहुभिः कपालिजालैः स हि देशो भवतामगम्यरूपः ॥ ८

न हि ते भगवद्यशः सहन्ते निहितेष्ट्याः श्रुतिषु ब्रवीम्यतोऽहम् ।
अहिते जगतां समुत्सहन्ते महितेषु प्रतिपक्षतां वहन्ते ॥ ९

इति वादिनि भूमिपे सुधन्वा यतिराजं निजगावधिज्यधन्वा ।
मयि तिष्ठति किं भयं परेभ्यस्तव भक्ते यतिनाथ पामरेभ्यः ॥ १०

अथ तीर्थकराग्रणीः प्रतस्थे किल कापालिकजालकं विजेतुम् ।
निशमय्य तमागतं समागात्क्रकचो नाम कपालिदेशिकाग्र्यः ॥ ११

पितृकाननभस्मनाऽनुलिप्तः करसंप्राप्तकरोदिरात्तशूलः ।
सहितो बहुभिः स्वतुल्यवेषैः स इति स्माऽऽह महामनाः सगर्वः ॥ १२

भसितं धृतमित्यदस्तु युक्तं शुचि संत्यज्य शिरःकपालमेतत् ।
वहथाशुचि खर्परं किमर्थं न कथंकारमुपास्यते कपाली ॥ १३

नरशीर्षकुशेशयैरलब्ध्वा रुधिराक्तैर्मधुना च भैरवार्चाम् ।
उमया समया सरोरुहाक्षया कथमाश्लिष्टवपुर्मुदं प्रयायात् ॥ १४

इति जल्पति भैरवागमानां हृदयं कापुरुषेति तं विनिन्द्य ।
निरवासयदात्मवित्समाजात् पुरुषैः स्वैरधिकारिभिः सुधन्वा ॥ १५

भ्रुकुटीकुटिलाननश्चलोष्ठः सितमुद्यम्य परश्वधं स मूर्खः ।
भवतां न शिरांसि चेद्विभिन्द्यां क्रकचो नाहमिति ब्रुवन्नयासीत् ॥ १६

रुषितानि कपालिनां कुलानि प्रलयाम्भोधरभीकरारवाणि ।
अमुना प्रहितान्यतिप्रसंख्यान्यभियातानि समुद्यतायुधानि ॥ १७

अथ विप्रकुलं भयाकुलं तद्भुतमालोक्य महारथः सुधन्वा ।
कुपितः कवची रथी निषङ्गी धनुरादाय ययौ शरान् विमुञ्चन् ॥ १८

अवनीभृति योधयत्यरींस्तांस्त्वरयैकत्र ततोऽन्यतो नियुक्ताः ।
क्रकचेन वधाय भूसुराणां द्रुतमासेदुरुदायुधाः सहस्रम् ॥ १९

अवलोक्य कपालिसङ्घमारोच्छमनानीकनिकाशमापतन्तम् ।
व्यथिताः प्रतिपेदिरे शरण्यं शरणं शङ्करयोगिनं द्विजेन्द्राः ॥ २०

असितोमरपट्टिशत्रिशूलैः प्रजिघांसून् भृशमुज्झितादृहासान् ।
यतिराद् स चकार भस्मसात्तान्निजहुङ्कारभुवाऽग्निना क्षणेन ॥ २१

नृपतिश्च शरैः सुवर्णपुङ्खैर्विनिकृत्तैः प्रतिपक्षवत्कूपैः ।
रणरङ्गभुवं सहस्रसङ्घैः समलंकृत्य मुदाऽगमन्मुनीन्द्रम् ॥ २२

तदनु क्रकचो हतान् स्वकीयानरुजांश्च द्विजपुङ्गवानुदीक्ष्य ।
अतिमात्रविदूयमानचेता यतिराजस्य समीपमाप भूयः ॥ २३

कुमताश्रय पश्य मे प्रभावं फलमाप्स्यस्यधुनैव कर्मणोऽस्य ।
इति हस्ततले दधत्कपालं क्षणमध्यायदसौ निमील्य नेत्रे ॥ २४

सुरया परिपूरितं कपालं झटिति ध्यायति भैरवागमज्ञे ।
स निपीय तदर्धमर्धमस्या निदधार स्मरति स्म भैरवं च ॥ २५

अथ मर्त्यशिरःकपालमाली ज्वलनज्वालजटाछटस्त्रिशूली ।
विकटप्रकटादृहासशाली पुरतः प्रादुरभून्महाकपाली ॥ २६

तव भक्तजनद्रुहं दृशा सञ्जहि देवेति कपालिना नियुक्तः ।
कथमात्मनि मेऽपराध्यसीति क्रकचस्यैव शिरो जहार रुष्टः ॥ २७

यमिनामृषभेण संस्तुतः सन्नयमन्तर्धिमवाप देववर्यः ।
अखिलेऽपि खिले कुले खलानाममुमानर्चुरलं द्विजाः प्रहृष्टाः ॥ २८

यतिराडथ तेषु तेषु देशेष्विति पाषण्डपरान् द्विजान् विमथनन् ।
अपरान्तमहार्णवोपकण्ठं प्रतिपेदे प्रतिवादिदर्पहन्ता ॥ २९

विललास चलत्तरङ्गहस्तैर्नदराजोऽभिनयन्निगूढमर्थम् ।
अवधीरितदुन्दुभिस्त्रिनेन प्रतिवादीव महान् महारेण ॥ ३०

बहुलभ्रमवानयं जडात्मा सुमनोभिर्मथितश्च पूर्वमेव ।
इति सिन्धुमुपेक्ष्य स क्षमावानिव गोकर्णमुदारधीः प्रतस्थे ॥ ३१

अवगाह्य सरित्पतिं स तत्र प्रियमासाद्य तुषारशैलपुत्र्याः ।
स्तवसत्तममद्भुतार्थचित्रं रचयामास भुजङ्गवृत्तरम्यम् ॥ ३२

तदनन्तरमागमान्तविद्यां प्रणतेभ्यः प्रतिपादयन्तमेनम् ।
हरदत्तसमाह्वयोऽधिगम्य स्वगुरुं सङ्गिरते स्म नीलकण्ठम् ॥ ३३

भगवन्निह शङ्कराभिधानो यतिरागत्य जिगीषुरार्यपादान् ।
स्ववशीकृतभट्टमण्डनादिः सह शिष्यैर्गिरिशालये समास्ते ॥ ३४

इति तद्वचनं निशम्य सम्यग्रथितानेकनिबन्धरत्नहारः ।
शिवतत्परसूत्रभाष्यकर्ता प्रहसन् वाचमुवाच शैववर्यः ॥ ३५

सरितां पतिमेष शोषयेद्वा सवितारं वियतः प्रपातयेद्वा ।
पटवत्सुरवर्त्म वेष्टयेद्वा विजये नैव तथाऽपि मे समर्थः ॥ ३६

परपक्षतमिस्रचञ्चदकैर्मम तर्कैर्बहुधा विशीर्यमाणम् ।
अधुनैव मतं निजं स पश्यत्विति जल्पन्निरगादनल्पकोपः ॥ ३७

सितभूतितरङ्गिताखिलाङ्गैः स्फुटरुद्राक्षकलापकम्रकण्ठैः ।
परिवीतमधीतशैवशास्त्रैर्मुनिरायान्तममुं ददर्श शिष्यैः ॥ ३८

अधिगत्य महर्षिसन्निकर्षं कविरातिष्ठिपदात्मपक्षमेषः ।
शुकतातकृतात्मशास्त्रतः प्राक्कपिलाचार्य इवाऽऽत्मशास्त्रपट्टा ॥ ३९

भगवन् क्षणमात्रमीक्ष्यतां तत्प्रथमं तु स्फुरदुक्तिपाटवं मे ।
इति देशिकपुङ्गवं निवार्य व्यवदत्तेन सुरेश्वरः सुधीशः ॥ ४०

सुमते तव कौशलं विजाने स्वयमेवैष मुनिः प्रतिब्रवीतु ।
इति तं विनिवर्त्य नीलकण्ठो यतिकण्ठीरवसंमुखस्तदाऽऽसीत् ॥ ४१

परपक्षविसावलीमरालैर्वचनैस्तस्य मतं चखण्ड दण्डी ।
अथ नीलगलः स्वपक्षरक्षां जहदद्वैतमपाकरिष्णुरूचे ॥ ४२

- प्रशमिस्तदसीति यस्त्रयीकैः कथितोऽर्थः स न युज्यते त्वदिष्टः ।
 अभिदा तिमिरप्रकाशयोः किं घटते हन्त विरुद्धधर्मवत्त्वात् ॥ ४३
- रवितत्प्रतिबिम्बयोरिवाभिद्वटतामित्यपि तत्त्वतो न वाच्यम् ।
 मुकुरे प्रतिबिम्बितस्य मिथ्यात्वगतेर्व्योमशिवादिदेशिकोक्त्या ॥ ४४
- मुकुरस्थमुखस्य बिम्बवक्त्राद्भिदया पार्श्वगलोकलोकनेन ।
 प्रतिबिम्बितमाननं मृषा स्यादिति भावत्कमतानुगोक्तिका च ॥ ४५
- न च मायिकजीवनिष्ठमौढ्येश्वरसार्वज्ञविरुद्धधर्मबाधात् ।
 उभयोरपि चित्स्वरूपताया अविशेषादभिदैव वास्तवीति ॥ ४६
- न हि मानशतैः स्थितस्य बाधाऽपरथा दत्तजलाञ्जलिर्भिदा स्यात् ।
 विपरीतहयत्वगोत्वबाधाद्वयपश्वोर्निजरूपकैवययुक्त्या ॥ ४७
- यदि मानगतस्य हानमिष्टं न भवेत्तर्हि न चेश्वरोऽहमस्मि ।
 इति मानगतस्य जीवसर्वेश्वरभेदस्य न हानमप्यभीष्टम् ॥ ४८
- इति युक्तिशतैः स नीलकण्ठः कविरक्षोभयद्वितीयपक्षम् ।
 निगमान्तवचःप्रकाशयमानं कलभः पद्मवनं यथा प्रफुल्लम् ॥ ४९
- अथ नीलगलोक्तदोषजालो भगवानेवमवोचदस्तु कामम् ।
 शृणु तत्त्वमसीति संप्रदायश्रुतिवाक्यस्य परावरेऽभिसन्धिम् ॥ ५०
- ननु वाच्यगता विरुद्धताधीरिह सोऽसाविति त्वद्विरोधहाने ।
 अविरोधि तु वाच्यमाददैक्यं पदयुग्मं स्फुटमाह को विरोधः ॥ ५१
- यदिहोक्तमतिप्रसञ्जनं भो न भवेन्नो हि गवाश्वयोः प्रमाणम् ।
 अभिदाघटकं तयोर्यतः स्यादुभयोरलक्षणयाऽभिदानुभूतिः ॥ ५२
- ननु मौढ्यसमस्तवित्त्वधर्मान्वितजीवेश्वररूपतोऽतिरिक्तम् ।
 उभयोः परिनिष्ठितं स्वरूपं बत नास्त्येव यतोऽत्र लक्षणा स्यात् ॥ ५३
- इति चेन्न समीक्ष्यमाणजीवेश्वररूपस्य च कल्पितत्वयुक्त्या ।
 तदधिष्ठितसत्यवस्तुनोऽद्धा नियमेनैव सदाऽभ्युपेयतायाः ॥ ५४

भवताऽपि तथा हि दृश्यदेहाद्यहमन्तस्य जडत्वमभ्युपेयम् ।
परिशिष्टमुपेयमेकरूपं ननु किञ्चिद्धि तदेव तस्य रूपम् ॥ ५५

जगतोऽस्य एवमेव युक्त्या त्वनिरूप्यत्वत एव कल्पितत्वात् ।
तदधिष्ठितभूतरूपमेक्यं ननु किञ्चिद्धि तदीश्वरस्य सत्यम् ॥ ५६

तदिह श्रुतिगोभयस्वरूपे निरुपाधौ न हि मौढ्यसर्ववित्त्वे ।
न जपाकुसुमात्तलोहितिन्ः स्फटिके स्यान्निरुपाधिके प्रसक्तिः ॥ ५७

अपि भेदधियो यथार्थतायां न भयं भेददृशः श्रुतिर्ब्रवीतु ।
विपरीतदृशो ह्यनर्थयोगो न भिदाधोर्विपरीतधीर्यतः स्यात् ॥ ५८

अभिदा श्रुतिगाऽप्यतान्विकी चेत्पुरुषार्थश्रवणं न तद्वतौ स्यात् ।
अशिवोऽहमिति भ्रमस्य शास्त्राद्विधुमानत्वगतेरिवास्ति बाधः ॥ ५९

तदबाधितकल्पनाक्षतिर्नो श्रुतिसिद्धात्मपरैक्यबुद्धिबाधः ।
निगमात् प्रबलं विलोक्यते माकरणं येन तदीरितस्य बाधः ॥ ६०

ऋषिभिर्बहुधा परात्मतत्त्वं पुरुषार्थस्य च तत्त्वमप्यथोक्तम् ।
तदपास्य निरूपितप्रकारो भवताऽसौ कथमेक एव धार्यः ॥ ६१

प्रबलश्रुतिमानतो विरोधे बलहीनस्मृतिवाच एव मेयाः ।
*इति नीतिबलात्तूयीविरुद्धं न ऋषीणां वचनं प्रमात्वमीयात् ॥ ६२

ननु युक्तियुतं महर्षिवाक्यं श्रुतिवद्ग्राह्यतमं परं तथा हि ।
प्रतिदेहमसौ विभिन्न आत्मा सुखदुःखादिविचित्रतावल्लोकात् ॥ ६३

यदि चाऽऽत्मन एकता तदानीमतिदुःखी युवराजसौख्यमीयात् ।
अमुकः ससुखोऽमुकस्तु दुःखीत्यनुभूतिर्न भवेत्तयोरभेदात् ॥ ६४

अयमेव विदन्वितश्च कर्ता न हि कर्तृत्वमचेतनस्य दृष्टम् ।
अत एव भुजेर्भवेत्स कर्ता परभोक्तृत्वमतिप्रसङ्गदुष्टम् ॥ ६५

पुरुषार्थ इहैष दुःखनाशः सकलस्यापि सुखस्य दुःखयुक्त्वात् ।
अतिहेयतया पुमर्थता नो विषपृक्तान्नवदित्यभेद्युक्तेः ॥ ६६

इति चेन्न सुखादिचित्रताया मनसो धर्मतयाऽऽत्मभेदकत्वम् ।
न कथञ्चन युज्यते पुनः सा घटयेत्प्रत्युत मानसीयभेदम् ॥ ६७

चितियोगविशेष एव देहे कृतिमत्ताघटकोऽप्यचेतने स्यात् ।
तदभावंत एव कर्तृता स्यान्न तृणादेरिति कल्पनं वरीयः ॥ ६८

विषयोत्थसुखस्य दुःखयुक्तत्वेऽप्यलयं ब्रह्मसुखं न दुःखयुक्तम् ।
पुरुषार्थतया तदेव गम्यं न पुनस्तुच्छकदुःखनाशमात्रम् ॥ ६९

इति युक्तिशतोपबृंहितार्थैर्वचनैः श्रुत्यवरोधमौघिदलैः ।
यतिरात्ममत्तं प्रसाध्य शैवं परकृद्दर्शनदारुणैरजैर्पात् ॥ ७०

विजितो यतिभूभूता स शैवः सह गर्वेण विसृज्य च स्वभाष्यम् ।
शरणं प्रतिपेदिवान् महर्षिं हरदत्तप्रमुखैः महाऽऽत्मशिष्यैः ॥ ७१

यमिनामृषभेण नीलकण्ठं जितमाकर्ण्य मनीषिधुर्यवर्यम् ।
सहसोदयनादयः कर्वाण्ड्राः परमद्वैतमुषश्चकाम्परे स्म ॥ ७२

विषयेषु वितत्य नैजभाष्याप्यथ सौराष्ट्रमुखेषु तत्र तत्र ।
बहुधा विबुधैः प्रशस्यमानो भगवान् द्वारवतीं पुरीं विवेश ॥ ७३

भुजयोरतितप्तशङ्खचक्राकृतिलोहाहतसंभृतव्रगाङ्गाः ।
शरदण्डसहोदराध्वपुण्ड्रास्तुलसीपर्णसनाथकर्णदेशाः ॥ ७४

शतशः समवेत्य पाञ्चरात्रास्त्वमृतं पञ्चभिदाविदां वदन्तः ।
मुनिशिष्यवरैरतिप्रगल्भैर्मृगराजैरिव कुञ्जराः प्रभगाः ॥ ७५

इति वैष्णवशैवशाक्तसौरप्रमुखानात्मवशंवदान्विधाय ।
अतिवेलवचोझरीनिरस्तप्रतिवाद्युज्जयिनीं पुरीमयासीत् ॥ ७६

सपदि प्रतिनादितः पयोदस्वनशङ्काकुलगेहकेकिजालैः ।
शशभृन्मुकुटार्हणामृदङ्गध्वनिरश्रूयत तत्र मूर्छिताशः ॥ ७७

मकरध्वजविद्विडाप्तिविद्वाञ्छ्रमहत्पुष्पमुगन्धवन्मरुद्भिः ।

अगरूद्धवधूपधूपिताशं स महाकालनिवेशनं विवेश ॥

७८

भगवानभिवन्ध चन्द्रमौलिं मुनिवृन्दैरभिवन्धपादपद्मः ।

श्रमहारिणि मण्डपे मनोज्ञे स विशश्राम विसृत्स्वरमभावः ॥

७९

कवये कथयास्मदीयवार्तामिह सौम्येति स भट्टभास्कराय ।

विससर्ज वशंवशाग्रगण्यं मुनिरभ्यर्णगतं सनन्दनार्यम् ॥

८०

अभिरूपकुलावतंसभूतं बहुधाव्याकृतसर्ववेदराशिम् ।

तमयत्ननिरस्तदुःसपत्नं प्रतिपद्येत्थमुवाच वावदूकः ॥

८१

जयति स्म दिगन्तगीतकीर्तिर्भगवाञ्छङ्करयोगिचक्रवर्ती ।

प्रथयन् परमाद्वितीयतत्त्वं शमयंस्तत्परिपन्थिवादिदर्पम् ॥

८२

स जगाद बुधाग्रणीर्भवन्तं कुमतोत्प्रेक्षितसूत्रवृत्तिजालम् ।

अभिभूय वयं त्रयीशिखानां समवादिष्म परावरेऽभिसन्धिम् ॥

८३

तदिदं परिगृह्यतां मनीषिन् मनसाऽऽलोच्य निरस्य दुर्मतं स्वम् ।

अथवाऽस्मदुदग्रतर्कवज्रप्रतिघातात् परिरक्ष्यतां स्वपक्षः ॥

८४

इति तामवहेल्लपूर्ववर्णां गिरमाकर्ण्य तदा स लब्धवर्णः ।

यशसां निधिरीषदात्तरोषस्तमुवाच प्रहसन् यतीन्द्रशिष्यम् ॥

८५

ध्रुवमेष न शुश्रुवानुदन्तं मम दुर्वादिवचस्ततीर्नुदन्तम् ।

परकीर्तिविसाङ्कुरानदन्तं विदुषां मूर्धसु नानदत्पदं तम् ॥

८६

मम वलगतिं सूक्तिगुम्फवृन्दे कणभुग्जल्पितमल्पतामुपैति ।

कपिलस्य पञ्चायते प्रलापः सुधियां कैव कथाऽधुनातनानाम् ॥

८७

इति वादिनमब्रवीत् सनन्दः कुशलोऽथैनमविज्ञ माऽवमंस्थाः ।

न हि दारितभूधरोऽपि टङ्कः प्रभवेद्वज्रमणिप्रभेदनाय ॥

८८

स तमेवपुर्दार्य तीर्थकीर्तेरुपकण्ठं प्रतिपद्य सद्भिद्वयः ।

सकलं तद्वोचदानुपूर्व्यां स महात्माऽपि यतीशमाससाद ॥

८९

अथ भास्करमस्करिप्रवीरौ बहुधाक्षेपसमर्थनप्रवीणौ ।
बहुभिर्वचनैरुदारवृत्तैर्व्यदधातां विजयैषिणौ विवादम् ॥ ९०

अनयोरतिचित्रशब्दशय्यां दधतोर्दुर्नयभेदशक्तयुक्तयोः ।
पटुवादमृधेऽन्तरं तटस्थाः श्रुतवन्तोऽपि न किञ्चनान्वविन्दन् ॥ ९१

अथ तस्य यतिः समीक्ष्य दाक्ष्यं निजपक्षाब्जशरज्जडाब्जभूतम् ।
बहुधाऽऽक्षिपदस्य पक्षमार्यो विबुधानां पुरतोऽप्रभातकक्ष्यम् ॥ ९२

अथ भास्करवित्स्वपक्षगुप्त्यै विधुतो वाग्गिम्भरः प्रगल्भयुक्त्या ।
श्रुतिशीर्षवचःप्रकाश्यमेवं कविरद्वैतमपाकरिष्णुरुचे ॥ ९३

प्रशमिस्त्वदुदीरितं न युक्तं प्रकृतिर्जीवपरात्मभेदिकेति ।
न भिनत्ति हि जीवगेशगा दोभयभावस्य तदुत्तरोद्भवत्वात् ॥ ९४

मुनिरेवमिहोत्तरं बभाषे मुकुरो वा प्रतिबिम्बविम्बभेदी ।
कथमीरय वक्तृमात्रगश्चेत्तितिमात्राश्रिदियं तथेति तुल्यम् ॥ ९५

चितिमात्रगप्रकृत्युपाधेर्जहतो बिम्बपरात्मपक्षपातम् ।
प्रतिबिम्बतजीवपक्षपातो मुकुरस्येव विरुध्यते न जातु ॥ ९६

अविकारिनिरस्तसङ्गबोधैकरसात्माश्रयता न युज्यतेऽस्याः ।
अत एव विशिष्टसंश्रितत्वं प्रकृतेः स्यादिति नापि शङ्कनीयम् ॥ ९७

न हि मानकथा विशिष्टगत्वे भवदापादित ईक्षते तथा हि ।
अहमज्ञ इति प्रतीतिरेषा न हि मानत्वमिहाश्रुते तथा चेत् ॥ ९८

अनुभव्यहमित्यपि प्रतीतेरनुभूतेश्च विशिष्टनिष्ठता स्यात् ।
अजडानुभवस्य नो जडान्तःकरणस्थत्वमितीष्टता न तस्याः ॥ ९९

ननु दाहकता यथाग्नियोगादधिकूटं व्यपदिश्यते तथैव ।
अनुभूतिमदात्मयोगतोऽन्तःकरणे सा व्यपदिश्यतेऽनुभूतिः ॥ १००

इति चेन्मैवमिहापि तस्य मायाश्रयचिन्मात्रयुते तथोपचारः ।
न पुनस्तदुपाधियोगतोऽन्तःकरणस्येति समाऽन्यथागतिर्हि ॥ १०१

न च तत्र हि बाधकस्य सत्त्वादियमस्तु प्रकृतेर्न साऽस्त्यबाधात् ।
 इति वाच्यमिहापि तज्जचित्ते तदुपाश्रित्ययुतेश्च बाधकत्वात् ॥ १०२
 अधिसुप्त्यपि चित्तवर्ति तत्स्याद्यदि चाज्ञानमिदं हृदाश्रितं स्यात् ।
 तदिहास्ति न मानदुक्तीत्या प्रकृतेर्दृश्यविशिष्टनिष्ठतायाम् ॥ १०३
 ननु न प्रतिबन्धकैव सुप्ताविति सा दूरत एव चिद्वनेति ।
 प्रतिबन्धकशून्यता तु सुप्तेः परमात्मैक्यगतः सतेति वाक्यात् ॥ १०४
 न च तत्र च तत्स्थितिप्रतीतिः सति संपद्य विदुर्न हीति वाक्यात् ।
 श्रुतिर्गास्तदधिक्षिपत्यभावप्रतिपत्तेर्न च निह्नोऽत्र नेति ॥ १०५
 किमु नित्यमनित्यमेव चैतत्प्रथमो नेह समस्ति युक्त्यभावात् ।
 अनिवर्तकसत्त्वतोऽस्य नान्त्यो न हि भिन्द्यादविरोधि चित्प्रकाशः ॥
 न च तच्छमयेज्जडप्रकाशोऽप्यविरोधात् सुतरां जडत्वतोऽस्य ।
 तदिहाप्रतिबन्धकत्वमस्य प्रभवेत् किंत्विह तद्भ्रमाग्रहादि ॥ १०७
 इति चेदिदमीरय भ्रमः को मनुजोऽहं त्विति शेषुषीति चेन्न ।
 अतिविस्मृतिशीलता तवाहो गदितुः सर्वपदार्थसङ्करस्य ॥ १०८
 प्रमितित्वमुपाश्रयन् प्रतीतेरमुकः खण्ड इति स्वाशास्त्रसिद्धात् ।
 भिदभिदद्वयगात्तरत्वहेतोर्धियमेतां तु किमित्युपेक्षसे त्वम् ॥ १०९
 अनुमानमिदं तथा च सिद्धं विप्रता धीः प्रमितिर्भिदाभिदत्वात् ।
 इह चारु निदर्शनं भवेत् सा तव खण्डोऽयमिति प्रतीतिरेषा ॥ ११०
 ननु संहननात्मधीः प्रमाणं न भवत्येव निषिद्धयमानगत्वात् ।
 इदमिति प्रतिपन्नरूप्यधीवत्प्रबला सत्प्रतिपक्षतेति चेन्न ॥ १११
 व्यभिचारयुतत्वतोऽस्य खण्डः पशुरित्यत्र तदन्यधीस्थमुण्डे ।
 इतरत्र निषिध्यमानखण्डोल्लिखितत्वेन निरुक्तहेतुमत्त्वात् ॥ ११२
 ननु हेतुरयं विवक्ष्यतेऽत्र प्रतिपन्नोपधिके निषेधगत्वम् ।
 इति चेन्न विवक्षितस्य हेतोर्व्यभिचारात् पुनरप्यमुत्र चैव ॥ ११३

- ननु गोत्व उपाधिके त्वमुष्य प्रतिपन्नस्य हि तत्र नो निषेधः ।
 अपि तु प्रथमानमुण्ड इत्यत्र तथा च व्यभिचारिता न हेतोः ॥ ११४
- इति चेन्न विकल्पनासहत्वात् किमु खण्डस्य तु केवले निषेधः ।
 उत गोत्वसमन्विते स मुण्डे प्रथमो नो घटते प्रसक्त्यभावात् ॥ ११५
- न हि जात्वपि खण्डके प्रसक्तः परमुण्डस्त्विति संप्रसक्त्यभावः ।
 चरमोऽपि न गोत्वयुक्तमुण्डे खलु खण्डस्य निषेधकाल एव ॥ ११६
- स्वविशेषणभूतगोत्व एव स्फुटमेतस्य निषेधनं श्रुतं स्यात् ।
 तदिहोदितहेतुसत्त्वतोऽस्य व्यभिचारो दृढवज्रलेप एव ॥ ११७
- ननु भातितरामुपाधिरत्नादलदेतद्व्यवहर्तृतेति चेन्न ।
 अहमोऽनुभवेन साधनव्यापकभावादवगत्यनन्तरं च ॥ ११८
- ननु तद्व्यवहारसंछिदाया इह तत्केन कमित्यनेन मुक्तौ ।
 श्रुतिवाक्यगतेन संप्रतीतेर्व्यवहर्तुर्न कथं छिदेति चेन्न ॥ ११९
- तदिदं घटते मतेऽस्मदीये तदबोधोलुसितत्वतोऽखिलस्य ।
 तदबोधलये लयोपपत्तेर्जगतः सत्यतया छिदा न ते स्यात् ॥ १२०
- ननु पञ्चसु तु स्थलेषु भेदो ह्यभिदा नो तु शरीरदेहिनोस्ते ।
 प्रथितस्थलपञ्चकेतरत्वात् फलिता ह्यत्र तथा च हेत्वसिद्धिः ॥ १२१
- इति चेन्न विकल्पनासहत्वान्मिलितानां भिदभेदतन्त्रता किम् ।
 उत वा पृथगेव तत्र नाऽऽद्यो मिलिताः पञ्च न हि कचिद्यतः स्युः ॥
- चरमोऽपि न युज्यते तदाऽङ्गाङ्गिकभावस्य च तन्त्रता न किं स्यात् ।
 न च योजकगौरवं च दोषः प्रकृते तस्य तत्रापि सम्मतत्वात् ॥ १२३
- अपि चान्यतमस्य जातितद्वत्प्रभृतीनां घटकत्व आग्रहश्चेत् ।
 अपि सोऽत्र न दुर्लभश्चिदात्माङ्गकयोः कारणकार्यभावभावात् ॥ १२४
- न च वाच्यमिदं परात्मजत्वात्सकलस्यापि न जीवकार्यतेति ।
 तदभेदत एव सर्वकस्याप्युपपत्तेरिह जीवकार्यतायाः ॥ १२५

तदसिद्धिमुखानुमानदोषानुदयादुक्तनयस्य निर्मलत्वम् ।

भ्रमधीप्रमितित्ववेदिनोऽतस्तव न भ्रान्तिपदार्थ एव सिध्येत् ॥ १२६

अपि च भ्रम एष किं तवान्तःकरणस्येति चिदात्मनोऽथवाऽसौ ।

परिणाम इहाऽऽदिमो न तस्याऽऽत्मगतत्वानुभवस्य भङ्गपत्तेः ॥ १२७

ननु रक्ततमप्रसूनयोगात् स्फटिके संस्फुरणं यथाऽरुणिम्नः ।

भ्रमसंयुतचित्तयोगतोऽस्य भ्रमणस्यानुभवस्तथाऽऽत्मनि स्यात् ॥ १२८

इति चेदयमीरयाऽऽत्मयोगो भ्रमणस्याऽऽश्रित एष सन्नसन्वा ।

प्रथमो घटते न संसृजेस्तेऽपरथाख्यातिवदस्य शून्यकत्वात् ॥ १२९

चरमोऽपि न युज्यतेऽपरोक्षप्रथनस्यानुपपद्यमानतायाः ।

परिणामविशेष आत्मनोऽसौ भ्रम इत्येष न युज्यतेऽन्त्यपक्षः ॥ १३०

असभागतयाऽऽत्मनो निरस्तेतरयुक्तेः परिणत्ययोग्यतायाः ।

परिणत्ययुजेश्च योग्यतायामपि बुद्ध्याकृतितश्चिदात्मनोऽस्य ॥ १३१

न हि नित्यचिदाश्रयप्रतीचः परिणामः पुनरन्यचित्स्वरूपः ।

गुणयोः समुदायगत्ययोगाद्गुणतावान्तरजातितः सजात्योः ॥ १३२

युगपत्समवैति नो हि शौक्ल्यद्वयकं यत्र च कुत्रचिद्यदेतत् ।

ननु चिन्न गुणो गुणी तथा च प्रसरेन्नोदितदुष्टेति चेन्न ॥ १३३

कटकाश्रयभूतदीप्तहेम्नो रुचकाधारकभाववत्तथैव ।

अविनाशिचिदाश्रयस्य भूयोऽन्यचिदाधारतया स्थितेरयोगात् ॥ १३४

न च संस्कृतिरग्रहोऽप्यविद्या भ्रमशब्दार्थनिरुक्त्यसंभवेऽपि ।

भ्रमसंज्ञितवस्त्वसंभवेन भ्रमसंपादितसंस्कृतेरयोगात् ॥ १३५

अपि नाग्रहणं चितेरभावश्चितिरूपग्रहणस्य नित्यतायाः ।

तदसंभवतो न वृत्त्यभावस्तदभावेऽपि चिदात्मनोऽवभासात् ॥ १३६

न च भञ्जकमीक्ष्यते न तस्योपगमे दुःखजडानृतात्मकस्य ।

इति वाच्यमखण्डवृत्तिरूढेश्वरबोधस्य निर्वर्तकत्वयोगात् ॥ १३७

- अपि चेष्टतदन्यहेतुधीजे जगतः कृत्यकृती न ते घटेते ।
सकलव्यवहारसङ्करत्वात्तदलं जीवनिकाऽपि दुर्लभा ते ॥ १३८
- इति युक्तिशतैरमर्त्यकीर्तिः सुमतीन्द्रं तमतन्द्रितं स जित्वा ।
श्रुतिभावविरोधिभावभाजं विमतग्रन्थममन्थरं ममन्थ ॥ १३९
- इति भास्करदुर्मतेऽभिभूते भगवत्पादकथासुधा प्रसस्त्रे ।
घनवार्षिकवारिवाहजाले विगते शारदचन्द्रचन्द्रिकेव ॥ १४०
- स कथाभिरवन्तिषु प्रसिद्धान् विबुधान् बाणमयूरदण्डिमुख्यान् ।
शिथिलीकृतदुर्मताभिमानान्निजभाष्यश्रवणोत्सुकांश्चकार ॥ १४१
- प्रतिपद्य तु बाहलिकान् महर्षौ विनयिभ्यः प्रविवृण्वति स्वभाष्यम् ।
अवदन्नसहिष्णवः प्रवीणाः समये केचिदथाऽऽर्हताभिधाने ॥ १४२
- ननु जीवमजीवमास्त्रं च श्रितवत्संवरनिर्जरौ च बन्धः ।
अपि मोक्ष उपैषि सप्तसंख्यान् पदार्थान् कथमेव सप्तभङ्ग्या ॥ १४३
- कथयाऽऽर्हत जीवमस्तिकायं स्फुटमेवंविध इत्युवाच मौनी ।
अवदत्स च देहतुल्यमानो दृढकर्माष्टकवेष्टितश्च विद्वन् ॥ १४४
- अमहाननणुर्घटादिवत्स्यात्स न नित्योऽपि च मानुषाच्च देहात् ।
गजदेहमयन्विशेन्न कृत्स्नं प्रविशेच्च प्लुषिदेहमप्यकृत्स्नः ॥ १४५
- उपयान्ति च केचन प्रतीका महता संहननेन सङ्गमेऽस्य ।
अपयान्त्यधिजग्मुषोऽल्पदेहं तदयं देहसमः समश्रुतेश्च ॥ १४६
- उपयन्त इमे तथाऽपयन्तो यदि वर्ष्मेव न जीवतां भजेयुः ।
प्रभवेयुरनात्मनः कथं ते कथमात्मावयवाः प्रयन्तु तस्मिन् ॥ १४७
- जनितारहिताः क्षयेण हीनाः समुपायान्त्यपयान्ति चाऽऽत्मनस्ते ।
अमुकोपचितः प्रयाति कृत्स्नं त्वमुकैश्चापचितः प्रयात्यकृत्स्नम् ॥
- किमचेतनतोत चेतनत्वं वद तेषां चरमे विरुद्धपत्या ।
वपुरुन्मथितं भवेत्तु पूर्वं बत कात्स्न्येन वपुर्न चेतयेयुः ॥ १४९

- चलयन्ति रथं यथैकमत्या बहवो वाजिन एवमप्रतीताः ।
इतरेतरमङ्गमेजयन्तु ज्ञपते चेतनतामपि प्रपद्य ॥ १५०
- बहवोऽपि नियामकस्य सत्त्वात्सुमते तत्र भजेयुरैकमत्यम् ।
कथमत्र नियामकस्य तद्वद्विरहात् कस्यचिदप्यदो घटेत ॥ १५१
- उपयान्ति न चापयान्ति जीवावयवाः किन्तु महत्तरे शरीरे ।
विकसन्ति च सङ्कुचन्त्यनिष्टे यतिवर्यात्र निदर्शनं जलौका ॥ १५२
- यदि चैवमपी सविक्रियत्वाद्दृढवत्ते च विनश्वरा भवेयुः ।
इति नश्वरतां प्रयाति जीवे कृतनाशाकृतसङ्गमौ भवेताम् ॥ १५३
- अपि चैवमलाबुवद्भवाब्धौ निजकर्पाष्टकभारमग्नजन्तोः ।
सततोर्ध्वगतिस्वरूपमोक्षस्तव सिद्धान्तसमर्थितो न सिध्येत् ॥ १५४
- अपि साधनभूतसप्तभङ्गीनयमप्यार्हत नाऽऽद्रियामहे ते ।
परमार्थसतां विरोधभाजां स्थितिरेकत्र हि नैकदा घटेत ॥ १५५
- इति माध्यमिकेषु भग्नदर्पेष्वथ भाष्याणि स नैमिशे वितत्य ।
दरदान् भरतांश्च शूरासेनान् कुरुपाश्चालमुखान् बहूनजैषीत् ॥ १५६
- पटुयुक्तिनिकृत्तसर्वशास्त्रं गुरुभट्टोदयनादिकैरजय्यम् ।
स हि खण्डनकारमूढदर्पं बहुधा व्युद्य वशंवदं चकार ॥ १५७
- तदनन्तरमेष कामरूपानधिगत्याभिनवोपशब्दगुप्तम् ।
अजयत्तिकल शाक्तभाष्यकारं स च भग्नो मनसेदमालुञ्जोचे ॥ १५८
- निगमाब्जविकासिवालभानोर्न समोऽमुष्य विलोक्यते त्रिलोक्याम् ।
न कथञ्चन मद्दशंवदोऽसौ तदमुं दैवतकृत्यया हरेयम् ॥ १५९
- इति गूढमसौ विचिन्त्य पश्चात् सह शिष्यैः सहसा स्वशाक्तभाष्यम् ।
परिहृत्य जनापवादभीत्या यमिनः शिष्य इवान्ववर्ततैषः ॥ १६०
- निजशिष्यपदं गतानुदीच्यानिति कृत्वाऽथ विदेहकौशलाद्यैः ।
विहितापचितिस्तथाऽङ्गवङ्गेष्वयमास्तीर्य यशो जगाम गौडान् ॥ १६१

अभिभूय मुरारिमिश्रवर्यं सहसा चोदयनं विजित्य वादे ।
अवधूय च धर्मगुप्तमिश्रं स्वयशः प्रौढमगापयत्स गौडान् ॥ १६२

पूर्वं येन विमोहिता द्विजवरास्तस्यासतोऽरीन् कलौ
बुद्धस्य प्रविभेद मस्करिवरस्तान् भास्करादीन् क्षणात् ।
शास्त्राम्नायविनिन्दकेन कुधिया कूटप्रवादाग्रहा-
न्निष्णातो निगमागमादिषु मतं दक्षस्य कूटग्रहे ॥ १६३

शाक्तैः पाशुपतैरपि क्षपणकैः कापालिकैर्वैष्णवै-
रप्यन्यैरखिलैः खिलं खलु खलैर्दुर्वादिभिर्वैदिकम् ।
मार्गं रक्षितुमुग्रवादिविजयं नो मानहेतोर्व्यधा-
त्सर्वज्ञो न यतोऽस्य संभवति सम्मानग्रहग्रस्तता ॥ १६४

दिष्टे पङ्कजविष्टरेण जगतामाद्येन तत्सूनुभि-
र्निर्दिष्टे सनकादिभिः परिचिते प्राचेतसाद्यैरपि ।
श्रौताद्वैतपथे परात्मभिदुरान् दुर्वादिनः कण्टकान्
प्रोद्धृत्याथ चकार तत्र करुणो मोक्षाध्वगक्षुण्णताम् ॥ १६५

शान्तिर्दान्तिविरागते ह्युपरतिः क्षान्तिः परैकाग्रता
श्रद्धेति प्रथिताभिरेधिततनौ षड्वक्त्रवन्मातृभिः ।
भिक्षुक्षोणिपतौ पिचण्डिलतरोच्चण्डातिकण्डूच्चल-
त्पाखण्डासुरखण्डनैकरसिके बाधा बुधानां कुतः ॥ १६६

यत्राऽऽरम्भजकाहलाकलकलैर्लोकायतो विद्रुतः
काणाः काणभुजास्तु सैन्यरजसा सांख्यैर्धृताऽसांख्यधीः ।
युद्ध्वा तेषु पलायितेषु सहसा योगाः सहैवाद्रवन्
को वा वादिभटः पटुर्भुवि भवेद्वस्तुं पुरस्तान्मुनेः ॥ १६७

उच्चण्डे पणवन्धवन्धुरतरे वाचंयमक्षमापतेः
पूर्वं मण्डनखण्डने समुदभूयो डिण्डिमाडम्बरः ।
जाताः शब्दपरम्परास्तत इमाः पाखण्डदुर्वादिना-
मद्य श्रोत्रतटाटवीषु दधते दावानलज्वालताम् ॥ १६८

बुद्धो युद्धसमुद्यतः किल पुनः स्थित्वा क्षणाद्विद्रुतः
 कोणे द्राक्कणभुग्व्यलीयत तपःस्तोमावृतो गौतमः ।
 भग्नोऽसौ कपिलः पलायत ततः पातञ्जलाश्चाञ्जलिं
 चक्रुस्तस्य यतीशितुश्चतुरता केनोपमीयेत सा ॥ १६९

हस्तग्राहं गृहीताः कतिचन समरे वैदिका वादियोधाः
 काणादाद्याः परे तु प्रसभमभिहता हन्त लोकायताद्याः ।
 गाढं बन्दीकृतास्ते सुचिरमथ पुनः स्वस्वराज्ये नियुक्ताः
 सेवन्ते तं विचित्रा यतिधरणिपतेः शूरता वा दया वा ॥ १७०

शान्त्याद्यर्णववाडवानलशिखा सत्याभ्रवात्या दया-
 ज्योत्स्नादर्शनिशाऽथ शान्तिनलिनीराकाशशाङ्कच्युतिः ।
 आस्तिवयद्रुमदावपावकनवज्वालावली सत्कथा-
 हंसीप्रावृडखण्डि दण्डिपतिना पाखण्डवाङ्मण्डली ॥ १७१

अद्वैतामृतवर्षिभिः परगुरुव्याहारधाराधरैः
 कान्तैर्हन्त समन्ततः प्रसृमरैरुत्कृत्ततापत्रयैः ।
 दुर्भिक्षं स्वपरैकताफलगतं दुर्भिक्षुसंपादितं
 शान्तं संप्रति खण्डिताश्च निबिडाः पाखण्डचण्डातपाः ॥ १७२

शान्तानां सुभटाः कपालिकपतदग्राहग्रहव्यापृताः
 काणादप्रतिहारिणः क्षपणकक्षोणीशवैतालिकाः ।
 सामन्ताश्च दिगम्बरान्वयभुवश्चार्वाकवंशाङ्कुरा
 नव्याः केचिदलं मुनीश्वरगिरा नीताः कथाशेषताम् ॥ १७३

इति सकलदिशासु द्वैतवार्तानिवृत्तौ स्वयमथ परितस्तारायमद्वैतवर्त्म ।
 प्रतिदिनमपि कुर्वन् सर्वसन्देहमोक्षं रविरिव तिमिरौघे संप्रशान्ते महः स्वम् ॥

इति श्रीमाधवीये तत्तदाशाजयकौतुकी ।
 संक्षेपशङ्करजये सर्गः पञ्चदशोऽभवम् ॥ १५ ॥

आदितः श्लोकाः 1736.

अथ षोडशः सर्गः—॥ १६ ॥

श्रीमदाचार्याणां शारदापीठवासवर्णेनम् ॥

- अथ यदा जितवान्यतिशेखरोऽभिनवगुप्तमनुत्तममान्त्रिकम् ।
स तु तदाऽपजितो यतिगोचरं हतमनाः कृतवानपगोरणम् ॥ १
- स ततोऽभिचचार मूढबुद्धिर्यतिशार्दूलमसुं परूढरोषः ।
अचिकित्स्यतमो भिषाग्भिरस्मादजनिष्टास्य भगन्दराख्यरोगः ॥ २
- अचिकित्स्यभगन्दराख्यरोगप्रसरच्छोणितपङ्क्तिञ्चस्यशाठ्याः ।
अजुगुप्सविशोधनादिरूपां परिचर्यामकृतास्य तोढकार्यः ॥ ३
- भगन्दरव्याधिनिपीडितं गुरुं निरीक्ष्य शिष्याः समबोधयञ्जनैः ।
नोपेक्षणीयो भगवन् महामयस्त्वपीडितः शत्रुरिवर्द्धिमामुयात् ॥ ४
- ममत्वहानाद्भवता शरीरके न गण्यते व्याधिकृताऽऽर्तिरीदृशा ।
पश्यन्त एवान्तिकवर्तिनो वयं भृशातुराः स्मः सहसा व्यथासहाः ॥ ५
- चिकित्सका व्याधिनिदानकोविदाः संपच्छनीया भगवन्नितस्ततः ।
प्रत्यक्षवत्संप्रति सन्ति पूरुषा जीवातुवेदे गदितार्थसिद्धिदाः ॥ ६
- उपेक्षमाणेऽपि गुरावनास्थया शरीरकादौ सुखमात्मनीश्वरैः ।
नोपेक्षणीयं गुरुदुःखद्विभेदं विनेयैरिति शास्त्रनिश्चयः ॥ ७
- स्वस्थे भवत्पादसरोरुहद्वये स्वस्था वयं यन्मधुपायिवृत्तयः ।
तस्माद्भवेत्तावकविग्रहो यथा स्वस्थस्तथा बाञ्छति पूज्य नो मनः ॥ ८
- व्याधिर्हि जन्मान्तरपापपाको भोगेन तस्मात् क्षपणीय एवः ।
अभुज्यमानः पुरुषं न मुञ्चेज्जन्मान्तरेऽपीति हि शास्त्रवादः ॥ ९
- व्याधिर्द्विधाऽसौ कथितो हि विद्भिः कर्मोद्भवो धातुकृतस्तथेति ।
आद्यक्षयः कर्मण एव लीनाच्चिकित्सया स्याच्चरमादितस्य ॥ १०
- संक्षीयतां कर्मण एव संक्षयाद् व्याधिः प्रवृत्तो न चिकित्स्यते मया ।
पतेच्छरीरं यदि तन्निमित्ततः पतत्ववश्यं न विभेमि किञ्चन ॥

सत्यं गुरो ते न शरीरलोभः स्पृहालुता नस्तु चिराय तस्मै ।
त्वज्जीवनेनैव हि जीवनं नः पाथश्चराणां जलमेव तद्धि ॥ १२

स्वयं कृतार्थाः परतुष्टिहेतोः कुर्वन्ति सन्तो निजदेहरक्षाम् ।
तस्माच्छरीरं परिरक्षणीयं त्वयाऽपि लोकस्य हिताय विद्वन् ॥ १३

निर्वन्धतो गुरुवरः प्रददावनुज्ञां दिग्भ्यो भिषग्वरसमानयनाय तेभ्यः ।
नत्वा गुरुं प्रतिदिशं प्रययुः प्रहृष्टाः शिष्याः प्रवासकुशला हरिभक्तिभाजः ॥

प्रायो नृपं कविजना भिषजो वदान्यं वित्तार्थिनः प्रतिदिनं कुशला जुषन्ते ।
तस्मादमी नृपपुरेषु निरीक्षणीया इत्येव चेतसि मनोरथमादधानाः ॥

तेऽतीत्य देशान् बहुलान् स्वकार्यसिद्धयै कचिद्राजपुरे भिषग्भिः ।
अवाप्य सन्दर्शनभाषणानि समानयंस्तान् गुरुवर्यपार्श्वम् ॥ १६

ततो द्विजेन्द्रैर्निजसेवकैस्तान् सन्तोषितान् स्वाभिमतार्थदानैः ।
यदत्र कर्तव्यमुदीर्यतां तत्कुर्मः स्वशक्त्येति वदाञ्जगौ सः ॥ १७

उपगुदं भिषजः परिबाधते गद उदेत्य तनुं तनुमध्यगः ।
यदिदमस्य विधेयमिदं ध्रुवं वदत रोगतर्मास्तमिरारयः ॥ १८

चिरमुपेक्षितवानहमेतकं दुरितजोऽयमिति प्रतिभाति मे ।
तदपि शिष्यगणैर्निरहिंस्यहं प्रहितवान् भवदानयनाय तान् ॥ १९

निगदिते मुन्निनेति भिषग्वरा विदाधिरे बहुधा गदसत्क्रियाः ।
न च शशाम गदां बहुतापदो विमनसः पटवो भिषजोऽभवन् ॥ २०

अथ मुनिर्विमनस्त्वसमन्वितानिदमवोचत सिद्धभिषग्वरान् ।
अटत गेहमगात्समयां बहुर्गदहते भवतामित ईयुषाम् ॥ २१

दिनचयं गणयन् पथिलोचनः प्रियजनो निवसेद्विरहातुरः ।
नरपतिर्भवतां शरणं ध्रुवं स च विदेशगमं श्रुतवान्यदि ॥ २२

रुषितवान्न च वो वितरेन्नृपः फणितजीवितमक्षतशासनः ।
तुरगवन्नृपतिश्चलमानसो भिषजमन्यमसौ विदधीत वा ॥ २३

- जनपदो विरलो गदहारकैर्बहुलरुग्णजनः प्रकृतेरतः ।
मृगयते भवतो भवतां गृहे गदिजनः सहितुं गदमक्षमः ॥ २४
- पितृकृता जनिरस्य शरीरिणः समवनं गदहारिषु तिष्ठति ।
जनितमप्यफलं भिषजं विना भिषगसौ हरिरेव तनूभृतः ॥ २५
- यदुदितं भवता वितथं न तत्तदपि न क्षमते व्रजितुं मनः ।
सुरभुवं प्रविहाय मनुष्यगां व्रजितुमिच्छति कोऽत्र नरः सुधीः ॥ २६
- इति निगद्य ययुर्भिषजां गणा विमनसः पटवोऽपि निजान् गृहान् ।
अथ मुनिर्विजहन्ममतां तनौ गुरुवरो गुरुदुःखमसोढ सः ॥
- प्रथितैरवनौ परःसहस्रैरगदंकारचयैरथाचिकित्स्ये ।
प्रबले सति हा भगन्दराख्ये स्मरति स्म स्मरशासनं मुनीन्द्रः ॥ २८
- स्मरशासनशासनान्नियुक्तौ द्विजवेषं प्रविधाय भूमिमाप्तौ ।
उपसेदतुरश्विनौ च देवौ सुभुजौ साञ्जनलोचनौ सुपुस्तौ ॥ २९
- यतिवर्यं चिकित्सितुं न शक्या परकृत्याजनिता हि ते रुग्णा ।
इति तं समुदीर्य योगिवर्यं विबुधौ तौ प्रतिजग्मतुर्यथेतम् ॥ ३०
- तदनु स्वगुरोर्गदापलुत्थै परमन्त्रं तु जजाप जातमन्युः ।
मुहुरार्यपदेन वार्यमाणोऽप्यरिवर्गेऽप्यनुकम्पिनाऽब्जपादः ॥ ३१
- अमुनैव ततो गदेन नीचः प्रतियातेन हतो ममार गुप्तः ।
मतिपूर्वकृतो महानुभावेष्वनयः कस्य भवेत्सुखोपलब्ध्यै ॥ ३२
- स्वस्थः सोऽयं ब्रह्म सायं कदाचिद्ध्यायन् गङ्गापूरसङ्गार्द्रवातैः ।
आगच्छन्तं सैकते प्रत्यगच्छद्योगाशानं गौडपादाभिधानम् ॥ ३३
- पाणौ फुल्लश्वेतपङ्केरुहश्रीमैत्रीपात्रीभूतभासा घटेन ।
आराद्राजत्कैरवानन्दसन्ध्यारागारक्ताम्भोदलीलां दधानम् ॥ ३४
- षाणौ शोणाम्भोजबुद्ध्या समन्ताद्भ्राम्यद्भृङ्गीमण्डलीतुल्यकुल्याम् ।
अङ्गुल्यग्रासङ्गिरुद्राक्षमालामङ्गुष्ठाग्रेणासकृद्भ्रामयन्तम् ॥ ३५

- आर्यस्याथो गौढपादस्य पादावभ्यर्चयासौ शङ्करः पङ्कजाभौ ।
भक्तिश्रद्धासंभ्रमाक्रान्तचेताः प्रहस्तस्थावग्रतः प्राञ्जलिः सन् ॥ ३६
- सिञ्चन्नेन क्षीरवाराशिवीचीसाचिव्यायाऽऽसन्नयत्रैः कटाक्षैः ।
दन्तज्योत्स्नादन्तुराश्वापि कुर्दन्नाशाः सूक्ति सन्दधे गौढपादः ॥ ३७
- कच्चित्सर्वा वेत्ति गोविन्दनाम्नो हृद्या विद्या संसृदुद्धारकृद्या ।
कच्चित्त्वं तत्त्वमानन्दरूपं नित्यं सच्चिन्निर्मलं वेत्ति वेद्यम् ॥ ३८
- भक्त्या युक्ता स्वानुरक्ता विरक्ताः शान्ता दान्ताः सन्ततं श्रद्धधानाः ।
कच्चित्त्वं ज्ञानकामा विनीताः शुश्रूषन्ते शिष्यवर्या गुरुं त्वाम् ॥ ३९
- कच्चिन्नित्याः शत्रवो निर्जितास्ते कच्चित्प्राप्ताः सद्गुणाः शान्तिपूर्वाः ।
कच्चित्योगः साधितोऽष्टाङ्गयुक्तः कच्चित्त्वं साधुचित्त्वं ते ॥ ४०
- इत्यद्वैताचार्यवर्येण तेन प्रेम्णा पृष्टः शङ्करः साधुशीलः ।
भक्त्युद्रेकाद्वाष्पय्याकुलाक्षो बध्नन्मूर्धन्यञ्जलिं व्याजहार ॥ ४१
- यद्यत्पृष्टं स्पष्टमाचार्यपादैस्तत्तत्सर्वं भो भविष्यत्यवश्यम् ।
कारुण्याब्धेः कल्पयुष्मत्कटाक्षैर्दृष्टस्याऽऽहुर्दुर्लभं किन्तु जन्तोः ॥ ४२
- मूको वाग्मी मन्दधीः पण्डिताग्र्यः पापाचारः पुण्यनिष्ठेषु गण्यः ।
कामासक्तः कीर्तिमान्निस्पृहाणामार्यापाङ्गालोकतः स्यात्क्षणेन ॥ ४३
- लेशं वाऽपि ज्ञातुमीष्टे पुमान्कः सीमातीतस्याद्य युष्मन्महिम्नः ।
तुष्टाऽत्यन्तं तत्त्वविद्योपदेष्टा जातः साक्षाद्यस्य वैयासकिः सः ॥ ४४
- आजानात्मज्ञानसिद्धं यमारादौदासीन्याज्जातमात्रं व्रजन्तम् ।
प्रेमावेशात्पुत्र पुत्रेति शोचन्पाराशर्यः पृष्टतोऽनुपपेदे ॥ ४५
- यश्चाऽऽहूतो योगभाष्यप्रणेता पित्रा प्राप्तः स प्रपञ्चैकभावम् ।
सर्वाहन्ताशीलनाद्योगभूमेः प्रत्याक्रोशं प्रातनोद्वेक्षरूपः ॥ ४६
- तत्तादृक्षज्ञानपाथो धियुष्मत्पादद्वन्द्वं पद्मसौहार्दहृद्यम् ।
दैवादेतद्दीनदृग्गोचरश्चेद्भक्तस्यैतद्भागधेयं ह्यमेयम् ॥ ४७

इत्याकर्ण्यथाब्रवीद्दौडपादो वत्स श्रुत्वा वास्तवांस्त्वद्गुणौघान् ।
द्रष्टुं शान्तस्वान्तवन्तं मम त्वां गाढोत्कण्ठागर्भितं चित्तमासीत् ॥ ४८

कृतास्त्वया भाष्यमुखा निबन्धा मत्कारिकावारिजनुःसुखार्काः ।
श्रुत्वेति गोविन्दमुखात्प्रहृष्य हगध्वनीनोऽस्मि तवाद्य विद्वन् ॥ ४९

इति स्फुटं प्रोक्तवते विनीतः सोऽश्रावयद्भाष्यमशेषमस्मै ।
विशिष्य माण्डूक्यगभाष्ययुग्मं श्रुत्वा प्रहृष्यन्निदमब्रवीत्तम् ॥ ५०

मत्कारिकाभावविबोधितादङ्गाण्डूक्यभाष्यश्रवणोत्थहर्षः ।
दातुं वरं ते विदुषां वराय प्रोत्साहयत्याशु वरं वृणीष्व ॥ ५१

स प्राह पर्यायशुकर्षिमीक्ष्य भवन्तमद्राक्षमतिष्यपूरुषम् ।
वरः परः कोऽस्ति तथाऽपि चिन्तनं चित्तत्वं मेऽस्तु गुरो निरन्तरम् ॥

तथेति सोऽन्तर्धिमपास्तमोहे गते चिरञ्जीविमुनावथासौ ।
वृत्तान्तमेतं स मुदाऽऽश्रवेभ्यः संश्रावयंस्तां क्षणदामनैर्षीत् ॥ ५३

अथ द्युनद्यामुषसि क्षमीन्द्रो निर्वर्त्य नित्यं विधिवत्स शिष्यैः ।
तीरे निदिध्यासनलालसोऽभूदत्रान्तरेऽश्रूयत लोकवार्ता ॥ ५४

जम्बूद्वीपं शस्यतेऽस्यां पृथिव्यां तत्राप्येतन्मण्डलं भारताख्यम् ।
काश्मीराख्यं मण्डलं तत्र शस्तं यत्राऽऽस्तेऽसौ शारदा वागधीशा ॥ ५५

द्वारैर्युक्तं माण्डपैस्तच्चतुर्भिर्देव्या गेहं यत्र सर्वज्ञपीठम् ।
यत्राऽऽरोहे सर्ववित्सज्जनानां नान्ये सर्वे यत्प्रवेष्टुं क्षमन्ते ॥ ५६

प्राच्याः प्राच्यां पश्चिमाः पश्चिमायां ये चोदीच्यास्तामुर्दार्चीं प्रपन्नाः ।
सर्वज्ञास्तद्द्वारमुद्घाटयन्तो दाक्षा नद्धं नो तदुद्घाटयन्ति ॥ ५७

वार्तामुपश्रुत्य स दाक्षिणात्यो मानं तदीयं परिमातुमिच्छन् ।
काश्मारदेशाय जगाम हृष्टः श्रीशङ्करो द्वारमपावरीतुम् ॥ ५८

द्वारं पिनद्धं किल दाक्षिणात्यं न सन्ति विद्वांस इतीह दाक्षाः ।
तां किंवदन्तीं विफलां विधातुं जगाम देवीनिलयाय हृष्यन् ॥ ५९

वादित्रातगजेन्द्रदुर्मदघटादुर्गवसङ्कर्षण-

श्रीमच्छङ्करदेशिकेन्द्रमृगराडायाति सर्वार्थवित् ।

दूरं गच्छत वादिदुःशठगजाः संन्यासदंष्ट्रायुधो

वेदान्तोरुवनाश्रयस्तदपरं द्वैतं वनं भक्षति ॥

६०

करटतटान्तवान्तमदसौरभसारभर-

स्खलदलिसंभ्रमत्कलभकुम्भविजृम्भबलः ।

हरिरिव जम्बुकानमददन्तगजान्कुजना-

नपि खलु नाक्षिगांचरयतीह यतिर्हतकान् ॥

६१

संश्रावयन्नध्वनि देशिकेन्द्रः श्रीदक्षिणद्वारभुवं प्रपेदे ।

कवाटमुद्धाट्य निवेष्टुकामं ससंभ्रमं वादिगणां न्यरौत्सीत् ॥

६२

अथाववीद्वादिगणः स देशिकं किमर्थमेवं बहुसंभ्रमक्रिया ।

यदत्र कार्यं तदुदीर्यतां शनैर्न संभ्रमः कर्तुमलं तदीप्सितम् ॥

६३

यः कश्चिदेत्येतु परीक्षितुं चेद्वेदाखिलं नाविदितं ममाणु ।

इत्थं भवान्वक्ति समुन्नतीच्छां दत्त्वा परीक्षां व्रज देवतालयम् ॥

६४

षड्भाववादी कणभुज्जपतस्थः पपच्छ तं स्वीयरहस्यमेकम् ।

संयोगभाजः परमाणुयुग्माज्जातं हि सूक्ष्मं द्व्यणुकं मतं नः ॥

६५

यत्स्यादणुत्वं तदुपाश्रितं तज्जायेत कस्माद्वद् सर्वविच्चेत् ।

नो चेत्प्रभुत्वं तव वक्तुमेते सर्वज्ञभाषां विहितां ब्रुवन्ति ॥

६६

या द्वित्यसंख्या परमाणुनिष्ठा सा कारणं तस्य गतस्य मात्रा ।

इतीरिते तद्वचनं प्रपूज्य स्वयं न्यवर्तिष्ठ कणादलक्ष्मीः ॥

६७

तत्रापि नैयायिक आत्तगर्वः कणादपक्षाच्चरणाक्षपक्षे ।

मुक्तेर्विशेषं वद सर्वविच्चेन्नो चेत्प्रतिज्ञां त्यज सर्वविच्चे ॥

६८

अत्यन्तनाशे गुणसङ्गतेर्या स्थितिर्नभोवत्कणभक्षपक्षे ।

मुक्तिस्तदीये चरणाक्षपक्षे साऽऽनन्दसंवित्सहिता त्रिमुक्तिः ॥

६९

पदार्थभेदः स्फुट एव सिद्धस्तथेश्वरः सर्वजगद्विधाता ।
स ईशवादीत्युदितेऽभिनन्द्य नैयायिकोऽपि न्यवृत्तनिरोधात् ॥ ७०

तं कापिलः प्राह च मूलयोगिनिः किं वा स्वतन्त्रा चिदधिष्ठिता वा ।
जगन्निदानं वद सर्ववित्त्वान्नो चेतस्वेषस्तव दुर्लभः स्यात् ॥ ७१

सा विश्वयोनिर्वहुरूपभागिनी स्वयं स्वतन्त्रा त्रिगुणात्मिका सती ।
इत्येव सिद्धान्तगतिस्तु कापिली वेदान्तपक्षे परतन्त्रता मता ॥ ७२

ततो नदन्तो न्यरुधन् सगर्वा दत्त्वा परीक्षां ब्रज धाम देव्याः ।
बौद्धास्तथा संपथिताः पृथिव्यां बाह्यार्थविज्ञानकशून्यवादैः ॥ ७३

बाह्यार्थवादो द्विविधस्तदन्तरं वाच्यं विविक्षुर्यदि देवतालयम् ।
विज्ञानवादस्य च किं विभेदकं भवन्मताद्ब्रूहि ततः परं ब्रज ॥ ७४

सौत्रान्तिको वक्ति हि वेद्यजातं लिङ्गाधिगम्यं त्वितरोऽक्षिगम्यम् ।
तयोस्तयोर्भङ्गुरताऽविशिष्टा भेदः क्रियान्वेदनवेद्यभागा ॥ ७५

विज्ञानवादी क्षणिकत्वमेषामङ्गीचकारापि बहुत्वमेषः ।
वेदान्तवादी स्थिरसंविदेकैरङ्गीचकारेति महान्विशेषः ॥ ७६

अथाब्रवीद्दिग्वसनानुसारा रहस्यमेकं वद सर्वविच्चैत् ।
यदस्ति कायात्तरशब्दवाच्यं तर्त्तिक मतेऽस्मिन्वद देशिकाऽऽशु ॥ ७७

तत्राऽऽह देशिकवरः शृणु रोचते

चेज्जीवादिपञ्चकमपांष्टमुदाहरन्ति ।

तच्छब्दवाच्यमिति जैनमतेऽप्रशस्ते

यद्यस्ति वोढुमपरं कथयाऽऽशु तन्मे ॥

७८

दत्तोत्तरे वादिगणे तु बाह्ये बभाण कश्चित्किल जैमिनीयः ।
शब्दः किमात्मा वद जैमिनीये द्रव्यं गुणो वेति ततो ब्रज त्वम् ॥ ७९

नित्या वर्णाः सर्वगाः श्रोत्रवेद्या यत्तद्रूपं शब्दजालं च नित्यम् ।
द्रव्यं व्यापीत्यब्रुवञ्जैमिनीया इत्येवं तं प्रोक्तवान्देशिकेन्द्रः ॥ ८०

शास्त्रेषु सर्वेष्वपि दत्तवन्तं प्रत्युत्तरं तं समपूजयंस्ते ।
द्वारं समुद्धाट्य ददुश्च मार्गं ततो विवेशान्तरभूमिभागम् ॥ ८१

पाणौ सनन्दनमसाववलम्ब्य विद्याभद्रासनं तद्वरोदुपनाश्रुचाल ।
अत्रान्तरे विधिवधूर्विबुधाग्रगण्यमाचार्यशङ्करमवाचदनङ्गवाचा ॥ ८२

सर्वज्ञता तेऽस्ति पुरैव यस्मात्सर्वत्र पर्यैक्षे भवान्न चेत्ते ।
विरिञ्चिरूपान्तरविश्वरूपः शिष्यः कथं स्यात्प्रथिताग्रणीः सः ॥ ८३

सर्वज्ञैकैव भवेन्न हेतुः पीठाधिराहे परिशुद्धता च ।
सा तेऽस्ति वा नेति विचार्यमेतत्तिष्ठ क्षणं त्वं कुरु साहसं मा ॥ ८४

त्वं चाङ्गनाः समुपभुज्य कलागृह्यप्रावीण्यभाजनमभूर्यतिधर्मनिष्ठः ।
आरोदुर्पादशपदं कथमर्हता ते सर्वज्ञतेव विमलत्वमपीह हेतुः ॥ ८५

नास्मिञ्शरीरे कृतकिल्बषोऽहं जन्मप्रभृत्यम्ब न संदिहेऽहम् ।
व्यधायि देहान्तरसंश्रयाद्यन्न तेन लिप्येत हि कर्मणाऽन्यः ॥ ८६

इत्थं निरुत्तरपदां स विधाय देवीं सर्वज्ञपीठमधिरुह्य ननन्द सभ्यः ।
संमानितोऽभद्रसौ विबुधैश्च वाण्या गाग्या कहोलमुखरैरिव याज्ञवल्क्यः ॥

वादप्रादुर्विनोदप्रतिकथनसुधीवाददुर्वारतर्क-

न्यक्कारस्वैरधाटीभरितहरिदुपन्यस्तमाहानुभाव्यः ।

सर्वज्ञो वस्तुमहस्त्वमिति बहुमतः स्फारभारत्यमोघ-

श्लाघाजोघुष्यमाणो जयति यतिपतेः शारदापीठवासः ॥ ८८

कुत्राप्यासीत्पर्लानेक्षणचरणकथा कापिली कापि लीना

भग्नाऽभग्ना गुरुक्तः कचिदजनि परं भट्टपादप्रवादः ।

भूमावायोगकाणादजनिमतमथाभूतवाग्भेदवार्ता

दुर्दान्तब्रह्मविद्यागुरुदुरुदकथादुन्दुभेर्धिन्धिमेतः ॥ ८९

काणादः क प्रणादः क च कपिलवचः काक्षिपादप्रवादः ।

काप्यन्या योगकन्या क गुरुरतिलघुः कापि भाट्टप्रवृद्धम् ।

क द्वैताद्वैतवार्ता क्षणकविवृतिः कापि पाषण्डषण्ड-
ध्वान्तध्वंसैकभानोर्जयति यतिपतेः शारदार्पिठवासे ॥ ९०

ततो दिविषदध्वनि त्वरितमध्वराशावली-
धुरन्धरसमीरितत्रिदशपाणिकोणाहतः ।
अरुन्ध हरिदन्तरं स्वरभरैर्भ्रमत्तिसन्धुभि-
र्घनाघनघनारवपथमवन्धुभिर्दुन्दुभिः ॥ ९१

कचभरवहनं पुलोमजायाः कतिचिदहान्यपगर्भकं यथा स्यात् ।
गुरुशिरसि तथा सुधाशनाः स्वस्तरुकुसुमान्यथ हर्षतोऽभ्यवर्षन् ॥ ९२

इति मुनिरतितुष्टोऽध्युष्य सर्वज्ञपीठं
निजमतगुरुतायै ना पुनर्मानहेताः ।
कतिचन विनिवेश्याथर्ष्यशृङ्गाश्रमादौ
मुनिरथ वदरीं स प्राप कैश्चित्स्वशिष्यैः ॥ ९३

दिवमान्विनिनाय तत्र कांश्चित्स च पातञ्जलतन्त्रनिष्ठितेभ्यः ।
कृपयापदिशन्स्वसूत्रभाष्यं विजितत्याजितसर्वदर्शनेभ्यः ॥ ९४

नितरां यतिराड्डुराजकरप्रकरप्रचुरप्रसरस्वयशाः ।
स्वमयं समयं गमयन्रमयन्हृदयं सदयं सुधियां शुशुभे ॥ ९५

एवंप्रकरैः कलिकल्पषट्त्रैः शिवावतारस्य शुभैश्वरित्रैः ।
द्वात्रिंशदत्युज्ज्वलकार्तिराशेः समा व्यर्तायुः किल शङ्करस्य ॥ ९६

भाष्यं भूष्यं सुशीलैरकलि कलिमलध्वंसि कैवल्यमूल्यं
हन्ताहन्ता समन्तात्कुपतिनतिकृता खण्डिता पाण्डितानाम् ।
सद्यो विद्यातिताऽसौ विषयविमथनमुक्तिपद्याऽनवद्या
श्रेयो भूयो बुधानामधिकतरमितः शङ्करः किं करोतु ॥ ९७

हन्ताशोभि यशोभरैस्त्रिजगतामन्दारकुन्देन्दुभा-
मुक्ताहारपटारहीरविहरन्नीहारतारानिभैः ।
कारुण्यामृतनिक्षरैः सुकृतिनां दैन्यान्लः शून्यतां
नीतः शङ्करयोगिना किमधुना सौरभ्यमारभ्यताम् ॥ ९८

आक्रान्तानि दिगन्तराणि यशसा साधीयसा भूयसा
विस्मेराणि दिगन्तराणि रचितान्यत्यद्भुतैः क्रीडितैः ।

भक्ताः स्वेप्सितभुक्तिमुक्तिकलनोपायैः कृतार्थीकृता
भिक्षुक्षमापतिना किमन्यदधुना सौजन्यमातन्यताम् ॥ ९९

पारिकाङ्क्षीश्वरोऽप्यापदुद्धारकं सेवमानातुलस्वस्तिविस्तारकम् ।
पापदावानलातापसंहारकं योगिवृन्दाधिपः प्राप केदारकम् ॥ १००

तत्रातिशीतार्दितशिष्यसङ्घसंरक्षणाय तुलितप्रभावः ।
तप्तोदकं प्रार्थयते स्म चन्द्रकलाधरात्तीर्थकरप्रधानः ॥ १०१

कर्मन्दिबृन्दपतिना गिरिशोऽर्थितः सन् संतप्तवारिलहरीं स्वपदारविन्दात् ।
प्रावर्तयत्प्रथयती यतिनाथकीर्तिं याऽद्यापि तत्र समुदञ्चति तप्ततोया ॥

इति कृतसुरकार्यं नेतुमाजगमुरेनं

रजतशिखरशृङ्गं तुङ्गमीशावतारम् ।

विधिशतमखचन्द्रोपेन्द्रवाय्वग्निपूर्वाः

सुरनिकरवरेण्याः सर्षिसङ्घाः ससिद्धाः ॥ १०३

विद्युद्वल्लीनियुतसमुदारब्धयुद्धैर्विमानैः

संख्यातीतैः सपदि गगनाभोगमाच्छादयन्तः ।

स्तुत्वा देवं त्रिपुरमथनं ते यतीशानवेषं

मन्दारोत्थैः कुसुमनिचयैर्ब्रुवन्नर्चयन्तः ॥ १०४

भवानाद्यो देवः कवलितविषः कामदहनः

पुरारातिर्विश्वप्रभवलयहेतुस्त्रिनयनः ।

यदर्थं गां प्राप्तो भवमथनं वृत्तं तदधुना

तदायाहि स्वर्गं सपदि गिरिशस्मत्प्रियकृते ॥ १०५

उन्मीलद्विनयप्रधानसुमनोवाक्यावसाने महा-

देवे संभृतसंभ्रमे निजपदं गन्तुं मनः कुर्वति ।

शैलादिः प्रमथैः परिष्कृतवपुस्तस्थौ पुरस्तत्क्षणा-

दुक्षा शारदवारिदुग्धवरटाहङ्कारहुङ्कारकृत् ॥ १०६

इन्द्रोपेन्द्रप्रधानैस्त्रिदशपरिवृतैः स्तूयमानः प्रसूनै-
 दिव्यैरभ्यर्च्यमानः सरसिरुहशुभा दत्तहस्तावलम्बः ।
 आरुह्योक्षाणमग्र्यं प्रकटितसुजटाजूटचन्द्रावतंसः
 शृण्वन्नालोकशब्दं समुदितमृषिभिर्धाम नैजं प्रतस्थे ॥ १०७

आदितः श्लोकाः 1843.

इति श्रीमाधवीये तच्छारदापीठवासगः ।
 संक्षेपशङ्करजये सर्गः पूर्णोऽपि षोडशः ॥

इति श्रीमद्विद्यारण्यविरचितः श्रीमच्छङ्करदिग्विजयः समाप्तः ॥

